

L.N. TOLSTOJ

НОЧЬ МУРОД
УӘ ӘЗ БАЛ БӘӨИДӘ

L. N. TOLSTOJ

HOÇI MUROD
VƏ ƏZ BAL BƏMİDƏ

AZƏRNƏŞR OTDEL-TATI BOKU 1937

Çarundəgər: İ. Xanuxov
Redaktor: Jy. Semjonov
Texredaktor: I. Abdullajev
Vədəşəndəgər: X. Mərdəxəjev

İstehsalata verilmiş 28/VII-36.
Çap imzalanmış 17/IV-37.
Çap listi 6 $\frac{1}{4}$. Kəqəz formatı 72×110 $\frac{1}{32}$.
Bir çap listinə gətmiş hyrufat 46.080.
Baş Mətbuat Mədirliyi Məvəkilliyi № 1455,8337.
Azərnəşr № 123,710/8,95.
Tiraz 1000. Sifariş № 601.

Azərnəşr məntəxəsində basıldı, 26-lar adına „Kitab Sarajı“,
Bakı, Əli Bəyramov küçəsi.

JƏ CƏND GOP ƏZ TOVUN L. N. TOLSTOJ

Lev Nikolajevic Tolstoj hisdi jəki əz kələ nyvys-dəgorhoj urusl, ə ofurnuşi komiki ccuq buraundə omori həmmə qərşugərihoj əz reformə baqədəl Urlıjət.

Lev Nikolajevic əz dədəj biri 10 sentjaer 1828 s. ə Jasnəjə Poljana (num ən jə imenijəj bəbəşunı) ə kılflət mylkədor. Bəbə dədəju zu myrdət gufdıra, u tərbiyə vəgyrdi ə ki xoləj xyşdə ə şəhər Kazan və ə unço darəfdi ə urıversitet, komlrəki nə varasdə ə 1847 s. rafdəni ə kənt ərl myxşyl birə ə təsərifotəvoz. Dy sal bəqdə, əz zindəguni ən Jasnəjə Poljana razl nə munda rafdəni ə Peterburg, ə unço tonış birəni ə çəlmijət aristokratıvəvoz, girovundəni vəxd xyşdəre ə kəjfəvoz, cərx xurdəni ə hərəj, həci horəj zərə omorənbuho „syrxinə çovonıho“. Bəqdə, ə 1851 sal, u şəndəni içrə zindəgunirə, omorəni ə Kavkaz və ə 1852 sal darəfdəni ə qulluq dovhoi. Ə 1854—1855 salho u bəxş vəgyrdəni ə dovho və birəni dıragor „Muqojəti Sevastopol“. Əzum bəqdə, u vadarəfdəni əz qulluq dovhol və tazadən çəhd soxdəni ərl zihisdə bəhzi vəxd ə kənt bəhzi vəxd rafdə ə mərkəzjə şəhərho (ə Moskov və ə Peterburg). Tolstoj soxdı həmcin kor vomuxdəgorış, jaratmiş soxdı ə Jasnəjə Poljana şkolə, vədəşəndi ə unço çurnal vomuxdəgori. Əz reformaj 1861 sal bəqdə, bəxş vəgyrdə ə zindəguni, çəlmijətlı u birəni „hərəcl şolumi“ ərl duzətmiş soxdə bəhsijə məsələhorə ə hərəj kəntciho və mylkədorho, ə komiki u çəhd soxdı əri inçimiş nə sox-

də nə kəntciho və nə mylkədorhorə. Ommo i kor minkin nə bəri gufdirə, i vəzifərə zu şəndi.

O furnyşijə rəh literaturi Tolstoj ambar cətinl və urə varasirə mi bu ənçəq, varasirə hisdi ekonomiki-jə, çəhmijəti-politikijə həl Ursijətə ə dyjymyn ni-məj XIX sad salı və ə sərhoj XX sad salı.

Ə i vəxd giroşdəniho ambar zurijə paraməndi kəpıtalizmə ə Ursijət ocmls soxdəni ə pyşoj mylkədorho rəh burçuazijə dunmiş birəirə, ommo qəbul soxdəni ən i rəh əri aristokratijə bəxş ənuho həm ideologi və həmilgə ekonomiki nə gufdirəni cətin bu. Tolstoj ə əvəli nyvysdəihoj xyşdərəvoz ə məjdu vədlrovundi cytarki, xudoçnik ideolog əni mylkədorho, komihoki mijosdyt əri xyşdə vlçirə rəh: cytar zihisdə əzimbəqədə, kəjki ədəj vacarusdə bİnəhoj kühnə quruluş və ə kühnə pozitsijəho pəİsdə minkin nisdi.

U sər gyrdi nyvysdəirə əz 1852 sal və nyvysdi ambarə romanho və ixdilotho, məsələn „Həilli“, „çovoni“—ə sər komihoki kor soxdı Tolstoj hofd sal zijodtəş. Ə lho ən syfdə voxurdəni ə cym qə-dərsyze İnteres nyvysdəgor əzindəguni dvorjanho. Lho ə İmu həmcin burbundənyt ki, ə nyvysdəgor fəp ocuq məhlymi zindəguni dvorjanho ə hərəj komihoki ju kələ bəri.

Tolstoj gənə nyvysdi: „Səvəh mylkədor“, „Ojə-zəqho“, „Jəkşəbot“, „Əz bal bəqədə“, „Hoçi Murod“ və qəjriho.

Ə torixijə İxdilət „Hoçi-Murod“ Tolstoj burbundəni zulumi Nikolajev I-mynə və həmmə sistemaj-məmləkətijurə „nikolajevşinərə“. Ommo kritika soxdə hisdi i zalumirə, Tolstoj əri kritika nəsdə ofdə rəh revoljutsioni.

Tolstoj burbundi zindəguni və dulançəqirə ə tip-lyjə məsələhorəvoz. Əz İnçol zurbəjə məhənoj nyvysdəihoj Tolstoj. Lenin nyvysdi: „Tolstoj xub danys-

dænbu Ūrsijæt kæntiræ zindæguni mylkædor və kânt-
ciræ. U dori æ xudoçnikijæ nyvysdælhoj xyşdæ f
tæhær şækilhoj æn i zindæguniræ, komihoki hisdyt
æn xubæ nyvysdælhoj literaturæj dynjoht". Væ æn bi-
næly: Tolstoj xub burbundi qærişugæri dævr xyşdæræ
(æz 1861 'væ tæ 1905 ss.) ofurnyşhoju hisdyt „hæqi-
qætæ guzgi æn u qærişuqijæ şærtho, æ komihoki noræ
omoræbu torixijæ hærækæt kântcijæti æ revoljutsijæjmu“.

Redaksija.

HOŪI-MUROD.

Mə əz səñroho ədəbyrym vogoşdə ə xunə. Lap mığləj həminon bu. Mərçhorə vəci-rəbyryt və ənçəq sərle gyrdəbyryt əri bicin soxdə monətkərə.

Ə 1 vəxd sal lap racə gylho vəcirə birə: qirmiziho, sipiho, qyzylgyliho, riñonihə və məxpəriyə junçəho; ə rang şir, ə ocuqə zərdə minçiluqəvoz „dusd doşdəni nə bugə nəh“, ə racə riñonijə buj xyşdərəvoz; zərdə susənberho, ə həsəlijə buj xyşdərəvoz; bylynd poisdə kovrə və siprə bənəvşəihə; lov birə nəxytiho; zərdho, qirmiziho, qyzylgylijə sko-biozho; kovrə, səliqəlyjə, ə jə kəmləjə qyzylgylijə pərquirəvoz və ə jə kəmləj dəşnovundənijə xubə buj xyşdərəvoz, gylhoj zir rəñi; sərməşuqiho—ocuqə-kovri dorəniho ə pyşoj oftoi və ə çovoni və pir birəkiş şəñongum kovu və qirmizi birənylho; və nazuşməndho ə bodonijə bujəvoz, hə u səhət paçirənylho gylhoj poviliki.

\\ Mə clyrym jə kələ dəsdəj çyr və çyrə gylho və ədəbyrym rafdə ə xunə, kəjki ə ərx dyrym myhyçyzotə tux qirmizijə tomom gyl vədəşəndəbuho poj-xyrsi, komirəki ə imu gufdirənyt „tatarin“ və komiki, ə vəxd gijov zəni urə

səlt ə hitijotirəvoz zərənyt, ommo ə xəjöl nə birəki u zərə omorəniğə, urə əz qəriş lukut-
 hoj gijov vədəşəndənyt, dəshorə təly-təly nə soxu gufdirə. Mərə voisd cynym i pojxyrsirə və dəşənyəm ə minçiluq dəsədə. Mə furamorum ə ərx, piş soxdum ə minçiluq gyl dəbuho, şirin və sysd ə xiflət rafdəbuho çura həngə və sər gyrdym əri burra gylə. Ommo i ambar cətin bu; əz u qəjr ki, cyp ən u əz hər taraf təly-təly soxdənbu dəsə, hələm giroşdənbu əz jəjluciqiş komirə ki, mə vopucundəbyrym ə dəs,—u unqədəriş səxd myñkəm bu ki, mə ə sər ju pənç minut əlləşmiş soxdum, burra jəki-jəki lifləhojurə. Kəjki mə əxirdə ciryəm gylə, cyp ən u həmməju ə şələ-şultəjə təhər bu, və gyliş dijə nuşu dorə nə omo, uçirə taza və gygcəg. Əz u sovoi, u, ə unqədər ytgəmi və darəmatlyi xyşdə buhorəvoz, dijə gynçohişly nə bisdo ə hərəj ən u nazuşməndə gylhoj dəsədə. Mərəjəzuqbəri omo əri nohoq tələf soxdə i gylə, komiki xub bu ə çigəj xyşdə, və şəndym urə. „Cəndqədər, energijə və quvoti zindəgunirə,—fikir soxdum mə, ə jor ovurdə u calaşmışihorə, ə komihorəvoz ki mə ciryəm gylə.—Cytar ə quvotəvoz u nigəh doşd və buho furuxd zindəguni xyşdəre“.

Rəñ rujə xunə bu əz jon qurəmit mundə, tazalə rundə omorə sijəh xokə səñroho. Mə rafdym əz qiroq ən tuzlyjə sijəhə xokə rəñ. Rundə omorəbuho xori ən mylkədor bu, lap

kələ bu, həci ki, əz hər dy taraf ə gunəl hi-
ciş vədi nə bu, əz sijəh hovomər molə kə-
şirə omorə və xomə xoriho bəqəjr. Şum am-
bar xub bu, və ə hic çigəy ən səhro vədi nə
bu jə bitmişiş, nə jə savzələş,—həmmə sijəh
bu. „Cy xərəbə—soxdənijə cini odomi, cənd-
qədər çyr-bə-çyrə zində cihorə, bitmişihorə
puc soxdl ərl doşdə zindəguni xyşdəre“, fikir
soxdum mə, corəsyz gəşdə hər cy bu zində
ci, əz hərəy ən i myrdə, sijəhə səhro. Ə py-
şoj mə, ə taraf rasd rəh, vədi bu cy bugə jə
kulələ. Mə nəznik birəngə, əz kulə dyrym hə
əzuni „tatarina“ gyl komirəki, mə nohoq ci-
rə şəndymho.

Kuləy „tatarin“ əz sə livəho bu. Jəki çiro
soxdə omorəbu, və, ə təhər burra omorə gul,
ədənbu vəçəsdə ə ju vobuho ligələho. Ə u
dydyigə ə hərki jə gyl vobu. I gylho jə vəxd
qirmizi birət, ommo i səhət sijəhyt. Jə ligəy
ju xyrd bu, və niməy ju, cykijə gyl vəri, ə
bəş ju dululu birəbu zəfruvo; unigə, cəndqə-
dər ə malad sijəh xokəvoz sovusdə omorə-
bugəş, hələmiş ruj zəvəro vobu. Vədi bu ki,
əz sər həmməy kulə giroşdi gufdirə cərx, və
əzum bəqdə vəxyşdə jənovu poisdi, ətirki
poisdi,—gujgə burrat jə tikəy çəndəg jurə,
carundət icolət jurə, burrat vədəşəndət dəs
jurə, sula soxdət cym jurə, ommo u hərçyş
giri poisdi, tovih nisë birə ə odomi, tərg
soxdihə həmmə birorhojurə ə ojlənməy.

„Cy energijæi,—fikir soxdum mæ,—hæm-
mære bæsqun dori odomi, æ millionhorævoz
savzëhoræ puc soxdi, ommo i hælæmiş tovih
nisæ biræ“.

Væ æ xæjol mæ omo jæ kyhnæ torix kav-
kazi, jæ bæxş komiræki, mæ diræm, jæ bæxşæ
şinræm æz dirægorho væ jæ bæxşigæræ fikir sox-
dæm æz xyşdæ. I torix, cytar dæciræ omorigæ
æ jormæ væ æ fikir mæ, ini içiræi.

I.

I bu æ æxir 1851 sal. Ə xinikæ şæv no-
jabri Hoçi-Murod diræmo æ jæ æ buj duræj
kyp omorænbuho sokitsyzæ dih çæcæni Mæh-
qæt gufdiræniho, æz mylkhoj urusho bisd væs
dur hisdiho.

Ənçæq hæ i sähæt sokit biræbu quvotlyjæ
xundæi azanci væ æ tæmizæ ævir doqj, væciræ-
buho æ xyşdæ buj duræj kypæ, æz qærış
mæhinæj govho væ syvræj gusbændho, varaf-
dæbyrytho æ sær xunælæhoj dih, æ tæhær særbi-
ni siq æ jæki vogosiræbuho, æz biloq zæfru,
ædænbu şinræ omoræ æz buqoz gof soxdæniijæ
hıçæt sæs mærdho, zænho væ hælho.

Hoçi-Murod æ çobordihøj xyşdærævoz od-
lyjæ naib Şomil bu, u nişon xyşdæræ næ væ-
gyrdæ væ æ ojlænmej xyşdæ dæh-bisdi æz igi-
dæ myrydhøj xyşdæ næ vægyrdæ æ hic çigæ
nirafd. Imuhøj dæpucundæ xyşdæræ æ voşluq
væ æ jæpynçi æ zir komiki dululu bu tufæng,

u ədənbu omorə ə jə myrydəvoz, çəht soxdə ki, kəm nuşunəly bu gufdirə, ə bəçidə sijəhə cymhoj xyşdərəvoz dənışirə ə sifət ə pyşoju ə rəh rasd omorə odomiho.

— Dirəmorəngə ə migləj dih, Hoçi-Murod əz kuçə rujə məjdu bərdəniho nə rafd, carysd ə taraf cəp ə təngə-rəhilə. Rasirə ə dyjymyn təngə-rəhl, u poisd və dənışl, ə niməj gunəi vəkəndə omorəho qəzmə. Ə zir bun ə pyşoj qəzmə, hic kəs nə bu, ommo ə bun ə pəsəj taza gyl sovusdə omorə tov dəgəşdəbu mərd, pucundə xyşdərə ə pust Hoçi-Murod ə dym qirmoçəvoç çumund ə bun dəgəşdəbuho odomirə və asda cy bugə gufdi. Əz zir pusti vəxyşd pirə mərd ə pəpəx şəvirəvoz və ə mujə-muj birə kyhne qoborəvoz. Cymhoj pir, miçəsyz, gycəg və timor bu, və u əri uhorə əz jəki çiro soxdə, pəl-pəl soxd uhorə. Hoçi-Murod gufdi hədətirə xuno: „Salam alejkym“, və ocuq soxd sifətə.

— Alejkym salam,— xəndəgyl ə dəndysyze ləhərəvoz, gufdi pir, şinoxdə Hoçi-Murodə, və ə sər ləqərə pojhoj xyşdə vəxyşdə, rafd ə sər ə jon tov norə omorəbuho kovşho ə dovonhoj təxdəirəvoz. Pojvokuhorə vokurdə ə sokitirəvoz ə nimə birəhnəjə qulho girovund qyçə-qyçə pustirə və pəsəvo furamo əz nərdovu, ə bun norə omorəbuho. Ə vokurdəkiş və ə furənorəkiş, pir ədənbu vəçohundə sərə ə sər nazukə, qyç diromorə, sijəh

birə gərdən və nə poisdə picı-pıcı soxd ə dəndysyzə ləhərəvoz. Ə xori furamorəki, u ə mihmusəvənirəvoz gyrd əz loqum həsb Hoçi-Murod və ə rasdirəvoz çəht soxdə, ommo çəldə, qıvotlyjə myryd Hoçi-Murod çəld furamo əz həsb xyşdə, dur soxdə pirə, dəgiş soxd urə.

Hoçi-Murod furamo əz həsb və jovoşləj ləngysdə diromo əz zir bun siroilə. Ə pyşorəhi ən u əz dər zuri vədiromo pazdəh sala kuk və ə mihtijorirəvoz ə təhər rasirə şəvəly buho sijəhə tovuşlyjə cymhoj xyşdəərə dokoşd ə omorəgorho.

— Vidov ə məcit, horəj zə bəbərə,—bujruq soxd ə u pir və təvəqə soxd Hoçi-Murodə, vokurdə əri ju yngylə, çiə-çiə soxdəniyə dəərə ə qəzmə. Ə u vəxd Hoçi-Murod diromorəki, əz doruni dər vədiromo mijonəjə, nazukə, ləqərə zən, qirmizinə qovo ə sər zərdə şei vəri və ə kovrə poçərəvoz, ovurdə boluşho.

— Xoş omori,—gufdi zən, və ə dy çigə qəd birə, sər gyrd norə boluşhorə ə jon pyşol divor əri nyşdəj mihmu.

— Kukhoj ty soq gərdo,—çohov do Hoçi-Murod, vəkəndə jəpynçirə, tufəng və şimşilə, və do işurə ə pir.

Pir ə hitijotirəvoz tufəng və şimşilə dululu soxd ə mix ə jon dululu buho tufəng səhiş xunə, ə hərəj dy kələ logonho, tovuş dorənbuho ə sər hovomərə gyl zərə, təmizə

sipræ ðivor. Hoçi-Murod, taþinçərə gynçundə ə pəsəj kəmə, omo ə ki dəşəndə omorə bo-
luşho və cuxorə bəl soxdə nyşd ə sər işu.
Pir ə sər birəhnə dovonho nyşd ə jon ən u,
bəsd cymhorə, kəf dəshorə tik gyrd zəvəro.
Hoçi-Murodiş həcu soxd. Bəqdə hərдышу nu-
maz xundut, sifəthoj xyşdəre timor soxdut
ə dəsevoz, jək soxdə dəshorə ə əxir ruşho.

— Cy xəbəri?— pyrси Hoçi-Murod əz pir.

— Xəbər nisdi?— çohov do pir, ə sifət ju
nə dəniştrə, ommo dənişirə ə sinəj Hoçi-Mu-
rod ə gygcəgə, zindəguni syzə cymhoj xyş-
dərevoz.— Mə ə çigə həng-dori birənym, im-
buruzlə omorəm əri kuk mərə dirə. U da-
nysdəni.

Hoçi-Murod varasi ki, pirə nisə voisdə
guju, cy danysdəgə, və cy gərək bugə danys-
də Hoçi-Murodə, jovoşləj sərə carundə, dije
nə pyrси.

— Xubə taza xəbər hic nisdi,— gufdi pir.
— Ənçəq taza uniki, həmmə dovşonho (xə-
rəguşho) ədət məsləhət soxdə, cytar symyr-
quşhorə gyrytgə. Ommo symyrquşho hə
ədət cəpundə goh jəkirə, goh unigərə. Ə
giroşdho hofdə səghoj urusi ə jon Micitski
suxundət gijovə, pust ruj ən uho kəndə bi-
jovo,— ə qəhrəvoz gufdi pir.

Diromo myryd Hoçi-Murod və nərmlə
norə kələ, qıvotlyjə pojhoj xyşdəre ə sər xori
xoki. Hoçi-Murodə xuno vəkənd jəpynçirə, tu-
fəngə və şimşilə və ə xyşdə hişdə ənçəq

xənçəl və tapınçərə, xyşdəniju dululu soxd uhorə hə ə u mixho ə komihoki, dululu bu jərəqhoj Hoçi-Murod.

— U kini?—pyrsi pir əz Hoçi-Murod, burəundə diromohorə.

— Myryd məni. Ildor numi urə, — gufdi Hoçi-Murod.

— Xub, — gufdi pitrə mərd, və ə Ildor burəund çigə əri nyşdə ə sər nəmərl, ə jon Hoçi-Murod.

Ildor qəd soxdə zanihorə nyşd və səssyz dokoşd gygcəgə cymhoj gusbəndi xyşdəərə ə sifət gof soxdənbuho pir. Pir ixdilot soxd, cytar çobordhoşu giroşdho hofdə gyrdytgə dy soldathorə, jəkirə zərə və jəkigərə ə Vidino ə jon Şomil fyrsorutgə. Hoçi-Murod tiqətsyz ədənəbu guş dokoşdə, dənişirə ə dər və guş dokoşdə ə buruni səşo. Ə zir bun, ə pyşoj qəzmə, şinrə omo səs pojho, dər çiq soxd, diromo səhib xunə.

Səhib qəzmə, Sado, bu cyl sala mərd, ə cyklə ruşləho, durazə vini və hə u çirə sijəhə, unqədər tovuş nisə dorənbuho cymhoj pazdəh sala həil, kuk xyşdəərə xuno, komiki, vidovusdho əri ju və ə jə çigə ə bəbərəvoz diromo ə qəzmə və nyşd ə jon dər. Ə jon dər kovşoj təxdəirə vəkəndə, səhib xunə pəsəvo do ə sər əz zurəvoz cirə nə omorə, voromorə sijəh mujhoj sər, kyhnə rang rafdə pəpəxə və hə u səhət ə qili-qili nyşd ə pyşoj Hoçi-Murod.

Pirə xuno, uş bəsd cymhorə, kəf dəshorə tik gyrd zəvəro, numaz xund, ə dəshorəvoz pokurd sifətə və ənçəq uməñəli sər gyrd əri, gof soxdə. U İxdilot soxd ki, Şomil hykm soxdı əri gyrdə Hoçi-Murodə, zindəjyrə jə nə bugə myrdəjyrə ki, ilcinhoj Şomil hə dilə rafdət və urə ki, xəlq tərsirəni əri guş nə vokurdə ə Şomil, və unə gyro hitijot birə gərəki.

— Ə xunəj mə,—gufdi Sado,—tə mə soq hisdym ə qinoq mə hic kəs, hiciş soxdə nidany. Ommo ə səhro? Əri ən u fikir soxdə gərəki.

Hoçi-Murod ə tiqətəvoz şinri və ə raziməndirəvoz vəçohund sərə, və kəjki Sado varasd, u gufdi:

— Xub. Imuhøj ə ki urusho gərəki fyrsorə odomi ə koqozəvoz. Myryd mə rafdənini, ənçəq rəñ burbundəgor gərəki.

—Birormə Batarə myfyrşym,—gufdi Sado. —Batarə horøj zə,—ruj bisdo u ə kuk.

Həil ə təhər pruçin vəxyşd ə sər çəldə pojho, və bəçid dəshorə vəçohundə, vadarafd əz qəzmə. Dəh minut bəqdə u vogoşd ə sijəh əz oftoi suxdə, ragho, kutəñə lyngə cəcənəvoz ə tyrtyrə zərdə cuxorəvoz, ə tyrtyrə qulho və ə durazə sijəh pojvokuhorəvoz. Hoçi-Murod xoş omori soxd ə taza diromorəgorəvoz və hə u səhət, həmcin zijodljə gof nə soxdə, gufdi:

— Myryd mərə ə ki urusho midani bərdə?

— Mibu,—xyrom çohov do Bata.—Həmmə mibu. Əz pyşojmə jə cəcəniş giroşdə nidany. Ommo jəkiğə murov, gof ambar mydy, hiciş soxdə nidany. Ommo mə midanym.

— Xub, boşgu,—gufdi Hoçi-Murod.—Əri çofoj-ty səsə qobul misoxi,—gufdir u, burbundə sə əngyşdhərə.

Bata vəçohund sərə ə u nuşunərəvoz ki, u varasiri, əri ju pul zijod soxdəi qimətly nisdli, ommo əri qirjət, həzyri jy əri qulluq soxdə Hoçi-Murodə. Ə doqho Hoçi-Murodə həmmə şinoxdənyt u cytar zərigə xughoj urusirə.

— Xub,—gufdi Hoçi-Murod.—Rasa duraz xubi, ommo ixdilət kutəh.

— Boşgu, dijə səs nisoxum,—gufdi Bata.

— Ə Argun carundənytho çigə, ə pyşoj tikdiri səhro ə vişə, dy tojə poisdi. Danysdi mi?

— Danysdənym.

— Unço sə həsbəlyhojmə, mərə ədət guzət soxdə,—gufdi Hoçi-Murod.

— Oj,- hoj...,—sərə vəçohundə, gufdi Bata.

— Mipyrsi Xon-Məgomərə. Xon-Məgomə danysdəni cy soxdə və cy gufdirə gərəkiğə. Urə mibəri ə ki nacalnik urusi, ə ki Vorontsov, knjaz. Midani?

— Mibərym.

— Bərdə və pəsəvo vogordundə. Midani?

— Mibu.

— Mibəri, mogordi ə vişə. Məş ə unço miboşum.

— Həmmərə misoxum,—gufdi Bata, vəxyşdə və dəshore ə sinə vənərə, vadarafd.

— Jə odomigərə ə Cexi fyrsorə gərəki,—gufdi Hoçi-Murod ə səhib xunə, Bata vadarafdəki. Ə Cexi irə soxdə gərəki,—voisdənbu sər gyry, gyrdə əz qultuqhoj voznaï cuxo, ommo hə u səhət dəse fuşənd və səsyz poisd, ə qəzmə diromoho dy zənə dirə.

Jəki zən Sado bu, hə xyşdəni ən u mijonə, ləqərə zən, boluşhorə dəşəndho. Unigə səlt çovonə duxdər bu, ə qirmizinə poçə və savza qoborəvoz; bytyn sinəju ə pərdəj monəthoj nyqrəirəvoz bəsdə omorəbuho. Ə əxir nə durazə, ommo qoline, səxdə sijəh bəndhoj muj ən u, poisdəbuho ə hərəj ləqərə kəmər ən u, dululu bu jə monət nyqrəi; hə u çirə şəvəjə, sijəhə cymhoj biror və bəbərə xuno, xyrom ədənbyryt tovuş dorə ə sər çovonə, əri səxd birə çəhd soxdənbuho sifət ən u. U ə mihmuho nisə dənışirənbu, ommo vədi bu ki, u omorəi ən uhorə ədənbu hiss soxdə.

Zən Sado ovurd gudəgə, cyklə stollərə, ə sər komiki, vobu coj, buzləmoc, qltov, pəni, nun və həsəl. Duxdər ovurd logonə, lyləirə və dəsmolə.

Sado və Hoçi-Murod—bitəv vəxd, təjtə zənhə, jovoş-jovoş çymysdə, ə qirmizinə, nər-mə podoşsyzə məhşoj xyşdərevəz, norə ovur-də cihorə ə pyşoj mihmuho, sokit poisdyt. Ildor tə zənhə ə xunə dəri, gusbəndijə cym-hoj xyşdəre dokoşd ə suqrə zanihoj xyşdə, u bu nə çymysdəni ə təhər surət sənqi. Ən-çəq kəjki, zənhə vadarafdyt və səlt ə pəsəj dər sokit bisdo səs nər-mə pojhoşu, Ildor ə asontirəvoz nəfəs kəşi, ommo Hoçi-Murod əz voznəj cuxo kəşi vədəşənd jə gululərə, və əz zir ju lulərə xuno, kəşi jə bululə ko-qozə.

— Ə kuk mə midi, —koqozə burbundə, gufdi u.

— Çohov ə çə?—pyrsi Sado.

— Ə ty, ty ə mə mirasuni.

— Soxdə mijov, —gufdi Sado və koqozə dəno ə voznəj cuxoj xyşdə. Bəqdə ə dəs vəgyrdə lyləirə, u ə ki Hoçi-Murod ovurd loğonəş. Hoçi-Murod vokoşi qulhoj qovorə ə sər siprə guşdlyjə qulho, tə zəvər biləgho və no işurə ə zir şəx xinikə, palaşə ov, ko-miki tihi birənbuho əz lyləi Sado. Dəshorə pokurdə ə səxdə təmilzə dəsmoləvoz, Hoçi-Murod nəznik bisdo əri ci xurdə. Hə həcu soxd Ildorış. Təjtə mihmuho ci xurdə, Sado nyşd ə pyşoşu və jə cənd karaz soq-boşi soxd işurə əri mirəhət soxdə omorəi. Ə jon dər nyşdəbuho həll, tovuşlyjə sijəh cymhorə əz Hoçi-Murod nə vəgyrdə, ədənbu xəndə-

gyli soxdə, gujgə ə xəndəgylli xyşdərəvoz təs-
lix soxdə gofhoj bəbərə.

Nədənişirə ə u ki, Hoçi-Murod jə sutkə
ci nə xurdəbu, u xurd jə kəmləj nun, pəni,
və əz zir xəncəl vədəşənd cyklə kordələrə,
vəgyrd həsəl və sovusd urə ə sər nun.

— Həsəl imu xubi. Imisal əz həmmə sal-
ho həsəl xub biri: həm ambar biri, həmige
xub, — gufdi pir, razimənd birə əz u tovun
ki, Hoçi-Murod xurdi gufdirə əz həsəl ju.

— Soq boşi, — gufdi Hoçi-Murod və baz
poisd əz ci xurdə. Ildorə voisdənbu gənə xu-
ru, ommo uş həcu, myrşid xyşdərə xuno,
dur bisdo əz syfrə və do ə Hoçi-Murod lo-
gon-lyləirə.

Sado danysdənbuski, Hoçi-Murodə qobul
soxdəi, ju ə zindəguni risk soxdəi, cynki əz çəng
gyrdəihøj Şomil və Hoçi-Murod bəqdə, ə həmmə
zihisdəgor cəcəni məhlym birəbu ki, əri
Hoçi-Murodə qobul soxdəi, kyşdə mijov guf-
dirə. U danysdənbu ki, zihisdəgorhøj dih hər
minut midanyt əz tovun ə xunəju omorəi
Hoçi-Murod, və midanyt talab soxdə əri urə
ə dəs dorə. I kor nəinki həzijət dorənbu Sa-
dorə, ommo dijeş şor soxdənbu urə. Sado
mihmurə nigəh doşdəi byrç xyşdə hisob sox-
dənbu, cəndəqədər i kor əri ju ə buhøj zində-
gunijuş bugə, və u şori soxdə və kələgədi
soxdənbu əz xyşdə, əri içtrə kor soxdəi, lo-
zim hisdihorə xuno.

— Təjtə ki ty ə xunəjməni və sər mə ə sər duşho vəri, ə ty hic kəs, hiciş soxdə ni-dany,—duborə gufdi u ə Hoçi-Murod.

Hoçi-Murod dənişi ə tovuşlyjə cymhoj ən u, və varasl-ki, i rasdi, ə jə kəm şorirəvoz gufdi:

— Həmmişə şori və zindəguni gərdo tyrə.

Sado səs syz vogosund dəshore ə sinə ə nuşunəj soq boşiiəvoz əri xubə gof.

Qjili soxdə ləthoj qəzmərə həzyr soxdə bəşho əri tov¹, Sado ə lap xyromə və xuş-holə hōləvoz vadarafd əz vitoq qinoqi və darafd ə u bəxşigəj qəzmə, ə çəki zihisdənbyryt həmmə kiflət ju. Zənho hələm nə xisi-rəbyryt, ədənbyryt gof soxdə əz tovun tərslyjə miħmuho, imişəv ə xunəj qinoqişu xisirənytho.

ii.

Hə ə xyşdəni ən u şəv əz pyşolyjə qələbəndi Vozdviçinski bisd vərs əz diħ dur, ə kominçoki şəvə girovund Hoçi-Murod, əz pəsəj dərvözəhoj Şohgirən əz qərəuli vədiromorut sə soldatho ə jə unter-ofitserəvoz. Soldatho byryt ə nimə pustihə və pəpəxhorəvoz, ə burmiş soxdə şinelhorəvoz əz duş və (ə) kələ cəkməhorəvoz əz suqrə zani zəvər, cytar umuhəj gəşdənbyrytgə soldathəj kavkazi. Soldatho tufəngəho ə duş vəri, əvəl rafdyt ə rəh, bəqdə pənç sad lyng giroşdə bəqdə, carus-

---

¹ Killə.

dýt əz u, ə cəkməhorəvoz şəx-şəx soxdə ə sər xyşgə vəlgho, giroşdýt bisd lyng ə taraf rasd və poisdýt ə jon xyrd bīrə cinor, sijəh hyzym komiki, vədi bu ə torikiş. Ə jon ən i cinor, hədətirə xuno, həmmişə pəñənykiho migiroşd.

Ocuqə asdarəho, komihoki gujgə vido-vusdərə xuno tovuş dorənbryt əz quqhoj bīrəñnə ligəhoj dorho, tə soldatho əz vişə raf-də, imuhøj poisdýt.

— Soq boşi—xyşg, gufdi unter-ofitser Panov, vəgyrdə əz duş durazə, ştik vərijə tufəngə, və əjoq jyrə kəşirə, vədo urə ə hyzym dor. Sə soldathoş soxdut hə həcu.

— Əxi hisdihorəş vir soxdəm,— gufdi ə qəhrlyirəvoz Panov,—jə əz xəjol vadarafdi, jə nə bugə ə rəñ ofdori.

— Cy gəşdə ty əxi?—pyrsi jəki əz soldatho ə çobordə, xyromə səsəvoz.

— Qəjlonə,—ki danysdə ə çə ofdo vir bisdogə u.

— Cubuqju ki soqi?—pyrsi çobordə səs.

— Cubuq—ini.

— Xub ə xori dənişirəj?

— Əçi, əxi unço.

— Urə imu zu mygynçunim.

Paprus kəşirəi ə çigə pəñənyki qədəqən bu, ommo i lap unqədər pəñənykiş nə bu, soki pyşolyjə qərəul, komiki fyrsorə omorəbu əri

ən u ki, doqciho ə pəñənyki nə danyt bər-
də, jərəqhorə və qərəz gyrdə ə qələbəndi,
cytar əvəldənho soxdənbyrythorə xuno, və
Panoviş voçib hisob nə soxd xyşdəre əri əz
kəşirəi məñrym hişdə, razi bisdo ə təklifi
xyromə soldat. Xyromə soldat əz çib vadə-
şənd kordəj çibirə və sər gyrd vəkəndə xorirə.
Coləkilə vəkəndə, urə siqol do, ə u dəzə cu-
buqə, bəqdə ə coləkilə dəkyrd tomboku, şişi
urə və qəjlon nəzyr bisdo. Kirpit suxdəngə, jə
ləhzə tovuş soxd, guşdlyjə sifət ə sər şyqəm
dəgəşdəbuho soldatə. Ə cubuqi vor diromo, və
Panov hiss soxd xubə buj suxdənbuho ma-
xorkarə.

— Gynçundi?—gufdi u, vəxyşdə ə sər
pojho.

— Bəqdə cytar.

— Oforin tyrə Avdejev, jəkəmləj di kə-
şym. Həri?

Avdejev carusd ə sər pəhly, çigə dorə
Panovə və əz ləhə rəñə dorə durərə.

Panov dəgəşd ə sər şyqəm və ə dəsəvoz
təmiz soxdə cubuqə, sər gyrd vokoşirə.

Kəşirə bəqdə ə hərəj soldatho ofdo ixdi-
lot.

— Ədət gufdirə, komandir roti, gənə və-
nori, ə jəşiğ darafdi,—gufdi jəki əz soldatho
ə təmbələ səsəvoz.

— Mydy,—gufdi Panov.

— Məhlymi, ofitser xubi,—təslix soxd Av-
dejev.

— Xubi, xubi,—ə dərdlyrəvoz gufdi əvə
ixdilotə sər gyrdəbuho,—əz mə bugə, həm-
məj rot mijo gof soxu ə urəvoz: əgər vəgyr-
dəjgə, gu, kəj və cəndqədərīgə və kəj mi-
digə.

— Rot cytar həl soxdgə,—gufdi Panov,
çiro birə əz qəjlon.

— Məhlymə koriki, şolumi əri kələ odo-
mlni,—təslix soxd Avdejev.

— Gərəkı əxi vələmir vosdorə və tə va-
səl cəkməhorə duzətmiş soxdə, pul gərəkı,
bəqdə u cytar vəgyrdi uhorə...—myhkəm po-
isd nərazi.

— Ədəm gufdirəki, rota cytar voisdgə,
—duborə gufdi Panov.—Əvəli karaz nısdı,
məgyry və mydy.

Ə u vəxdho ə Kavkaz hər rotə mibısdə
viçirə omorəhoj xyşdə, səhıbi misoxd həmmə
təsərifotə. U əz xəzinə səri hər odomi qəbul
misoxd 6 monət 50 kəpik pul, və xyşdəniju
rot xyşdərə nofuqo mido: mikoşd kələm, gijov
mizə, mibısdə işurə furqonhoşu, və lovqoi
misoxdut əz tuxə həsbhoj Rota. Pul rotiho
midəbısdə ə jəşig, əcorhoj komiki mibısdə
ə komandır roti və mibısdə vəxdho, kəjki
komandır roti ə qərd məgyrd əz jəşig. Həci
birəbu imuhoiş və əz i tovun ədənbıryt gof
soxdə soldatho. Dərdlyjə soldat Nikitinə vois-
dənbu əz komandır roti həq-ñisobə talab so-
xu, ommo Panov və Avdejev, ñisob soxdut
ki, i kor gərək nısdı gufdirə.

Əz Panov bəqdə Nikitiniş kəşi və ə zir xyşdə şinelə dəşəndə nyşd, vədorə xyşdəərə ə dor. Soldatho səs syz bisdorut. Ənçəq ədən-bu şinrə omorə, cytar vorvori ə sər işu bylynd vəriho quqhoj dorhorə çumundənigə. Hə birdən əz i nə poisdəniyə sokitə şərx-şərx dorho, şinrə omo səs voj, viz, girisdəi və hijov coqolho.

— Dirəni, nəhlətvirəho, cytari kəromot soxdənytgə,—gufdi Avdejev.

— I uhoi, ə ty ədət xəndysdə, unə gyro ki, sifət ty jonovoi,—gufdi nazukə səs xoxuli, corymyn soldat.

Gənə həmmə sokit bisdo, ənçəq vorvori çumund ligəhoj dorhorə, goh ocuq soxdə, gohigə bəsdə pyşoj asdarəhorə.

— Həri gu vinim, Antonic,—birdən pyrxi xyromə Avdejev əz Panov,—hic moqvbunə vəxd ty birəni?

— Cy moqvbuni,—ə nəvojgəirəvoz çohov do Panov.

— Ommo bəhzi vəxd birəni, mə həci moqvbun birənym, həci moqvbun birənym, hic xyşdənməş nəsdənym ə xyşdə cy soxumgə.

— Dirəni ty!—gufdi Panov.

— Mə uməhəli pulhorə ə icgi vənərəbyrymho həmmə əz moqvbuni bu. Kura bisdo, kura bisdo ə sər mə. Fikir soxdum: həri di, bəhəm pijon boşum,

— Ommo vəxd birəni, əz şorov dijəş xə-rəv birə.

— Uş birəvu, dijə cy misoxi.

Əxi əri cy moqʙun birə ty?

— Mə? Əz tovun xunə.

— Cyi, hoşir zihisdənbirit?

Nəh, lap hoşir nəh, ommo hovomər birim.
Xub zihisdənbirim.

Və Avdejev sər gyrd ixdilot soxdə hə urə,
komirəki cənd karaz ixdilot soxdı əri Panov.

— Əxi mə ə vojqəjmərəvoz ə çigəj biror
mə omorəm,—ixdilot soxd Avdejev.—Urə pənç
həil bu, ommo mərə hə tazalə əvlənmiş
soxdəbyryt. Dədəj təvəqə soxd. Məş fikir
soxdum mugumki: marasyt niki mərə. Raf-
dym ə ki varin (oqo). Barin imu xubə odo-
mini mugu oforin, voşgu, vura. Ə həcirə-
voz mə omorum ə çigəj birormə.

— Cy mibu, i lap xubə kori,—gufdi Pa-
nov.

— Ommo bovor misoxi Antonic, imuhoj
moqʙun birənym. Və dijəş ambar əz u to-
vun ki, əri cy omorumgə mə ə çigəj biror-
mə. U imuhoj ədəj oqojəti soxdə, ommo mə
ədəm həzijət xurdə. Cəndqədər ambar fikir
soxdənymgə, dijəş xərəv birə. Vədini ki, i
hovun mənı.

Avdejev səs syz poisd.

— Nəbugə gənə kəşim?—pyrsi Avdejev.

— Cy mibu, duzəltmiş sox. Ommo sol-
dathorə əri kəşirə minkin nə bisdo. Hətto
Avdejev vəxyşdə və voisd gənə dəkyny ə qəj-
lon, hə birdən əz şərx-şərx vorvori ə rəh şin-

ə omo səs pojho. Panov tufəngə vəgyrd və ə pojəvoz hyl zə Nikitinə. Nikitin vəxyşd ə poj və tik vəgyrd şinelə. Vəxyşd səjymyn —Bondarenkoş.

— Ommo birorho, mə cy xov dyrym...

Avdejev şyşd soxd ə Bondarenko, və soldatho səssyz, guş dokoşdut. Nərmə poj no-rəi odomiho, ə poj işu cəkmə nə vəriho, nəznik bisdorut. Hə ocuq və ocuq əz toriki şinrə omo şərx-şərx vəlgho və xyşgə ligəho. Bəqdə şinrə omo gofə-gof ə u çirojə zuhun əz buqoz gof soxdəi, komiki gof soxdənytho cəcənho. Imuhøj soldatho nə inki şiniryt, hətto dyryt dy sojərəş, giroşdənbuho əz yşyq-lyjə hərəj dorho. Jə sojə gudəgtə, unigə—hyndyrtə. Sojəho ə soldathorəvoz tən birəki, Panov tufəng ə dəs dəri, ə dy hərməñhoj xyşdərəvoz ə jə çigə vədiromorut ə rəñ.

— Kini omorəniho?—horøj soxd u.

— Rəñ girore cəcəni,—gufdi u gudəgtə buho. I bu Bata. Tufəng jox, şaşkə jox,—gufdi u, burbundə xyşdəre.—Knjaz gərəki.

U, komiki hyndyrtə buho, səssyz poisdəbu ə jon hərməñ xyşdə. Ə uş jərəq nə bu.

— Çansuzhoi jəhənim,— ə ki polkovnik,—gufdi Panov, qondurmiş soxdə ə hərməñhoj xyşdə.

— Knjaz Vorontsov səxd gərəki, kələ kor gərəki,—gufdi Bata ə zuhun urusi.

— Boşgu, boşgu mi bərim,—gufdi Panov.
— Cyi, bərdəni mi ə Bondarenkorəvoz, ruj

bisdo u, ə Avdejev, —ommo ə deçurni tapşyrmiş soxdəmund gənə mogordi. Dəniş, —gufdi Panov, —hitijot boş ə pyşoj ty bər işurə.

— I cyi bəqdə?—gufdi Avdejev, hərəket soxdə ə tufəng və çidərəvoz, gujgə u ədəj voqundə.—Hə jə bə moqunum, buq hərды madarov.

— Ə cy mərzy u bəqdə, suxləm soxdigə,—gufdi Bondarenko.

— Dijə, marş!

Səs pojhoj dy soldatho və çansyzho sokit birəngə, Panov və Nikitin vogoşdut ə çigəj xyşdə.

— Şəvhoş, ədət gəşdə ə hər jon,—gufdi Nikitin.

— Həlbət gərəki,—gufdi Panov.—Ommo sərin bisdo,—gufdi u və qədə şinelə lov soxdə, vokurd və nyşd ə jon dor.

Dy səhət bəqdə Avdejenko və Bondarenkoş vogoşd.

— Cyi, tapşyrmiş soxdigə?—pyrsi Panov.

— Dorim. Ə polkovi hələmiş nə xisirət. Duz ə ki ən u bərdim. Ommo birormə ty, təmizə pyşonijə xubə həilhoi uho,—gufdi Avdejev.—Ə xudoki. Mə ə uhorəvoz cy rac ix-dilot soxdum.

—Məhlymi ki, ty gof misoxi,—ə nərazi-rəvoz gufdi Nikitin.

— Lap ursijətirə xunojyt. Jəki əvlənmiş birəi. Maruşka, mugum, bər?—Bər, mugu.—

—Barancuk, mugum, var? Bar, ambari.—Çyfdi?—Çyfdi mugu.—Hæci xub gof soxdim. Xubə həllhoi.

— Həlbət, xubhoi,—gufdi Nikitin,—təhno bijofdon ə ki ən uho, şyqəmbəy tyərə lov mi-soxut.

— Ə hisobəvoz ə i zuri mijo yşyqi bu,—gufdi Panov.

— Əri, asdarəho sər gyrdət əri myrdə,—gufdi Avdejev, ə xori nyşdə.

Və soldatho gənə sokit bisdorut.

III.

Ə pənçərəhoj kuzarməho və ə xunələhoj soldati əz zurəvoz toriki birəbu, ommo ə jəki əz xubə xunəhoj qələbəndi hələmiş ədənbu tovuş dorə həmmə pənçərəho. I xunə dəbu ə dəs komandir polki Kurinski polk, kuk kələ komand soxdəgor, fligel—adjutant knjaz Semjon Mixajlovic Vorontsov. Vorontsov zihisdənbu ə zən xyşdə, Marjə Vasiljevna, odlyjə gyzəl peterburgəvoz, və zihisdənbu ə cyklə qələbəndi kavkazi jaravuşly, cytar jəkiş, hic vəxdiş, inço həci nə zihisdi. Əri Vorontsov və illohki əri zən jy həci mijomo ki, işu inço nə inki xub zihisdənyt, ommo ə zindəgunişu puri ə mihtoçihorəvoz; zihisdəgorhoj ən inçigərə i zindəguni mihtijorly soxdəbu ə hədətsyzə jaravuşi xyşdərəvoz.

Imuhøj, ə səhət duvazdəhi şəv, ə kələ vi-
toq mihmui, ə həmməj vitoq jə xolinca də-
şəndə omorə, ə dululu soxdə omorə kələ pər-
dəhorəvoz, yşyq soxdə omorə cor səhəm-
horəvoz, ə ojlənməj stol lombard, səhiv xu-
nəho ə mihmuhorəvoz nyşdəbyryt ə qort
vozirə. Jəki əz vozirəgorho bu xyşdən səhiv
xunə Vorontsov ə durazə sifətəvoz siprə rujə
polkovnik ə fligel-adjutantijə pagonijə bof-
dəiho və akselbanthorəvoz; hərməh ən u bu
kandidat universitet peterburgi, ə i zuriho,
zən Vorontsov ovurdəbuho ə vəzifəj vomux-
dəgori əri əz əvəli şyvər birho cyklə kukləjy,
şəndə-şələjə, qoş-qovoqljə çohil. Ə qərışuj
ən uho ədənbyryt vozirə dy ofitserho: jəki—
firəhə sifət, qirmizi-gunə, əz gvardijə omorə-
buho komandir roti Poltaratski, və jəkiğə lap
duz—nyşdəbuho ə xinikə cihrət gygcəgə si-
fətəvoz, adjutant polki. Xyşdəni knjazə zən
Marja Vasiljevnə, dyryçd, kələ cymho, sijəhə
qoşə gyzəl, nyşdəbu ə jon Poltaratski, ə bəl
bulşəj xyşdərəvoz voxurdə ə pojhoj ən u və
dənişirə ə qorthojy. Və ə həmmə gofho, və
ə həmmə bynyşho, və ə həmmə xəndəgyli-
ho, və ə həmmə hərəkəthoj çəndəg ən u, və
əz həmmə ətirho komiki, əz u buj dorənbu-
ho, Poltaratskirə mirasund ə cəşmişi həmmə,
əz nəznikə qonəçəqi ən u qəjr, və u misoxd
qələti ə sər qələti, hə dijəş və dijəş ə qəhr
vəngəsdə hərməh xyşdərə.

— Nəh, i kor nidany birə! Gənə voqund tozə,—həmməju qirmizi birə, gufdi adjutant, kəjki Poltaratski şənd tozə.

Poltaratski, ujoq birərə xuno, nə varasirə dənişi ə xubə, firəh vokurdə omorə sijəhə cymhorəvoz ə nərəzi mundə adjutant.

— Həri, bəxşləmiş soxit ə u, — xəndəgyil gufdi Marja Vasiljevna. — Dirit, mə ə işmu gufduruin,—ruj bisdo ə Poltaratski.

— Əri, işmu gufdiritho hic u nə bu,—ə xəndəgyilirəvoz gufdi Poltaratski.

— Bəgər u nə bu,—gufdi uş ə xəndəgyilirəvoz. Və i ə xəndəgyilirəvoz çohov dorəi lap ləpyrly və şor soxd Poltaratskirə, u qip-qirmizi qizərmiş bisdo və qorthorə vəgyrdə, sər gyrd qəriş soxdə.

— Ty nijo qəriş soxi, —ə tyndirəvoz gufdi adjutant və sər gyrd ə siprə, əngyşdəriho dərijə dəshoj xyşdərəvoz bəxş soxdə qorthorə həci ki, gujgə urə ənçəq voisdənbu zu rad bu əz uho.

Ə vitoq mihmul diromo kamerdiner knjaz və gufdi ki, knjazə ədəj talab soxdə dəçurni.

— Bəxşləmiş soxit, oqoho, — gufdi knjaz, ə aksent ingilisirəvoz, gofə ə urusi. — Ty ə çigəj mə nış, Marije.

— Razinit? — pyrsi knjazə zən, bəçid və çəld vəxyşdə ə həmməj buj xyşdə, vəçohundə əvryşymihorə və xəndəpşdə ə həmməj tovuşlyjə xəndəgyili bəxdəvərə zəni xyşdərəvoz.

— Mə həmmişə ə həmmə razinym,— gufdi adjutant, lap razi mundə əz u ki, imuhoj ə jyrəvoz ədəj vozirə səlt vozirə nəsdaniho knjazə zən. Ommo Poltaratski ənçəq çumund dəshorə və xəndysd.

Robber varasd, kəjki knjaz ə vitoq mihmui vogoşdə dirəmorəngə. U omo lap həvəsly və xyrom.

— Danysdənit məə işmu cy təklifi dorənym?

— Həri?

— Hənçim şampanski.

— Ə u mə həmmişə həzyrym, — gufdi Poltaratski.

— Cy mibu, u lap xubə kori,— gufdi adjutant.

— Vasilij, bijorit,— gufdi knjaz.

— Əricy həroj zərəbyryt tyrə? — pyrssi Marija Vasiljevnə.

— Bu deçurni və jə odomigəş.

— Ki? Cy? — təhədi pyrssi Marija Vasiljevnə.

— Nidanym gufdirə,— duşhorə qyçundə, gufdi Vorontsov.

— Nidani gufdirə, — duborə pyrssi Marja Vasiljevnə.— Urə imu mivinin.

Ovurdut şampanskirə. Mihmuho hərki jə pəjelə hənçiryt, və vozirə varasdə və hisobhoj jəkirə dorə, soq boşi soxdut.

— Rot işmu səvəh ə vişə toħin blri? — pyrssi knjaz əz Poltaratski.

— Ən mə. Əri cyi?

— Imu həci səvəh jəkirə mivinin,—ə sukə xəndəgy lirəvoz gufdi knjaz.

— Lap şorum,—gufdi Poltaratski, xub nə varasirə ə ju cy gufdigə Vorontsov və qəjqu kəşirə ənçəq əri ən u ki, cytar u həjsəhət mygyrygə dəs Marja Vasiljevnərə.

Marja Vasiljevnə, həmmişəinərə xuno, nə inki səxd mişişi dəsə, ommo u dijəş səxd mişo-hund qul Poltaratskirə. Və jə karazigəş ə jor ən u dəşəndə qələtijurə, kəjki u murafd ə vubnəhorəvoz, u mixəndysd ə u, cytar bur-bundə mijomohorə xuno əri Poltaratski, ə racə, mihribonijə və qədərlyjə xəndəgy lirəvoz.

Poltaratski rafd ə xunə ə u çirə kəjflyjə hovorəvoz, komirəki midanyt varasirə, ənçəq u odomiho, jurə xuno, kələ birətho və tərbiyə vəgyrdətho ə dynjoh, kəjki uho, əz jə məhinə çirojə zindəguni dovhoi xyşdə bəqdə, tazadən rasd omorənyt ə zən əz pyşokinə ojlənməj xyşdə, hələm ə əzini zən, cyn knjazə zən Vorontsovə.

Rasirəngə ə jon xunələ, ə kominçoki zihisdənbu ə hərməh xyşdərəvoz, u hyl zə darafdəniho dərə, ommo dər qili bu. U hyl zə,—dər vokurdə nə omo. Urə qəhr omo, və u sər gyrd kufdə qilijə dərə ə pojho və şimsiləvoz. Ə pəsəj dər şinrə omo səs pojho, və Vavila, qulbəgi, odomi məhələi Poltaratski, vokurd ruza-vinirə.

— Cy fikir soxdə qili soxdəj? Oxmoxl
— Bəgər həməl mijov, Aleksej Vladimир...
— Gənə pijoni. Mə ə ty miburbumum,
cytar həməl mijovgə... Poltaratskirə voisdən-
bu dədy Vavilarə, ommo fikir soxdə nə dədo.
— Ə çəhəndəm ə tyrəvoz. Şəhəm dəgə-
sun.

— Həjminut.

Vavila hə əz rasdəkiş həncirəbu, ommo hən-
çirəbu, unə gyro ki, ə imeninik rafdəbu ə xunəj
kaptenarmus. Ə xunə vogoşdəki, u fikir soxd
əz tovun zindəguni xyşdə, borobor soxdə urə
ə zindəguni kaptenarmus—Ivan Matvejevicə-
voz. Ivan Matvejevicə bu gəlirho, əvlənmiş
birəbu və imidly bu ki, jə sal bəqdə səlt ə
təmizi madarov. Vavila hələm həillə hisdi
vəgyrdə omorəbu ə zəvəri, jəhənim əri oqo-
horə qulluq soxdə, ommo imuhoj əz cyl
salaş zijod birəbu, hələmiş əvlənmiş nə birə-
bu və zihisdənbu ə rəhijə zindəgunirəvoz ə
jon səliqə syzə oqoj xyşdə. Oqoju xub bu,
kəm çəng gyrdənbu,—ommo i cy çirə zin-
dəgunini! „Gof dorəbu əri azadi dorə, əz
Kavkaz vogoşdəki,—ə çə rafdə midam mə,
əgər azadiş bisdorumgə... Zindəguni səgini“,
fikir misoxd Vavila. Və urə həci xisirə vois-
dəki, u tərsi ki, hər ki-glri nə dırov və nə
bəry hər-cirə giri, unə gyro dəzə ruza-vinirə
və xisi.

Poltaratski diromo ə vitoq, ə çəki, ə jə
çığə xisirəvu ə hərməñ xyşdə Tixonovəvoz.

— Həri cyi, vonorəj? — gufdi ujoq birə
Tixonov.

— Nəñ, həvdəh monət bərdəm, və jə
əutilkəjgə icgi həncirəjm.

— Və ə Marja Vasiljevnə dənışirəj?

— Ə Marja Vasiljevnəş dənışirəm, — dubo-
rə gufdi Poltaratski.

— Ə i zuri vəxyşdə gərəki, — gufdi Tixo-
nov, — səhət şəş vadarafdə gərəki.

— Vavilə! — boçəñ zə Poltaratski. — Dənış,
şəvəñ mərə səhət pənç xəbər sox-ho.

— Cytar xəbər soxum işmurə, işmu çəng
gyrdənit əxi.

— Mə ə ty gufdurum ki, mijo xəbər soxl.
Şinriri?

— Şinrənym.

Vavilə rafd, bərdə cəkməho və dyrlyg-
horə, ommo Poltaratski dəgəşd ə sər çomo-
xov və ə xəndəgyilirəvoz paprus kəşi və kyşd
şəhəmə. U ə toriki ə pyşoj xyşdə di xəndə-
gylə sifət Marja Vasiljevnarə.

Ə xunəj Vorontsoviho hə u səhət nə xi-
slıyt. Mihmuho rafdəki Marja Vasiljevnə omo
ə jon şyvər və ə pyşoj poisdə, tynd gufdi:

— *Eh bien, vous allez me dire ce que
c'est¹?*

— *Mais ma chere²...*

¹ Həri ty həj səhət mugul əri mə, cy korlgə?..

² Ommo, həzil mə...

— *Pas de ma che'rel! C'est un e'missaire, n'est-ce pas¹?*

— *Quand me'me je ne puis pas vous le dire².*

— *Vous ne pouvez pas? Alors c'est moi qui vais vous le dire³*

— *Vous?⁴*

— Hoçi-Murodi, həri? — gufdi knjazə zən, şinrəbuho ə l jə cənd ruzho əz tovun gof soxdəiho ə Hoçi-Murodəvoz, və fiklr soxdənbuho ki, xyşdəni. Hoçi-Murod ə jon şyvər ju omori gufdirə.

Vorontsov nəh soxdə nəsdanbu, ommo zən xyşdəre təsəlim soxd ə u tovun ki, xyşdəni Hoçi-Murod nəh, əncəq çansyz məhlym soxd ki, Hoçi-Murod vədiromorənini ə ki ju ə u çigə, ə çəki tohin biri əri vişə vənçirəl.

Ə qərliş həmmişə jə səjəqijə zindəguni ə qələbəndi çovonə Vorontsovo, — şyvər və zən — şor byrytəz i qozijə. İxdilot soxdə əz tovun, cytar, xub mibugə əri irə məhlym soxdə ə bəvəşu, şyvər və zən səhət səsei dəgəşdyt əri xisirə.

IV.

Əz u sə xov syzə şəvho bəqdə, komihorəki u girovund virixdəngə əz ə qərişuj ju fyrsorə omorə myrydhoj Şomil, Hoçi-Murod hə u səhət Sado əz qəzmə vadarafdə, xov işmu şirinbu soxdəmund, ə xov varafd.

¹ Hic həziz nisdym!.. U çansyz bu, rasd nisd mi?

² Əgər u çansyzliş bilsəgə, mə əxirki nıdam gufdirə...

³ Nıdani, həcunigə mə ə ty mugujum.

⁴ Həri?

U xisi partal nə vəkəndə, vədorə xyşdəre ə sər dəs, dirsək ju batmiş birə ə qirmizinə boluş pərqui, səhib xunə dəşəndəbuho əriju. Əz ju nəznik, ə jon diyor, xisi lldor. lldor dəgəşd ə sər kəmə, lov soxdə firəhə, qu-votlyjə, çovonə bəxşhoj çəndəg xyşdəre, həci ki, bylyndə sinəj ən u, ə sijəhə voz nəhorə-voz ə sər siprə cuxoj cərgəzi hyndyr bu, əz ə buru vədromorə, taza cirə omorə kovrə sər ən u, ofdorəbuho ə sər boluş. Ə təhər lovhoj həll vokurdə omorə, ə jə kəm pucundə omorə nərmirəvoz, zəvəri lov ən u, nun xurdəirə xuno goh vokurdə mijomo, gohiğə bəsdə mijomo. U xisirəbu Hoçi-Murodə xuno, ə partaləvoz, tapinçə və xəncəl, ə qəjiş ju vəri. Ə tov qəzmə ədəbu suxdə varasdə bəşho, və ə uçoqdon hə jə kəmləj ədənbu to-vuş dorə ləmpəj şəvi.

Nimə şəv dər qinoql çinq soxd və Hoçi-Murod hə u səhət vəxyşd, dəs kəşi ə sər tapinçə. Ə vltoc, ə sər xori xoki nərm-nərm poj norə diromo Sado.

— Cy gərəki? — pyrsi Hoçi-Murod, gujgə hlc nə xisirəirə xuno.

— Fikir soxdə gərəki, — gufdi Sado, nyşdə ə pyşoj Hoçi-Murod.— Zən omorəişmurə əz bun diri, — gufdi u, — ixdilot soxdə əri şyvər, ommo imuhoj həmməj dih danysdəni. Həjsəhət ə ki zən mə omori qunşi, gufdiri ki, pirə mərđho ə məcit kura birət və voisdə pojunut tyərə.

— Rafdæ gæræki,—gufdi Hoçi-Murod.

— Hæsboh hæzyri, — gufdi Sado və çæld vadarafd æz qæzmæ.

— Ildor, — pici-pici soxd, Hoçi-Murod, və Ildor şinræ num xyşdæræ, və illohki sæs myrşyd xyşdæræ, çæld væxyşd æ sær quvotlyjæ pojho, pæpæxæ duz soxd. Hoçi-Murod girovund tufæng və jæpynçiræ. Ildoriş hæcu soxd və hærдышу sæs syz vædiromorut æz qæzmæ æ zir bun siro. Sijæh cymæ hæll ovurd hæsbhoræ. Ə sæs poj hæsbho dodoræ omoho æ sær tæptox biræ kucæ, sær ki bugæ vædiromo æz dær qæzmæj qunşi, və dodoræ æ kovşhoj tæx-dæirævoz, komi odomi bugæ vidovusd æ doq rujæ mæcit.

Mæng næ væbu, ænçæq asdaraho ocuq ædænæbyryt tovuş doræ æ sijehæ asmu, və æ toriki vædi byryt rimiz bunhoj qæzmæho və æz hæmmæ kælæ mæmzyl mæcit æ minorævoz æ zæværi taraf dih. Əz mæcit şinræ omo sæsho.

Hoçi-Murod bæçid vægьrd tufængæ, pojæ dæno æ tængæ zængon və sæssyz-symygsyz, næ mæhlym voşænd çændæg xyşdæræ, nyşd æ sær bylyndæ boluş jæhær.

— Xudo kumæk gærdo æ işmu,—gufdi u æ sæhiv xunæ, æ værдыşijæ hærækæt poj rasdirævoz gæşdæ u zængonigæræ, və jæ kæmlæj pærævo do hæsbæ gyrdæbuho hæilæ æ qilmoçævoz, nuşunæ doræ ki, u dur poju gufdiræ. Hæll dur poisd, və hæsb gujgæ xyşdæn ju danyşdæ æ çæ

aijo burevqə, ə çəldə lynghorəvoz çymysd əz tənğərəhl ə kələ rəh. İldor ədənbu rafdə ə pəsəju: Sado ə tən ju pusti, çəld vəçohund dəshore səlt ə pəsəşu vidovusdə, giroşdə goh ə i taraf, goh ə u tarafığej tənğə kuca. Ə jon rəh, vədl bisdo hərəketijə sojə, bəqdə—jəklığə.

— Poj! Kini rafdəniho? Pojun!—horoj soxdə səş, və jə cənd odomi voburrurut rəhə.

Ə çığej poisdə, Hoçi-Murod vədəşənd tapınçərə əz qəjiş və zijod soxdə hərəketə, həj soxdə həsbə duz ə sər rəhə voburrabyrytho odomiho. Ə rəh poisdəbyrytho odomiho lov bisdorut, və Hoçi-Murod nə dənişirə, səxd həj soxdə, rəhə rafd zəfruvo. İldoriş bəçid həj soxdə rafd ə pəsəju. Ə pəsəşu şəndə omo dy gululə, gululəho yşyq dorut nə voxurdə nə ə ju nə ə İldor. Hoçi-Murod rafd hə ə u hərəketəvoz. Səsad lyng rafdə bəqdə, u pojund jovoşləj nəfəs kəşirənbuho həsbə və sər gyrd guş dokoşdə. Ə pyşo, ə zəfru, ədənbu səş soxdə bəçidə ov. Əz pəsə ədənbu şinrə omorə səş hyhy zərəi xuruzho ə dih. Əz i səsho ədənbu şinrə omorə nəznik birənbuho səş poj həsbəho və səş ə pəsəj Hoçi-Murod. Hoçi-Murod çumund həsbə və rafd hə ə u duzə rafdəirəvoz.

Əz pəsə omorəgorho həsbə-cəpu omorut, rasiryt ə Hoçi-Murod. Uho byryt ə nəzniki bisd odomi suvorəho. İho byryt zihisdəgorhoj dih, qəror soxdəbyrytho əri gyrdə

Hoçi-Murodä, jə nə bugə ərl xyşdəre burbun-
də və təmiz vədirovundə ə pyşoj Şomil, gujo
kl, İşurə volsdə gyryt Hoçi-Murodä. Uho nəz-
nik birəki, unqədərış vədl bisdorut ə torikl
kl, Hoçi-Murodə poisd, şənd loqumə, və ə
vərdyşljə hərəket dəs cəpirəvoz vəkəndə qob
tufəngə, ə dəs rasdirəvoz vədəşənd urə. Il-
dorış hə həcu soxd.

—Cy volsdə?—horoj vəgyrd Hoçi-Murod.
—Gyrdə volsdə? Həri girit.

Və uş vəgyrd tufəngə.

Zihisdəgorhoj dih poisdyt. Hoçi-Murod
tufəngə ə dəs gyrdə, sər gyrd furamorə ə
quzəl. Suvorəho, nəznik nə birə rafdyt ə
pəsəşy. Hoçi-Murod ə jə tarəfigəj quzəl omo-
rəki, ə pəsəju omorənbyrytho suvorəho horoj
soxdut ə sər ju, u bişnəvy gufdirə, işyrə go-
fi. Ə i çohob Hoçi-Murod şənd jə tufəng və
həsəbə səxd həj soxd. U həsəbə pojundə kl,
ə pəsəju vidovusdəgorho dijə vədl nə bu; şin-
nirə nəş omorənbu səs xuruzhoş, ommo ənçəq
ə vişə ədənbu ocuq şinirə omorə nazukə şəx
ov və hərə-hərə səs girjəj bəjoquş. Sijəhə
əoruj vişə səlt nəznik bu. I bu hə xyşdənl
ən u vişə, ə kominçokl, jurə guzət soxdən-
byrytho myrydhoju. Ə jon vişə omorəki Ho-
çi-Murod poisd və, ambarə nəfəs vəcirə ə
şyşlyghoj xyşdə, fit zə və bəqdə poisd əri
guş dokoşdə. Jə minut bəqdə hə əzini fit
şinirə omo əz vişə. Sad lıng rafdə, Hoçi-
Murod əz hərəj hyzymhoj dorho dl ataşa,

sojaj odomihorə, nyşdəbyrytho ə ojlənməj ataş və tə nīmə əz tovuşi ataş, yşyqlı birə jəhərlyjə həsbə. Ə jon ataş nyşdəbyryt cor odomi.

Jəki əz ə jon ataş nyşdəgərə odomiho zu vəxyşd və rafd ə jon Hoçi-Murod, gyrdə əz loqum həsb ju və zəngon ju. I bu biror Hoçi-Murod xundə omorənbuho, rəhbər tə-sərifot ju.

— Ataşa kyşit!—gufdi Hoçi-Murod, furamora əz həsb.

Odomiho sər gyrdyt lov soxdə ataşa və kusovhorə voşışirə ə zir pojho.

— Bata inço biri?—pyrsi Hoçi-Murod, rafdə ə jon dəşəndə omorə jəpynçi.

— Biri, zu rafdi ə Xon-Magomarəvoz.

— Ə komi rəh rafdyt?

— Ə i,—çohov do Hənifə, burbundə ə qərişuj Hoçi-Murod omoriho rəhə.

— Boşgu,—gufdi Hoçi-Murod, vəkəndə tufəngə sər gyrd əri pur soxdə.—Hitijot birə gərəki, ə pəsəjmə vidovusdət,—gufdi Hoçi-Murod, ruj birə ə ataşa kyşdho odomi.

U bu cəcən Hənzələ. Hənzələ omo ə jon jəpynçi, vəgyrd ə sər ju ə qov dəbuho tufəngə və səssyz rafd ə qıroq səhro, ə u çigə, əz kominçokl Hoçi-Murod omori. Ildorış əz həsb furamora, vəgyrd həsb Hoçi-Murodə, və hyndyr kəşirə sər hərdyrə, bəsd işurə ə dorho; bəqdə Hənzələ xuno tufəng ə duş vərl poisd ə u tarafigəj səhro. Ataş kyş-

də omorəbu, və vişə diyə uçirə sljəh vadi nə
bisdə, pyşokirə xuno, zəhifiş bugə ə asmu
asdarəho tovuş dorut.

Dənişirə ə asdarəho, ə Stoçari, vəromorə
rəbuho tə niməy həsmu, Hoçi-Murod hisob
soxd ki, əz nlmə şəvgiroşdi, və vəxd numaz
xundəy şəvlni. Əz Hənifə lyləirə xosdə, həm
mişə ə jyrəvoz ə həjbə dəbirənəbuho və də
gyrdə jəpynçirə, rafd ruja ov.

Salt pojhorə vəkəndə Hoçi-Murod ə birəh
nə pojhorəvoz poisd ə sər jəpynçi, bəqdə nyşd
ə sər suqrə zaniho, əvəl əngyşdhorə dəşənd
ə guşho və cymhorə bəsd, ə mizrəh dənişirə
numaz xund.

Numazə varasdəngə, u vogoşd ə çigəy
xyşdə ə çəki bu həjbəho, və nyşd ə sər jə
pynçi, vədorə dəshorə ə suqrə zaniho və
quz gyrdə sərə, ə fikir rafd.

Hoçi-Murod həmmişə bovor soxdənəbu ə
bəxd xyşdə. Jə kor soxdəki, u hə əz pyşotə
myhkəm bovorin mibisdə ə barasi,—və həm
mişə xəndəgył mibisdə əri ju. Həci biri ə l
kəmə qozijəhoj həmməy girovundiho ləpər
lyjə zindəguni dovhoi ən u. Həci u imidly
bu ki, i karəziş mibu gufdirə. Əri ən u omor
rənbu, cytar u ə quşunəvoz, komirəki dori
ə ju Vorontsov, murovgə ə sər Şomil və my
gyrygə urə ə jəsiri və noqomo mosdonu əz u,
və cytar padşoh urusi bəxyş mydygə jurə və
u gənə rəhbəri misoxugə nə inki ə sər Ava
rijə, hətto ə həmməy cəcəni komiki sər mi-

zənyt ə ju. Ə u fikirhorəvoz hic xəbər nə bilsdo jyrə, cytar xisigə.

U ə xov di, cytar ə çobordhoj xyşdərəvoz ə məhəni və səsəvoz „Hoçi-Murod ədəj omorəl“ rafdənigə ə sər Şomil və vəgyrdənigə urə və zənhøjurə, və şinrənigə, cytar u və zənhøjü girisdə, nolə kəşirənytgə. U xəbər bilsdo. Məhəni „lolloh“ və səshoj „Hoçi-Murod ədəj omorəl“ və girisdəi zənhøj Şomil bu voj, girisdəi və hər - hər-coqolho, komibokijurə xəbər soxdut. Hoçi-Murod sərə tik gyrd, dənışı ə əz hərəj ligəho yşyq dorənbuho asmu ə mizrəh və pyrşi əz u əz jon ju durtə nyşdəbuho myryd əz tovun Xon-Magomə. Danusdə hisdi ki, Xon-Magomə hələm nə vogoşdi, Hoçi-Murod fuşənd sərə və hə u səhət ə xiflət rafd.

Urə xəbər soxd xyromə səs Xon-Mogomə, ə Batarəvoz vogoşdəbuho əz jon Vorontsov. Xon Magomə hə u səhət nyşd ə ki Hoçi-Murod və sər gyrd ixdilot soxdə, cytar soldatho rasd omorutgə ə işu və bərdytgə işurə ə jon xyşdəni knjaz, cytar xyşdən ju gof soxdə ə knjazəvoz, cytar knjaz şor bisdogə və gof dogə əri səbəh munda rasd omorə ə pyşorəhişu ə unço ə çəki urusho hyzym mənçynyt —ə pəsəj Micik, ə sər səbroj Şalinkı. Bata voburri gof hər məh xyşdəre, gufdirə gofhoj xyşdəre.

Hoçi-Murod pyrşi jəki-jəki əz u tovun, ə cytari gofhorəvoz çohəb dogə Vorontsov ə

təklifhoj Hoçi-Murod əri vədiromorə ə ki urusho. Xon-Magomə və Bata ə jə səsəvoz gufdurut ki, knjaz gof dori əri qobul soxdə Hoçi-Murodə, mihmurə xuno, və soxdə həcu ki, əri ju xub bu. Hoçi-Murod pyrzi gənə əz tovun rəh və kəjki, Xon-Magomə təslix soxd əri ju ki, ju xub şinoxdə rəhə və duz mibəry ə unço, Hoçi-Murod vədəşəndə pulhorə və do ə Bata gof dorəbuho sə monətə; və ə odomihoj xyşdə bujruq soxd əri əz həjə vədəşəndə ov syr x dorə jərəqə və pəpəxə ə calmərovəz, xyşdəni myrydhojuş xub təmiz soxdut sər-tən xyşdə, əri ə xubə bynyşəvoz rafdə ə ki urusho. Təjtə təmiz soxdə jərəqhorə, jəhərə və təngə bəndihoj həsbhorə, asdaraho qərq bisdort, səlt yşyqi bisdo və çəsd vorvori pyşoj səbəhi.

V.

Səbəh mundə zu, hələm ə toriki, əz dərvozehoj Şohgiror dəh vərs dur, ə zir komand soxdə i Poltaratskirəvoz dy rot soldat ə təvərhorəvoz vədiromorut və hətto yşyq birə sər gyrdəmund, soldatho zinçilə xuno lov bisdort, və sər gyrdyt əri vişə vənçirə. Səhəthoj həşdi, dumon qəriş birəbuho ə bujlyjə durəj ə sər ataş çəq-çəq soxdə suxdənəbuho nəmə bəşhorəvoz, sər gyrd varafdə zəvəro, və vənçirə omorənəbuho vişə, komiki əvəl əz pənç lyn-

gış vadi nise birənbuho, ənçəq şinirə omorənbuho səs dyjəki, sər gyrd vadi birə ataşho və rəh ə ofdorə dorhorəvoz buho ə rəh vişə. Ofoi goh tovuşlyjə xolə xuno vadi mibisdo əz dumon, gohigə pəhəny mibisdo. Ə sər səhroi əz rəh durta ə sər qovolho nyşdəbyryt: Poltaratski ə subalteru—ofitser xyşdə Tixonovəvoz, və dy ofitserigə əz səjymyn rot və buho kavalergad, əz tovun duel vədəşəndə omorəbuho, hərməh Poltaratski ə korpus Paçezi, baron Frezerəvoz. Ə ojlənməj qovolho tih byryt koqozho əz zakuskəho, kon paprusiho və buşə şişəho. Ofitserho hənçiryt əraqi, zakuskə soxdut və hənçiryt porter. Qovolci vəkənd sər səjymyn şişərə. Poltaratski, nə dənşirə ə u ki nə xisirəbu, urə bu uçirojə hovo, zəvər vəbərdeniho quvot və həşəq çunirə, qəjqusyze xyromi, komiki u həmmişə hiss mışoxd xyşdəərə ə hərəj soldathoj xyşdə və ən hərməhho, unço, ə çəki midanysd həməl omorə səkonoi.

Ə hərəj ofitserho ədənbu giroşdə tyndə ixdilot əz tovuñ əxiri taza xəbər—myrdəi general Sleptsov. Ə i myrdəi hic kəs nise dirənbu u ə vəxd varasdəi zindəguni voçib gərək hisdihorə və vogoşdəi ən urə ə u cyşmə, əz kominço u vadiromorigə, ənçəq ədənbyryt dirə u çohilə igidə ofitserə, ə şimşiləvoz rafdənbuho ə sər doqciho, və ə qəzəbəvoz vənçirənbuho uhorə.

Candqædær hæmmæş, illohki æ kor ofitser i bælæd byrytho danysdænbyryt və mildanysdyt ki, umæhæli æ dovhoj Kavkaz, hic væxdış və çlgæş nısæ biræ uçiræ æ şimşilævoz jækiræ vænçiræiræ, komiki hæmmişæ æ fikir vægyrdæ omoræ və nyvysdæ omorænbu. Əgær mibisdogæ əzini æ şimşilho və çidæhorævoz jækiræ vænçiræi, hæmmişæ suxlæm soxdæ mijomo vrixdægorhoræ,—i çæhæt dovhoj dæsiræ æ gærdæ mægrydyt ofitserho, və mildo uhoræ uçiræ saburlyjæ kælægædi və xyromi, æ komirævozki uho jækışu xub, jækışu xæræb, hisob misoxdut æ ixdilothoj xyşdæ. Uho nyşdæbyryt æ sær qovolho ædænbyryt paprus kæşiræ, hænçiræ, və zarifat soxdæ, qæjqou næ kæşiræ æz tovun myrdæi, komiki hær minut guzæt soxdænbu hær jækışyræ, Sleptsovæ xuno. Væ hæ æz rasdæki æ tæslixi æn guzæt soxdæihoşu, æ hæræj gofhoşu, æ taraf çæp ræñ şiniræ omo çyræhætlyjæ, sæs tufæng, nazuk sæs soxdho qæræz, və gululæ xyrom fit zæræ giroşd æ çæ bugæ æ dumoni ævir və voxurd æ dor. Jæ cænd sæxdæ-kælæ qæræzhoj tufænghoj soldatho çohobdo æ qæræzhoj dyşmæn.

— Oho!—horoj soxd æ xyromæ sæsævoz Poltaratski,—i æ sær zinçilho. Hæri birormæ Kostja,—ruj bisdo u æ Freze,—bæxd tyni. Bura æ ki rot. Imu hæjsæhæt inço jæ atuşmæ vokunim ki, lap qijomæt. Jæ tomoşæ misoxim.

Əz qulluq azad soxdə omorə baron və-xyşd ə poj, və ə bəçidə lynghorəvoz rafd ə taraf durə, ə çəki bu rot ju. Ə Poltaratski dorut cyklə sijəhə kabardinləjurə, u vənyşd ə sər ən u, və rota pojundə, bərd ə zinçil ə taraf gululə şəndə omorənbuho. Zinçil poisdəbu ə qolinə çigəy vişə ə pyşoj ə quzəi furavundəniho dəre. Vorvori ədənbu kəşirə vişərə, nə Inki furamorəi dorho, hətto u tarafigəş ocuq vədi bu.

Poltaratski ə ki zinçil omorəki, oftoi burəbund xyşdəre əz zir dumon, və ə qərişuj ju ə taraf vişə, əz u jonigə, xyrdə vişə sər gyrdənbuho çigə, sad saçen duri, vədi bu jə cənd suvorəho. Uho byryt, cəcənho komihokl vidovusdənbryrtho ə pəsəj Hoçi-Murod və voisdənbryrtho vynyət omorəi ən urə ə taraf urusho. Jəki ən uho qərəz gyrd ə sər ə zinçil poisdə rot. Jə cənd soldatho əz zinçil çohob dorut uhorə. Cəcənho rafdyt pəsəvo və atuşmə burra omo; ommo kəjki Poltaratski omo ə rotəvoz, u bujruq soxd əri tufəng şəndə. Komand dorəi hə sərlə gyrdəbu, ə həmməj rəh zinçil, şinrə omo hərəsyzə, xyromə, çyrhətlyjə səs tufəngəho, şəndə omorənbuho ə racə durələ vədiromorəitrəvoz. Soldatho, şor birə əz i vozijə təhər, təhədi pur soxdut və rəhə dorut gululərə dy ə pəsəj jəki. Cəcənho, hiss soxdə hyršləmiş, omorut pyşovo, dy ə pəsə-jəki şəndyt gululərə ə sər soldatho. Jə gululəj ən uho jaraly soxd

soldatə. I soldat bu xyşdəni Avdejev, ə, pə-
hənyki polsdəbuho. Kəjki hərəməho omorut
ə ki ən u, u dəgəşdəbu kəmər ju zəvəro,
ə hər dy də səvoz gyrdə jaraj şyqəmə və tə-
rəz çymysdə, jovoşləj ədənbu nolə kəşirə.

— Hə əncəq sər gyrdym əri tufəngə pur
soxdə, şinriryəm çəs, — gufdi soldat, ə jə çl-
gə buho ə jurəvoz. — Dirənym u tufəngə hərə-
zo do.

Avdejev əz rot Poltaratski bu. Dirəngə
kura birə kul soldathorə, Poltaratski omo ə
kişu.

— Cyi biror, voxurdi? — gufdi u. — Əçə?
Avdejev çohov nə do.

— Hə sər gyrdym pur soxdə, oqojmə, —
gufdi soldat ə jə çigə buho ə Avdejevə-
voz, — şinriryəm çəs, dirənym u tufəngə
hərəzo do.

Te-te, — ə zir zuhuni gufdi Poltaratski, —
cyi, dord dorə tyrə, Avdejev?

— Dord nisə dorə, əncəq əri rəh rafdə
minkin nisə dorə. Şorov mibisdogə, oqoj-
mə.

Ərəqi jə nə bugə spirt, komirəki soldat-
ho hənçirənbyryt ə Kavkaz, ofdə omo və
Panov səxd dur domoqly do ə Avdejev sər
şişəj spirtə. Avdejev sər gyrd hənçirə, ommo
hə u səhət pəsəvo do sər şişərə ə də səvoz.

— Dyl qobul nisə soxdə, — gufdi u, — xyş-
dənty hənç.

Panov hənçi spirtə. Avdejev gənə çəhit soxdəri vəxyşdə və gənə ofdo. Şinelə dəşəndyt və Avdejevə vənurut ə sər ju.

— Oqojmə, polkovnik ədəj omorə,—gufdi feldfebel ə Poltaratski.

— Həri, boşgu, ty rəhbəri sox,—gufdi Poltaratski və qılmoçə dodorə, rafd ə kələ rəh, ə pyşo-rəhi Vorontsov.

Vorontsov ədənbu omorə ə sər kəhərə həsə xyşdə vəri, ə jurə rəh soxdənbvrytho adjutant polk, qəzəqho və təmisi soxdəgorə cəcənəvoz.

— Cy biri inço işmurə?—pyrsi u əz Poltaratski.

— İnço vədiromori dəsde və omori ə sər rot,—çohob do, urə Poltaratski.

— Həri, həri, i vozi əz işmu sər vədiromori.

— Mə nəh, knjaz,—ə xəndəgylirevoz gufdi Poltaratski,—xyşdənişu doqundut xyşdərə.

— Mə şinirəm, soldatə jaraly soxdət?

— Əri, lap jəzuqi. Soldat lap xubə soldati.

— Guruni?

Gujgə guruni,—ə şyqəm.

— Ommo işmu danyşdənit mə ə çə rafdənymgə?—pyrsi Vorontsov.

— Nəsdanym.

— Bəgər nisə varasirənit?

— Nəh.

— Hoçi-Murod vädromori, häjsähät ə
İmu rasd mijov.

— Nibul

— Di əz u ilcin omorəbu,—gufdi Vorontsov, ə guçəvoz pojundə şorijə xəndərə.— Häjsähät mijo mərə guzət soxu ə səhroj Şohlinski, İşmu soldathorə lov soxit ə sər səhro və bəqdə bijojt ə klmə.

— Şiniryım,—gufdi Poltaratski, dəshorə ə sər pəpəx vənorə, rafd ə ki rot xyşdə. Xyşdənljy zinçilə bərd ə taraf rasd, və ə taraf cəpiş əri həci soxdə, bujruq do ə feldfəbel. Jaralyjə Avdejevə soldatho bərdyt ə qələbəndi.

Poltaratski vogoşd ə ki Vorontsov, kəjki əz pəsə di həj soxdənbyrytho suvorəhorə. U polsd və guzət soxd işurə.

Əz həmmə pyşo ə sər siprə həsb, ə siprə cuxoj cərgəzi, ə pəpəxju calma vəri və ə syrə gyrdə omorə jərəqəvoz ədənbu omorə jə odomi, ə çyrəhətlyjə bynyşəvoz. İ odomi Hoçi-Murod bu. U omo ə ki Poltaratski və ə u cy bugə gufdi ə zuhun tatari. Poltaratski byrgəhorə voşənd, dəshorə vəçohund ə u nuşunərəvoz ki, ju nisə varasirə və xəndysd. Hoçi-Murodiş ə xəndysdəi ju çohob do ə xəndərəvoz, və i xəndəgyli həvəsly soxd Poltaratskirə ə xuş dyljə təhər həilirəvoz. Poltaratski hic guzət nisə soxdənbu əri İçirə dirə İ tərslyjə doqçirə. U ədənbu guzət soxdə ki ə pyşuju mijov dərdly, xyşg və jodə odomi, ommo İ

Bu lap prostoja odomi, xändysdänbuho ä u xubä xändägylä dylävoz, gujgä u äri ju kyhnä tonişä dusdä xuno omo. Änçäq jä çirojə bynyş däbu ä u: uho byryt firähä cymho, komiki tiqätly, tiç və ä saburəvoz dänişiränbu ä cymhoj yzgä odomihojgä.

Däsdəj Hoçi-Murod äz cor odomi bu. Ä i däsdä däbu hä u Xon-Magomä, komiki şovu omorəbuho ä ki Vorontsov. U bu qirmizigunä, ä sijähä, miçäsyzə tovuşlyjə cymhorəvoz, firähä sifətə odomi, nuşu dorə omoränbuho xyromä-zindəgunily. Bu gənə mujlyjə odomi ä vəromorə byrghorəvoz. I bu tovyli Hənifä, käləj hämməj ovqot Hoçi-Murod. U ädänbu ovurdä ä xyşdərəvoz həsb jədəgirə ä bor soxdä omorə həjbəhorəvoz. Lap nuşunəly buho äz qəd däsdä, bu dy odomi: jəki çovon, ä təhər zən äz kişdibənd nazuk və äz sinə firäh, ä jə kəmləj vəromorə zərdä ruşəvoz, gygcəg, ä gusbəndijə cymhorəvoz,—I bu lldor,—ommo unigä—jə cym ju şəfd, miçə syz və byrg syz, ä zərdä cirə omorə ruşhorəvoz, və äz vini ä sifət ju şram (dəqmä) vəri,—cəcən Hənzələ.

Poltaratski burbund ä Hoçi-Murod, ä rəñ vədi bisdoho Vorontsovə. Hoçi-Murod rafdrujə u və nəznik birəngə, dəs rasdirə vənə ə sinə, və poisdə, cy-bugə gufdi ä zuhun tatarı. Təmişicijə cəcən təmişi soxd gofhojyrə:

— Ədəm tobih birə, gufdi, ə lıxdijori pad-
şoh urusi, voisdə urə qulluq soxum, gufdi.
Zu voisdənbu, ommo Şomil nisə hişdənbu.

Gof təmisicirə şinrə, Vorontsov əlçəg zam-
şəvoj dərijə dəse duraz soxd ə ki Hoçi-Mu-
rod. Hoçi-Murod ə i dəs dənişirə, jə sekund
kəşi, bəqdə səxd şişi urə və gənə cy bugə
gufdi, dənişirə goh ə təmisici, gohiğə ə Vo-
rontsov.

— U ədəj gufdirə, ə ki hic kəs nisə vo-
isdənbu vədiromorə, əz ki ty qəjr, unə gy-
ro ki, ty kuk sərdori. Ə ty səxd hiymət
soxdə.

Vorontsov ə nuşunəj soq-boşii sərə çu-
mund, Hoçi-Murod jə karazigəş cy bugə gufdi,
burbundə dəsdəj xyşdəre.

— U ədəj gufdirəki, i odomiho myryd-
hoj məni, uhoş jyre xuno qulluq soxdəninyt
urushorə.

Vorontsov ə uho dənişi, əri ən uhoş sərə
çumund.

Xyromə, miçə syzə, sijəhə cymə cəcən
Xon-Magomə, hə həcu sərə vəçohund, cy
bugə xəndəirə xuno, gufdi ə Vorontsov, unə
gyro ki, mujlyjə avar, xəndəgyli soxdə dən-
dynə qirinci soxdəbu. Sorujə Həməzəlo ənçəq
jə ləhəzo, tovuşly dənişi ə jə qirmizinə cym
xyşdərəvoz ə Vorontsov, və gənə cymə do-
koşd ə guşhoj həsb xyşdə.

Kəjki Vorontsov və Hoçi-Murod ə dəsdə-
rəvoz omorut pəsəvo ruje qələbəndi, sol-

datho əz qərəuli vəgyrdə omorutho, kura
bisdorut ə kul və sər gyrdyt ixdilothoj xyş-
dərə:

— Cənd çun tələf soxdı, i nəhlətil Imuhoj,
viniş, cy fıymət misoxutgə,—gufdi jəki.

— Bəqdə cytar. Əvəli komandır Şomil
biri. Imuhoj nəh.

— Ommo, oforin, gof syz, igidi.

— Sorurə diri, sorurə,—ə təhər vəhşijə
həjvon ədənbu dənişirə.

— Ə hisobəvoz u lap səg juni.

Həmmə sorurə ambar nuşunə soxdut.

Ə unço, ə çəki vişə vənçirə omörənbu,
əz rəh nəznik byrytho soldatho, vidovusdut
əri dirə. Ofitser horoj soxd ə sər işu, ommo
Vorontsov pojund urə.

— Bihil vynyət kyhnə toniş xyşdərə. Ty
danysdəni i kinigə?—pyrsi Vorontsov əz ə jon
ju poisdəbuho soldat, jovoş-jovoş gof soxdə ə
luqot ingilisi xyşdərəvoz.

— Hic nəh, oqojmə.

— Hoçi-Murod, şinrəj?

— Cytar nə şinrəm oqojmə, cənd bo zə-
rəjm urə.

— Uş kəm nə zəri odomihojmurə.

— Həcuni, duzi oqojmə,—çohov do sol-
dat, razimənd birə əzu tovun ki, ju gof sex-
di ə nacalnikəvoz.

Hoçi-Murod varasi ki, əz tovun ju ədət gof soxdə gufdirə, xyromə xəndəgyli tovuş do ə cymho ju. Vorontsov ə lap xyromə hovolyjə ryhəvoz vogoşd ə qələbəndi.

VI.

Vorontsov lap razimənd bu ə u xotur ki, ənçəq ju danysd ə taraf xyşdə kəşirə və qobul soxdə gufdirə, əz Şomil bəqdə lap kələ quvotly hisdiho dyşmən Urusijətə. Ənçəq jə kor xub nə bu: komand soxdəgor quşunho ə Vozdviçinski bu general Meller—Zakomelski, və ə qonun gyro həmmə korho ə dəsdi ən urəvoz mijosd bərdə omorə. Vorontsov həmmərə soxdəbu xyşdəniju ə u məhlymot nə dorə, həci ki, əzi kor midanysd nəgynçohişi ə məjdu vədiromorə. Və i fikir jə kəm oquly soxdənbu kəjf Vorontsovə.

Ə xunəj xyşdə rasirəngə, Vorontsov ə adjutant polki tapşyrmiş soxd myrydhoj Hoçi-Murodə, ommo xyşdəniju urə bərd ə xyşdə-rəvoz ə xunə.

Knjazə-zən Marja Vasiljevna, xub gəjmiş birə, xəndəgylly, ə şəş sala, gygcəgə, qir-qirə mujə həil xyşdə-rəvoz rasd omorut ə Hoçi-Murod ə vitoq mihmui və Hoçi-Murod dəshoj xyşdə-rə ə sinə vənorə, jəkəm xyromly, ə dəsdi ə işurəvoz diromoho təmisticirəvoz gufdi ki, ju xyşdə-rə ə xunəj knjaz qir-

noq hisob soxdə, unə gyro ki, u jurə ə ki xyşdə qobul soxdı, və həmməj kiflət knjaz xos hisobl əri qinoq, xyşdən jurə xuno. Həm əz bynyş və həmigə əz təhərhoj Hoçi-Murod ambar xoş omo Marja Vasiljevna. U lap həjb kəşi və qirmizi bisdo kəjki zən do ə ju kələ sivrə dəs xyşdə, dijəş nəzniktə ovurdho ə taraf ju. U təklif soxd əri nyşdə və pyrsi əz ju qəhfə hənçirəniyə, əri ju urə ovurdəki. U jə kəm varasirənbu ə urusi, ommo gof soxdə nəsdənbu, və kəjki nivarasi mixəndysd və əz xəndysdəi ən u dijəş xoş mijomo Marja Vasiljevna, Poltaratskirə xuno. Qir-qirə, tiçə-cymə kuk Marja Vasiljevna, komirəki dədəşy „Bulkə“ horoj zərənbu, poisdəbu ə jon dədəj xyşdə, cymə əz Hoçi-Murod nə vəgyrdə, əz tovun komiki, u şinrəbu ə təhər bihədətijə dovho sox.

Hoçi-Murodə ə jon zən hişdə, Vorontsov rafd ə idorə, əri bujruq soxdə ə nacalnik məhlym soxut gufdirə əz tovun vədiromorəi Hoçi-Murod. Donos nyvysdə əri nacalnik cəpi flang, general Kozlovski ə Grozni və koqoz əri vəbəj xyşdə, Vorontsov təhədi voğşd ə xunə, tərsirə ki, zən nə razi nə munu əri hişdə ə ki ju jodə, bimlyjə odomirə, ə komirəvozki gərək bu əri ə rəh rafdə həcu ki, nə qəhri bu və nə səlt nazly soxu. Ommo tərs ən u nohoq bu. Hoçi-Murod nyşdəbu ə sər nərmə təxt, gyrdə ə sər zani Bulkərə, ugəjə kuk Vorontsovə və sərə quz

gyrdə, tiqətly ədənəbu şinrə, cy gufdirəgə ə ju təmisici, rasundə gofhoj xəndysdənbuho Marja Vasiljevna. Marja Vasiljevna ə ju gufdi ki, əgər ju hər qinoqə jə ci xyşdə dogə, komirəki qinoq təhərif dyho, uməhəli ju mijo ə təhər Odom gərды...

Knjaz diromorəki Hoçi-Murod əz sər zanihoj xyşdə vəgyrd mihtijor və ə i korəvoz qəhrly soxdə omorəbuho Bulkarə və vəxyşd, hə u səhət siprə bynyşhoj sifət xyşdəre soxdə tynd və oqur-domoqly. U ənçəq u məhəl nyşd kəjki Vorontsov nyşd. Ixdilotə duraz kəşirə, u ə gofhoj Marja Vasiljevna çohob do ki, hədət işu içirəi ki, əgər qinoqə əz jə ci xoş omogə, uməhəli qinoqə u ci mijo dy.

— Kuk tyni qinoq, — gufdi u ə zuhun urusi, timor soxdə qir-qirə mujhoj Bulkarə, gənə ə sər zaniju vəromorəbuho.

— Qləcəq ty lap xubi, — Marja Vasiljevna ə zuhun fransuzi, gufdi ə şyvər xyşdə. — Bulkarə əz xəncəl ənu xoş omori, uş vəxşiri jyrə.

— Bulka burbund xəncələ ə ugəjə vəvəj xyşdə:

— C'est un objet de prix¹, — gufdi Marja Vasiljevna.

— Il faudra trouver l'occasion de lui faire cadeau² — gufdi Vorontsov.

---

¹ I qimətlyə cini.

² Jə kor soxdə gərəkl ki, ə əvəz ən i jə ci dım urə.

Hoçi-Murod cymhorə zəfru dorə nyşd, timor soxdə qir-qirə mujhoj sər həilə və gufdi:

— Çobordi, çobordi.

— Lap xubə xənçəli,—gufdi Vorontsov, tə nimə vədəşəndə tiçə pulatijə tiñə jyrə, rəhlə ə minçi dəri.—Soq-boşi soxdənym.

— Pyrs əz u, cy qulluq jyrə midanymgə vərovundə,—gufdi Vorontsov ə təmisici.

Təmisici gufdi, və Hoçi-Murod hə u səhət çohob do ki, jurə hiciş gərək nisdi, təvəqəju uniki, imuhøj ə ju jə çigə numaz xundə burbunut. Vorontsov horoj zə kamerdinerə və ə u bujruq soxd əri vojgəj Hoçi-Murodə ə çigə ovurdə.

Hoçi-Murod təhno mundəki, ə əri ju çiro soxdə omorəbuho vitoq, sifət ju dəgiş bisdo: xubə hovoij dylju—u mihriboni, u xuşdyli vir bisdo, və ə çigəju diromo bynyş dərdlyi.

Vorontsov əz ju guzət soxdəiş, xub qobul soxd jurə. Ommo i qobul soxdəi cənd-qədər xub bugə, unqədər kəm iñdibor soxdənbu Hoçi-Murod ə Vorontsov və ofitserhoju. U əz həmmə ambar tərsirənbu əz u ki, jurə mygyryt, ə buxov mibəsdyt, myfyr-syt ə Sibir, jə nə bugə mizənyt, və unə gyro həmmişə ə hitijoti dəbu.

U əz diromoho lldor pyrşi, ə çə çigə dorətgə myrydhora, ə çəigə həsbho və nə vosdorət mi jərəqhoşyərə.

lldor məhlym soxd ki, həsbho ə govduj knjaz dəri, odomihora ə saraj çigə dorət, jərəqhoşu ə işuni və təmisicihə qinoq soxdı işurə ə xurək və cojəvoz.

Hoçi-Murod ə xyşdə dəmundərə xuno vəçohund sərə və partalə vəkəndə sər gyrd numaz xundəirə. Varasdəngə u bujruq soxd əri ovurdə ə ki xyşdə xəncəl nyqrəirə, partalə vokurdə vəxyşd, nyşd ə sər zaniho ə sər təxt, guzot soxdə cy mibugə.

Səhət pənç urə ə ki knjaz ə ci xurdə ho-roj zəryt.

Ə sər syfrə Hoçi-Murod hiciş nə xurd, əz plov bəqəjr, komirəki u ə bylmə dəkyrd əri xyşdə əz u çigə, əz kominçoki vəgyrd Marja Vasiljevna.

— U tərsirəni ki, imu oqu nə dim jurə gufdirə,—gufdi Marja Vasiljevna ə şyvər xyşdə.—U əz u çigə mə vəgyrdəmhə vəgyrd. Və hə u səhət ruj bisdo ə Hoçi-Murod ə dəsdi təmisicirəvoz pyrşirə kəj u jə karazigəş numaz muxunugə. Hoçi-Murod pənç əngyşdə tik gyrd və nuşu do ə oftoi.

— Ə hisobəvoz ə i zurini.

Vorontsov vədəşənd səhətə və qurmiş soxd,—səhət ə pənçi jə cətvər kor soxdəbu. Vədi buhorə xuno, i səs pruçin Hoçi-Muro-

də mihtijor hişd və u təvəqə soxd əri jə karzigəş zing zərə və fəm soxdə səhətə.

— Voila l'occasion! Donnez-lui la montre,¹—gufdi Marja Vasiljevna ə şyvər xyşdə.

Vorontsov hə u səhət təklif soxd səhətə ə Hoçi-Murod. Hoçi-Murod dəşorə ə sinə vənorə, vəgyrd səhətə. Cənd karaz u şişi pruçinə və ə raziməndirəvoz vəçohund sərə.

Əz obed bəqdə ə knjaz məhlymot dorut əz tovun adjutant Meller-Zakomelksi.

Adjutant məhlym soxd ə knjaz ki, general danysdə hisdi əz tovun vədiromorəi Hoçi-Murod, ambar nə razini əz u xotur ki, əz i tovunə ə ju məhlym soxdə nə omori gufdirə, və u ədəj talab soxdə Hoçi-Murodə həjsəhət ə ki ju bijorut gufdirə. Vorontsov gufdi ki, hıkm general ə sər bəhəm mijov, və ə dəsdi təmisicirəvoz rasundə ə Hoçi-Murod talab soxdəi generala, və təvəqə soxd əri ə jurəvoz ə jə çigə rafdə ə jon Meller.

Marja Vasiljevna, danysdə əz i tovunə, əricy adjutant omorəbugə, hə u səhət varasi ki, ə hərəj şyvərju və ən general migiro ru gufdirə xərəbi və ə həmmə gofhoj şyvər nə dənişirə, sər gyrd əri ə şyvər və ə Hoçi-Murodəvoz rafdə ə ki general.

— Vous feriez bien mieux de rester; c'est mon affaire, non pas la votre.²

---

¹ İni vəqifil Səhət bəxş jyrə.

² Xubtə mibəldə əgər ty nıomorigə; u kor məni, ən ty nılsdi.

— Vous ne pouvez pas mempecher d'aller voir madame le generale¹.

— Mibisdo ə jə vəxdigə.

— Mərə imuhøj voisdə.

Dijə minkin nə bu. Vorontsov razi bisdo və hər səşu rafdyt.

Uho darafdəki, Meller, ə qəhrlyjə təhərəvoz rəñ soxd Marja Vasiljevnaə ə ki zən xyşdə, ə adjutant h̄ykm soxd əri Hoçi-Murodə bərdə ə vitoq qobuli və tə bujruc̄ ju ə hic çigə h̄ərzo nə dorə.

— Bujurmiş boşit,—gufdi u ə Vorontsov, dərə vokurdə və ə kabinet əz xyşdə pyşo rəñə dorə urə.

Ə kabinet diromorəki u poisd ə pyşoj k̄njaz, və əri nyşdə mirəhət nə soxdə, gufdi:

— Mə inçigə nacalnik dov̄hoinym, və unə gyro həmmə ixdilotho mijo giroru ə dəsdimərəvoz. İşmu ə mə əri cy xəbər nə dorəjt əz tovun vədiromorəi Hoçi-Murod?

— Ə ki mə çansyz omo və məhlym soxd vojgəj Hoçi-Murodə əri tovih̄ birə,—çohov do Vorontsov, sypənc̄ birə əz içirə tyndəgyini və qəhrəgyini generalə guzot soxdə və ə urəvoz vorobor h̄osily birə ə qəhr ən urəvoz.

— Mə ədəm əz ty pyrsirə, əri cy xəbər nə dorəj ə mə?

— Mərə voisdənəu soxum urə, ommo baron, ommo...

¹ Ty n̄idaj pyşoj mərə burra əri ə zən general sər kəşirə.

— Mə əri ty baron nisdym, oqoj tynym.
Və inço, hə birdən burra omo, xəjli vəxd
qəhr xyşdəre doşdəi baron. U gufdi həm-
məre, əz zurəvoz ə dyl ju dyşirənbuhorə.

— Mə əri ən u nisdiki, bisd hofd sal
ədəm qulluq soxdə padşohə, və di qulluq
soxdərə sər gyrdətho odomiho, əz əloqoj
qohumi xyşdə fojdəly birə, ə zir vini mə
bujruq soxut ə işu nəş rasirəniho korə.

— Oqojmə, mə əz işmu təvəqə soxdə-
nym, məguit duz nə birə korə,—burri gof
ən urə Vorontsov.

— Mə ədəm rasdirə gufdirə və ixdijor ni-
dym...—dijəş ə qəhrlyirəvoz, gufdi general.

Ə i vəxd, jubkaho səs soxdə, diromo
Marja Vasiljevna; və ə pəsəju mijonəyə, hə-
jolyə xonum, zən Meller-Zakomelski.

— Həri, xubit baron, Simon nə voisdi urə
ərişmu həzijət soxu,—gufdi Marja Vasiljev-
na.

— Mə knjazə zən, əz u tovun nəş guf-
dirənym...

— Həri, danysdənit, xubi ki, i korə bihi-
llm. Danysdənit: ləqərə hycət xubi əz xubə
çəng. Mə cy gufdirənym...—Xəndysd u.

Və qəhrlyə general xomuş bisdo ə xəndə-
dəyli gyzələ xonum. Əz zir biqhoju çəsd
xəndə.

— Mə ədəm ə gərdə vəgyrdəki, mə duz nə soxdəm gufdirə,—gufdi Vorontsov,—ommo...

— Həri, məş jəkəm qizəqin bisdorum,—gufdirə Meller, dəse do ə knjaz.

Şolumi girovundə omo, və məsləhət bisdo əri hələlygə Hoçi-Murodə hişdə ə ki Meller, bəqdə fyrsorə ə ki nacalnik cəpi flang.

Hoçi-Murod ə jə çərgə nyşd ə vitoq, cənd-qədər gof ən uhorə nəş varasirənbugəş, u varasi ənçəq jurə gərək buhorə: ki uho ədət hiçət soxdə əz tovun ju, və əz ki Şomil vədiromorəi ju hisdi zurbəjə voçibijə kor əri urusho, və unə gyro əgər jurə nə fyrsorutgə və nə kyşdytgə, ju əz uho ambarə ciho midany talab soxdə. Əz iho sovoi, urəş varasi ki, Meller-Zakomelski nacalnikiş hisdigə, unqədəj Vorontsov, komiki ə ju tovih hisdihə, məhənoju nisdı, ki voçibi ənçəq Vorontsov nə inki Meller-Zakomelski. Və unə gyro, kəjki Meller-Zakomelski horoj zə Hoçi-Murodə ə ki xyşdə və sər gyrd əri gof pyrsirə əz ju, Hoçi-Murod gyrd xyşdəre kələgəd və çobord, gufdirə hisdi ki, əz doq vədiromori əri qulluq soxdə Siprə padşohə, və əz tovun həmmə həq-hisob mydy ənçəq ə sərdor ju, jəhənim ə kələ komand soxdəgor, knjaz Vorontsov, ə Tiflis.

VII.

Jaralyjə Avdejevə ərdyt ə gospital (bolnisə), dəbuho ə jə mijonəjə, boqlyjə siqə

xunə, ə rəh əz qələbəndi vadarafdəniho, və dəgərdundyt ə çəlmətijə palata ə sər jəki əz buşə kojkəho. Ə palata cor nəcoqho dəbu: jəki—ə qəriş səxdə ataş nəcoqi soil-boil xundənbuho; unigə—sypənçi voşəndəbuho, ə zir cymhoju kovri dəri, qyzdyrməly, guzət soxdənbuho lərzə və nə poisdə voj nolə kəşirənbuho və gənə dydyjgə, sə hofdə əz i pyşo ə atuşmə jaraly birəbyrytho,—jəki əz biləg qul (u ə sər poj bu), jəkiğə əz duş (u nyşdəbu ə sər kojkə). Əz nəcoqi tifi gyrdəbuho bəqəjr həmmə, ojlənmə gyrdyt omorəgorə və siroq-pyrtsy soxdut ovurdəgorhorə.

— Yzgə vəxdəhojgə gululə voruşə xuno tihi birəniho, hic nisə voxurdənbu, ommo i karaz həmməju pənç bolə şəndət,—gufdi jəki əz ovurdəgorho.

— Əri ki cytar nyvysdə omorigəi.

— Ox!—kələ-kələ horoj soxd, jararə səxd gyrdə Avdejev, jurə ə sər kojkə vənorəki. Ūrə vənorəki u dur-domoqlı birə, dijə nolə nə kəşi, ənçəq nə poisdə çumund pojhorə. Ū jararə gyrdəbu ə dəsəvoz və nə çymysdə ədənbu dənişirə ə pyşoj xyşdə. Doktor omo və bujurmış soxd əri jaralyrə carundə, fəm soxu vyny gululə əz pəsə nə vədiromorigə.

— I cyi əxi?—pyrsi doktor, ə pəsəj kəmər Avdejev dirə kələ şuşhoj siprə vənçirə omorəirə.

— U kyhnai oqojma,—syvrysdə-syvrysdə gufdi Avdejev.

Uho bu rimizhoj təmbihiho, əz tovun pul-horə ə icgi xərc soxdəi.

Avdejevə gənə carundut, və doktor xəjli vəxd zondə qurdələnmiş soxd ə şyoəm ju əri gululərə gəşdə, ommo nə ofd. Jarərə bəsdə və sovusdə ə vogosirənijə məlhəmə-voz, doktor rafd. Ə həmməj vəxd jarajyrə qurdələnmiş soxdəi və bəsdəi, Avdejev dəgəşdəbu vogosundə dəndyhorə və bəsdə cymhorə. Doktor rafdəki, u cymhorə vokurd və ə mihtijorirəvoz dənisi ə ojlənməj xyşdə. Cymhoj ən u ədənbu dənisiərə ə nəcoqho və feldşer, ommo u gujgə uhorə nisə dirənbu, ommo ədənbu dirə cy-bugə jə cijgə, mihtijor soxdənbuho jyrə.

Hərməhhoj Avdejev—Panov və Seregin omorut. Avdejev hə həcu dəgəşdəbu, mihtijor dənisiərə ə pyşoj xyşdə. U xəjli vəxd hərəməhhorə nə şinoxd, nədənisiərə ə u ki, cymhoj ən u duz ədənbu ə işu dənisiərə.

Tyrə Pjotor, ə xunə hic xəbər fyrsorə nə sə voisdə mi?—pyrsi Panov.

Avdejev cəndqədər ə sifət Panov dənisi-rənbugəş, çohov nə do.

— Mə ədəm gufdirəki ə xunə xəbər fyrsorənijə kor ty hisdi mi?—gənə pyrsi Panov, dəs zərə ə xinikə firəhə əsduqulyjə dəs ju.

Avdejev gujgə xəbər bisdo.

— A, Antonici!

xunə, ə rəh əz qələbəndi vadarafdəniho, və dəgərdundyt ə çəhmətijə palata ə sər jəki əz buşə kojkəho. Ə palata cor nəcoqho dəbu: jəki—ə qəriş səxdə ataş nəcoqi soil-boil xundənbuho; unigə—sypənçi voşəndəbuho, ə zir cymhoju kovri dəri, qyzdyrməly, guzət soxdənbuho lərzə və nə poisdə voj nolə kəşirənbuho və gənə dydyjgə, sə hofdə əz i pyşə ə atuşmə jaraly birəbyrytho,—jəki əz biləg qul (u ə sər poj bu), jəkigə əz duş (u nyşdəbu ə sər kojkə). Əz nəcoqi tifi gyrdəbuho bəqəjr həmmə, ojlənmə gyrdyt omorəgorə və siroq-pyrtsy soxdut ovurdəgorhorə.

— Yzgə vəxdhojgə gululə voruşə xuno tihi birəniho, hic nisə voxurdənbu, ommo i karaz həmməju pənç bolə şəndət,—gufdi jəki əz ovurdəgorho.

— Əri ki cytar nyvysdə omorigəi.

— Ox!—kələ-kələ horoj soxd, jararə səxd gyrdə Avdejev, jurə ə sər kojkə vənorəki. Ūrə vənorəki u dur-domoqlı birə, dijə nolə nə kəşi, ənçəq nə poisdə çumund pojhorə. Ū jararə gyrdəbu ə də səvoz və nə çymysdə ədənbu dənişirə ə pyşoj xyşdə. Doktor omo və bujurmış soxd əri jaralyrə carundə, fəm soxu vyny gululə əz pəsə nə vədiromorigə.

— I cyi əxi?—pyrsi doktor, ə pəsə j kəmər Avdejev dirə kələ şuşhoj siprə vənçirə omorəirə.

rafđ, və əz u vadarafđəi pənç minut bəqđə feldşer guşə vəno ə sər dyl Avdejev və gufdi ki, u myrdi gufdirə.

Myrdəi Avdejevə ə koqoz, komiki ə Tiflis fyrSORə omorəbuho nyvysdəbyryt ə i təhər: „23-nojabr dy rothoj Kurinski polk əz qələbəndi vədiromoryt əri vişə vənçirə. Migləj ruz, ambarə dəsdəj doqciho hə birdən omorut ə sər vişə vənçihə. Zinçil sər gyrd pəsəvo vogoşdə, və ə i vəxd dyjymyn rotə ə çidəhorəvoz zəryt və vəngədyt doqcihorə. Ə i kor yngylə jaraly biri dy soldat və jəki-gə myrdi. Doqciho tələf birət ə nəzniki sad odomi myrdəho və jaralyho“.

VIII.

Hə u ruz, kəjki PetruXə Avdejev myrdəbu ə gospital vozdvicinski, pirə bəbəj ən u, zən biror jy ə çigəj komiki PetruXə ə soldati omorəbu və duxdər ən kələi birorju, hərys ə sər bəjə zərə omorə çigəj xərmon ədənbryt vələmir kufdə. Jə ruz pyşo omorəbu kələ vərf və səbəhmundə səxd bəjə zərəbu. Pir hələm ə səjymyn xuruzəvoz xəbər birəbu və əz bəjə zərə pənçərə dirə yşyq mənğə, furamo əz sər pec, pojvokuhorə vokurd, pustirə dəgyrd, kiləñə vəno və rafđ ə xərmon. Dy səhət kor soxdə ə unço, pir ə xunə vogoşđ xəbər soxd zən və kukə. Zənhə və duxdər-hə ə xərmon omorəki, dərzhə dəcirə omo-

rəbu, lapatkaj təxdəl dəzərə omorəbu ə slp-
rə sovə vərɸ və ə jurəvoz ə jə çigə çaru,
hyzymhoju zəvəro və dərzhøj vələmiri lov
soxdə omorəbu ə dy çərgə, bofo ə boforəvoz
və ə durazə rasarəvoz ə sər təmizə xərmon.
Zinçilhorə vəgyrdə sər gyrdyt əri kufdə duz
dodorə ə sə zarbəirəvoz: Pir səxd dodorən-
bu ə gurunə zinçiləvoz, lov soxdə ləmbəho-
rə, duxdər duz dodorənbu əz zəvər, hərys
ədənbu carundə.

Məng batmiş bisdo, sər gyrd yşyqi birə;
rasarə varasdəbyryt, kəjki kələt kuk, Akim,
ə nimə pusti və kiləhəvoz omo ə jon kor
soxdəgorho.

— Ty əri cy təmbəli soxdə unço?—horøj
vəgyrd ə sərju bəbə, kufdəərə pojundə və vədo-
rə xyşdəərə ə zinçil.

— Həsəbhərə dinç soxdə gərək bu əxi.

— Həsəbhərə dinç soxdə,—həsi bisdo bə-
bə.—Pirə zən dinç misoxu. Zinçilə vəgi. Zur-
bə qolin birəj, pijoniskə.

— Ty dorəj hənçundəj mərə bəgə?—guf-
di ə zir zuhun kuk.

— Cyi?—dur-domoqlı jəbo zinçil dodorə
tynd pyrsi pir.

Kuk səs syz vəgyrd zinçilə, və kor giroşd ə
cor zinçilirəvoz: trap-ta-pa-tap,trap-ta-pa-tap...
Trap dodorə mijomo əz səjymyn zarbəj gu-
runə zinçil pirə mərd bəqədə.

—Jədov dəniş ə gərdənju, həci midani
coqə gusbəndi. Hic şovol mə həcu nəş po-

isdə,—gufdi pir, zarbə pojundə və əri ən u ki, ə jəki zərəi qəriş nə bu gufdirə dəsdək zinçilə jə karaz ə hovol cərx do.

Rasarə varasdyt və zənhə ə cirqilhorəvoz sər gyrdyt ləmbərə çiro soxdə.

—Əqylsyzi Petruxə ki, ə çigəj ty rafd. Əz ty ə soldati ovomi tyərə bugə mədəşəndyt, ommo u ə kor xunəi ə pənç cyn ty-niho mərzi.

Hərys bəndhorə pərtovo dorə gufdi:—vəsi bəbə.

—Mə şəş odomişmurə ədəm doşdə, ommo əz işmu jə odomiluqiş kor nisə birə. Vəxdho birənbu Petruxə ə çigəj dy odomi təhno kor soxdənbu, nəinki..

Əz sər əz məhələ buho voşişirə omorə çirqə, ə taza tirjoxhorəvoz səxd bəsdə omorəbuho əz sər pitovihoj pəşmi, vərfə çiqçiq soxdə-soxdə omo pirə zən. Mərdho çiro birə donə ədənbryyt kura soxdə, zənhə və duxdət ədənbryyt çaru zərə.

—Kovxo omorəbu. Ə mylk oqo əri kəryc bərdə horoj zəri,—gufdi pirə zən.—Mə ci həzyr soxdəm. Omorənit mi?

—Boşgu. Cala dəbəsd bura,—gufdi pir ə Akim.—Ə mə dəniş, həci sox ki, dihnərə xuno ə çigəj ty mə çohovkor nə boşum. Petruxə ə xəjöl ty mundi.

—U ə xunə birəki, urə nifri mlsoxdı,—qəhrily gufdi Akim imuhøj ə bəbə,—ommo nisdi gufdirə ə mə hələvo birəj.

—Həlbət ki həcuni,—dədəiş ə qəhrəvoz gufdi.—Nə bugə tyrə ə Petruşxərovz toj soxdənini.

—Boşgu,—gufdi kuk.

—Hə uni dijə, boşgu. Ordə furuxdəj icgi xurdəj, hələm boşguş ədəj gufdirə.

—Kyhnəhorə ov bərd rafd, dijə duvorə soxdə gərə k nisdi,—gufdi hərys.

Və həmmə zinçilhorə norə, rafdyt rujə xunə.

Nəraziho ə hərəj kuk və bəbə hə əz umuhoj Petrə ə soldati dorəki sər gyrdəbu. Pirə mərd hə umuhoj hiss soxdəbu ki, gugupə ə şilolirəvoz dəgiş soxdə gufdirə. Rasdi ki, ə qonunəvoz, pirə mərd fikir soxdərə xuno, ə çigəj kiflətly, həil nə birəgor mijosd rafdə. Akimə cor həil bu, Petrə hiciş nə bu, ommo Petr uçirə kor soxdənbu ki, bəbəj xyşdəre xuno: yngyl, çəld, qıvotly, vətovusdəgor və əz həmmə ambar çofodusd. U həmmişə kor soxdənbu. Əgər u əz jon kor soxdəgorho migiroşdgə, pirə mərd soxdənbuhorə xuno, hə u səhət kuməki misoxd: jə, dy çərgərə ə ovroqəvoz zərə migiroşd, jə nə bugə pəjin mijovurd jə nə bugə dor miburri, jə nə bugə hyzym mənçi. Pirə jəzuqi omorənbu ə u, ommo minkin nə bu dijə. Soldati mərgə xuno bu. Soldat bu jə burra omorə tikə, və əz tovun ən u ə jor ovurdə, çunə həzijət dorə, nohoq bu. Ənçəq bəhzi vəxdho, əri kələi kukə hir dorə pirə mərd,

Imuhoirə xuno ə jor midəşənd urə. Dədəj ambar ə jor ovurdənbu cyklə kukə və əz zurəvoz, dyjymyn sal bu ki, təvəqə soxdəbu əz pir əri Petruxə jə kəm pul fyrsy gufdirə. Ommo pir hic çohov nə dorəbu.

Avdejevho hoşir byryt, və pirə mərdə bu pəñəny soxdə pulho, ommo u ə uho dəs ni-sə zərənbu. Imuhoj, kələ zən dirəngə ki, u cykləi kukə ədəj ə jor ovurdə, u gənə sər gyrd təvəqə soxdə ki, vələmirə furuxdəki, əri kuk jə monətiş bugə fyrsy. Hə həcuş soxd u. Çohilho ə mylk oqo rafdəki, u ə pirə mərdəvoz təñno mundəngə, şyvərə ə gof gyrd əri Petruxə jə monət fyrsy gufdirə. Əz kufdə omorə vələmirə duvazdəh corəkə pur soxdə ə cuvolho, ə sə kirşəho vənorə, və cuvolhorə ə sər kirşə səxd bur-əqəç dorəngə, pirə zən ə şyvər xyşdə do əz zuhuni xyşdə ə ki kəşuş nyvysdəbuho koqozə, və pirə mərd gof do ki, ə şəhər rafdəki ə qəriş koqoz jə monətiş dəşəndə, ə adres ju myfyrşy.

Pirə mərd, taza pusti və kaftan ə tən vəri ə təmizə siprə pitovlihoj pəşmirəvoz, koqozə vəgyrd, dəşənd ə gomonçik və numaz xundə, vənyşd, ə sər pyşoj kirşə və rafd ə şəhər. Ə pəsəl kirşəho vəbu nəvəju. Ə şəhər pirə mərd ə dvornik bujurmış soxd əri xundə koqozə, ə tiqət və raziməndirəvoz guş dokoşdə ə u.

Ə koqoz dədəj Petruxa nyvysdə omorəbu, əvəl əz soqı salamati əz həmmə, məhlymot əz tovun myrdəi kəşuş və əxiri məhlymot əz u tovun ki, Aksinja (zən Petr) nə voisd əri ə imurəvoz zihisdə və rafd ə ki kəs ə kor soxdə. Şinrənim ki xub və nomusly zihisdə gufdirə. Nyvysdə omorəbu əz tovun monət və zijod soxdə omorəbu ə suxdumirəvoz gufdirə omorə gofhoj dədəj jəki-jəki, hərs ə cym vəri hişdəbuho nyvysdə kəşuşə:

„Gənə həzizə balalajmə, çun-çigər mə ty Petruşenkə, hərs cymhojmərə tihi soxdənym əz tovun ty. Nə nıyrdənijə oftoi mə, ə sər ki hişdəj mərə...“ Ə i çigə, kələ zən nolə kəşi, girisd və gufdi:

— Həcuş mibu.

Həci həmmə vomund ə koqoz, ommo əri Petruxa qismət nə birəbu əri qobul soxdə i xəbərə əz tovun zən ju əz xunə vadarafdəi, əz tovun monət və əxiri gofhoj dədəj. I koqoz və pulho pəsəvo vogoşdut ə xəbər, ə dovho myrdəi Petruzarəvoz, əri niğəh dori padşoh, bəvəjəti, din və millət. Həci nyvysdəbu xətot dovhoi.

Pirə zən i xəbərə qobul soxdə, xəjli şivən soxd, bəqdə sər gyrd korə. Ə əvəli jəkşobot u rafd ə kilisə, numaz hişd xundə və Petrə nyvysd ə qəriş jorovurdi myrdəho və tikəhoj boruxorə bəxş soxd əri ən u ki, xubə odomiho ə jor bijorut qul xudo Petrə.

Soldatə zən Aksinjəş xəjli şivən soxd, da-
nysdəngə əz tovun myrdəi səvgilə şyvər xyş-
də, ə komirəvoz ki, u həmməju zihisdi ən-
çəq jə sallə. Urə jəzuqbəri omo həm ə şy-
vər və puc birə zindəguniju, və u ə girjəj
xyşdə ə jər ovurd cihrət Petr Mixailovicə,
myhbət jurə və təlħə zindəguni xyşdəərə ə
jətimə Vankərəvoz, və təlħ qərəqyş soxd Pet-
ruşkərə əri ə çigəj biror xyşdə rafdəi, jəzuq-
bəri təlħə zindəguni gulluqcinijyrə nə kəşiriho.

Ommo əz dyl, Aksinja şor bu əri myr-
dəi Petr. U tazadən həmilo mundəbu əz
prikazci ə ki, komiki u zihisdənbu, və imu-
hoj dijə hic kəs nidanysd nifri soxdə jurə
və prikazci midanysd vəgyrdə jurə ə zəni,
cytar ə ju gufdirəzugə ə vəxd myhbət sox-
dəi ə jurəvoz.

IX.

Vorontsov, Mixail Semjonovic, tərbiyə və
gyrdəbuho ə Anglijə, kuk vəkil urusi, ə
hərəj zəvəriyə cinovnikhoj urusi bu qitə
odomi ə u çirə xundəi jevropəi xyşdəərəvoz,
duzi xəsdəgor, nərm, mihribon ə zəfrujə
cinhorəvoz və nazuşmənd ə kələhorəvoz. U
nisə varasirənbu zindəgunirə həkymət syz və
mydi syzlrə. Urə bu zəvərə cinho və orden-
ho və xundə omorənbu dananmənd dovħoi,
hələm ə zir Krasni Napaleonə bəsqun dorə-
goriş bu. Ə 52-myn sal u əz hofdod salai

zəvər bu, ommo u hələmiş səlt çyrəhətly bu, çəld çymysdən bu, və tomom səhibi soxdən bu həmməj çəldi nazukə varasirəi əqylə, birən buho əz tovun myhəkəm gyrdəi hykymət xyşdəre və təslix soxdəi və paramənd soxdəi hyrmət xyşdəre. U bu səhib kələ dəvlət—ən xyşdə və ən zən ju grafinjə Branitskiş,—və əz vəzifəj sərdori qəbul soxdən buho zurbajə ovqotə, jə kəmləjə bəxş jurə xərç soxdən bu ə sər vokurdəi hərəm və boq ə dorumijə qiroq Krim.

Şəhəngum 4-dekabr 1852 sal ə jon hərəm ju ə Tiflis omə trojkəj kurjeri.¹ Vomundə, həmməju sijəh əz tuz, ofitser əz ki general Kozlovski məhlymot ovurdho əz tovun vədiromorəi Hoçi-Murod ə ki urusho, xub norə-norə pojhərə, diromo ə ki qərəulho ə firəhə sylməj hərəm sərdori. Səhət şəş şəhəngum bu, və Vorontsov ədən bu rafdə ə ci xurdə, kəjki ə ju məhlymot dorut əz tovun omorəi kurjer. Vorontsov, dir nə soxdə qəbul soxd kurjerə və unə gyre əz ci xurdə jə cənd minut dir bisdo. U ə vitooq mihmui diromorəki, ə jon stol qinoq soxdə omorəho, si odomi, nyşdəbyrytho ə ki knjazə-zən Elizavetə Ksaverjevna və ə dəsdeşəvoz ə jon pənçərə poisdəbyrytho, vəxyşdyt, carusdut rujə diromorəgor. Vorontsov bu ə hədətijə sijəhə

---

¹ Səhəsbə fəjtun.

sjurtuk dovhoirəvoz cinhosyz və siprə xoc ə gərdən ju. Kusəjə cirə omorə sifət ju xuş-ñol ədənbu xəndysdə, cymhoju pəl-pəl soxdə, ədənbu dənışirə ə həmmə kura birəgorho.

Diromorə ə nərmə, təhədiyə lınghorəvoz, u əz xonumho bəxşləmişi xosd, əz tovun dir birəi, ə mərđhorəvoz ruz ə xəjr bu soxd, və omorə ə ki knjazə zən gyrçli Mananə Orbeliani, 45 sala, mizroñijə bynyş, pur-pyndə, bylyndə gyzəl, do ə u dəsə, əri jurə ə ki stol ovurdə. Knjazə zən Elezavetə Ksaverjevna xysdəni ju do dəsə ə omoho sorujə general ə durazə biqhorəvoz. Knjaz gyrçli dəsə do ə grafinjə Şuazel, xəhərgili zən Vorontsov. Doktor Andrejevski, adjutanho və bəşqəhojgə, kimiho ə zənhorəvoz, kimiho zən syz, rafdyt ə pəsəj dy çyfdho. Lakejho ə kaftanho, çurubho və kovşihorəvoz çumundut, duzəltmiş soxdut stulhorə əri nyşdəgorho; metr-d'otel xyromly dəkyrd buqlyjə supə əz kələ qəzəj nyqrəl.

Vorontsov nyşdəbu ə minçi durazə stol. Ə pyşoj ən u nyşdəbu knjazə-zən ju, ə generaləvoz. Ə taraf rasd ju nyşdəbu gyzəl Orbeliani, ə cəpi taraf—ə çyrəhətlyjə quruluş çəndəgirəvoz sijəhə, qirmizi-gunəjə knjazə-zən gyrçli, ə yşyqlyjə jaravyşhorəvoz və hərəsyz ədənbu xəndysdə.

— Excellentes, che're amie¹,—çohov do u ə pyrsyş knjazə-zən əz u tovun, cy taza xə-

---

¹ Gyzəlhol, həzilə dusd.

bərho qobul soxdigə u əz kurjer.—Simon a eu de la chance¹.

Və u sər gyrd ixdilot soxdə həcu ki, həmmə ə ojlənməj stol nyşdəgorho danyt şinirə, taza myhyçyzotə xəbərə—əri ən u təfnolə u taza nə bu, unə gyro ki, gofho əz zurəvoz girovundə omorəbu, əz u tovun·ki, təhərifmondə, çovordə kuməkci Şomil, Hoçi-Murod mydi biri ə urusho və imburuz jə səvəñ ovurdə omorənini ə Tiflis.

Həmmə ci xurdəgorho, həmcin çovonhoş, adjutantho və cinovnikhoş nyşdəbyrytho ə əxiri qiroq stol və əz u pyşo əz cy tovun bugə jovoş-jovoş xəndysdənbyrytho, həmməşu səs syz birə guş dokəşdut.

—İşmu, general, ə u Hoçi-Murod hic rasd omorəjt?—pyrsi knjazə-zən əz qunşi xyşdə, sorujə general ə durazə biqhorəvoz, knjaz əz gof soxdə poisdəki.

—Hic jə karaziş, xonum.

Və general ixdilot soxd əz u tovun, cytar ə 43-myn sal doqciho Gergebiljə vəgyrdə vəqdə, Hoçi-Murod omogə ə sər otrjad general Passekə, və cytar u ə pyşoj cymhoj həmmə kyşdgə polkovnik Zolotuxinə.

Vorontsov ə general guş dokəşd ə həzə xəndərəvoz, vədi buhorə xuno, razi mundə əz xotur gof soxdəl general. Ommo hə bir-

---

¹ Bəxd Semjon xund.

dən sifət Vorontsov qəbul soxd lov-tumijə və dərdlyjə bynyş.

Gof soxdihə general sər gyrd ixdilət soxdə əz u tovun cytar ju jə karaz ə Hoçi-Murod rasd omorigə

— Əxi i hə uni,—gufdi general.—Ə xəjöl işmuni hyzətlyjə oqo? Səngər gyrdəbuho ekspeditsijəj Suxari əri xilos soxdə omorəbu.

— Ə çə?—pyrsi Vorontsov cymhorə pəl-pəl soxdə.

Çəbordə gəneral u korə „xilos soxdəi“ num norəi, əz u tovun bu ki, ə vədəxdijə poxod Dargini, ə kominço ki komand soxdəbu xyşdən knjaz Vorontsov, joqin tələf mi-bisdo həmmə otrjad ju ə jyrəvoz, əgər ə kuməki niomogə taza quşun. Ə həmmə məhlym bu ki, həmməj poxod Dargini ə zir komand soxdəi Vorontsov, ə kominçoki əz taraf urusho biri ambarə zərə omorəho və jaralyho və puc biri jə cənd tupho, biri bijoburijə qozijə, və unə gyro hərki ə jon Vorontsov gufdirəni əz i tovunə, gufdirəni əncəq ə u fikirəvoz, cytar Vorontsov ə koqoz xyşdə nyvysdəbuhorə xuno əri padşoh, jəhənim u poxod biri gufdirə lap tovuşlyjə çəbordə quşun urusho. Ommo gof *xilos soxdəi* nuşu dorənbu ki, u nə biri gufdirə tovuşlyjə çəbordə, biri əncəq qələti, tələf soxdihə ambarə odomihorə. İrə həmmə varasirənbu, və bəhziho həci burbundənbyryt xyşdəre ki, gujgə İşu nisə varasirənyt məhənoj gof generalə, bəh-

zihojgə tərsirə guzət soxdənbryyt əxirdə cy mibugə; jəkəmhøjgə əjəki dənışirə xəndysdyt. Ənçəq hə jə təhno sorujə general ə durazə biqhorəvoz, hiciş nuşunə nisə soxdənbu və ə əixdilot xyşdə həvəsly birə, sokit çohob do:

— Ə xilos soxdəi, hyzətlyjə oqo.

Və general həmmərə duz ixdilot soxd, cytar „I Hoçi-Murod ə çəldirəvoz həci vənçiri niməj otrjadə, və əgər ə xilos soxdəi kuməki nijomogə,—i gofə gufdi ə lap çirojə dusdijə təhərəvoz, duborə soxdə gof „kuməkirə“,—həmmə ə unço mumundut, unə gyro ki“...

General həmmərə subut soxdə nə varasd, unə gyro ki, Mananə Orbeliani, korə varasirə, burri rec generalə, pyrsirə əz ju əz tovvun gynçohişly birəi xunəju ə Tiflis. General məhtəl bisdo, dənışı ə həmmə və ə adjutant xyşdə ə əxir stol ə səxdə və qədər syzə bynyşəvoz dənışirəbu ə ju,—və hə birdən varasi korə. Knjazə zənə çohob nə dorə, u durdomoqly bisdo, səs syz bisdo və təhədi sər gyrd əri xurdə, nə dirə ə bylməju dəriho ləzətlyjə xurəkho, dod və ləzət ən uhorə.

I kor əri həmmə təhər syz bisdo, ommo i bitəherijə hələ gynçund knjaz gyrçii, lap oxmox, ommo hədət syz nazuk və tylkijəti danysdənbuho, odomi hərəm hisob buho və nyşdəbuho ə u tarafigəj knjazə zən Vorontsov. U gujo ki, hiciş nə varasirə, ə kələ səşəvoz sər gyrd ixdilot soxdə əz tovvun Hoçi-

Murod vuruxundæi əlmonəjə zən Əhməd-xon mextulinskirə:

— Şəv diromori ə dih, vəgyrdi cy jurə gərək birigə, və ə dəsəj xyşdərəvoz vogoşdi pəsəvo.

— Urə hə u zən əricy gərək biri?—pyrsi knjazə-zən.

— Ərcyki, u ə şyvər ən urəvoz dyşmən biri, ə pəsəju gəşdi, ommo ə hic çigə, tə xon myrdə ə xon nədanysdi rasd omorə, uniki, ə inço qınhorə vosdori, əz bijə mundə zən xon.

Knjazə-zən irə ə zuhun fransuzi carund əzi xəhər-gili xyşdə, grafinja Şuazel, nyşdəbuho ə jon knjaz gyrçii.

— Quelle horreur!¹—gufdi grafinja, cymhorə bəsədə və sərə vəçohundə.

— O, nəh,—ə xəndəgyliyəvoz gufdi Vorontsov,—əri mə gufdirət ki, u lap ə hyrmət çobordirəvoz ruj biri ə jəsirə-zən və bəqdə rəhə dori jurə.

— Əri, ə puləvoz.

—U məhlymiki, əxirki ə xuşholirəvoz jonəşmiş biri.

I gofhoj knjaz qıvot dorut əri bijovho gof soxdəi əz tovun Hoçi-Murod. Nyşdəgore odomihoj hərəm varasiryt ki, cəndəqədər əz tovun Hoçi-Murod gof soxdut, unqədər xoş mijov knjaz Vorontsovə.

---

¹ Cy myhyçyzl.

— Mihtijorijə çobordini i odomirə! Zur-
bəjə odomini!

— Bəqdə cytar, ə 49-myn sal cym ruz di-
romo ə Təmir-Xon-Şura və taraş soxd tu-
kuhorə.

Ə əxir stol nyşdəbuho ərməni, uməñəl ə
Təmir-Xon-Şura biriho, duzə ixdilot soxd əz
tovun çobordihoj Hoçi-Murod. Hərəsyz həm-
mə təhərif dorut əz çobordihoj ən u, əz əqyl-
məndi və byzyrgi çun ju. Ki bugə ixdilot
soxd əz u tovun, cytar u bujruq soxdigə əri
kyşdə bisd şəş jəsirhorə; ommo ə i məsələ
hədətijə nərazii biri:

— Cy misoxi, a la guerre comme a la
guerre¹.

— I kələ odomini.

— Əgər u ə Jevropə zəndə mijomogə,
bəlki taza Napoleon mibisdo,—gufdi oxmoxə
knjaz gyrçii, vəxş tylkijəti buho jərə.

U danusdənbu ki, hər jor-ovurdi əz to-
vun Napoleon, əz tovun bəsəqun dorəi, ko-
miki siprə xoc qəbul soxd Vorontsov, urə xoş
mijov.

— Napoleoniş nibisdogə, xubə general
kovaleri mibisdo,—gufdi Vorontsov.

— Əgər Napoleon nibisdogə, Mjurat mi-
bisdo.

— Num ən uş Hoçi-Murodi.

---

¹ Ə dovho, ə dovho birərə xuno gərəkl.

— Hoçi-Murod vëdirromori, dijë æxir Şo-mill—gufdi ki bugë.

— Uho hiss soxdënyt ki, dijë işu imuhoj (*imuhoj*, jëhënim Vorontsov birëki) nivëto-vut,—gufdi unigë.

— Tout cela est grace a vous,¹—gufdi Monanë Orbeliani.

Knjaz Vorontsov çëht soxd voburu gufdirë pyşoj ën u çirë sër-kələ soxdënijë gofhorë, komihorëki sër gyrdyt ëri gufdirë ëri ju. Ommo u lap xuş-dyl bu vë æz jon stol xonum xyşdërë bërd ë vitoq mihmui ë lap xuşholë hovorëvoz.

Ci xurdë bëqdë, kējki ë mihmui bëxş soxdut qëhfë, knjaz lap ë xuşholirëvoz ruj birë, omo ë ki hëmmë, vë omorë ë jon biq-lyjë sorujë general, çëht soxd ëri ë u varasundë ki, ju gofhoj ën urë ë sër në ofdori gufdirë.

Ə hëmmë qinoqho sër këşirë bëqdë, knjaz nyşd ëri qort vozirë. U vozirënbu ën-çëq kyhnë vozi *lomber*. Partnjorhoj (hër-mëhho ë qort vozi) knjaz byryt: knjaz gyrçii, bëqdë general ërmëni, æz kamerdiner knjaz vomuxdëbuho lomber vozirëirë, vë corymyn—ë kor xyşdë hÿrmëtly buho doktor Andrejevski.

Ə jon xyşdë norë quti syrxi tutunirë ë surët Aleksandr I-myn vërirëvoz Vorontsov

---

¹ Hëmmë ë xotur işmunl.

qəriş soxd qorthoj atlasırə və voisd bəxş so-
xu işurə, kəjki komerdiner, italjani Çovani
diromo ə koqozəvoz ə sər potnos nyqrəi
vəri.

— Gənə kurjeri, hyzətlyjə oqo.

Vorontsov qorthorə no, bəxşləmişi xosdə,
konvertə vokurd və sər gyrd əri xundə.

Koqoz bu əz kuk ju. U nyvysdəbu əz to-
vun vədiromorəi Hoçi-Murod və qolmoqoli
ofdorəi ə Meller-Zakomelskirəvoz.

Knjazə zən omo və pyrsi, cy nyvysdigə
kukju.

Hə əz u tovunəi. Il a eu quelques de-
sagreements avec le commandant de la place.
Simon a eu tort. But all is well that ends
well¹,—gufdi u, koqozə ə zən dorə və ə hy-
zətəvoz ruj birə ə guzot soxdə hərməhho, tə-
vəqə soxd əri qorthorə vəgyrdə.

Əvəli dəsdeş qort bəxş birəki, Vorontsov
qutirə vokurd və soxd, soxdənbuho korə, ə
lap xuşholə hovo birəki: ə pirə qyçlyjə siprə
dəshorəvoz vəgyrd jə kut tutun fransuzirə,
ovurd urə ə zir vini və tihi soxd.

X

Ə i ruzigə, Hoçi-Murod ə jon Vorontsov
omorəki, vitoq qobuli knjaz pur bu ə mox-

---

¹ Urə ə komendant qələbəndirəvoz jə kəm nə razigəri-
lho birl. Semjon duz nə birl. Ommo xub birl kl, həmmə ə xu-
birəvoz varəsdı.

luqəvoz. Inço bu dihnə durazə biqlıyə general, ə vəhəmə form və ordenhorəvoz, omorəbuho əri şolumi dorə; inço bu komandir polki, komirəki tərsundəbyryt ə sud dorəirəvoz əz tovun bəd xərçi soxdəi nofuqohoj polkə. Inço bu hoşirə ərməni məjl komirəki gyrdənbu doktor Andrejevski ə dəs xyşdə vəgyrdəbuho əraqi vosdorəirə və imuhoy calaşmış soxdənbuho əri taza soxdə şərtə. Inço bu, həmməju — ə sijəhi dəbuho — əlmonoje zən kyşdə omorə ofitser, omorəbuho əri təvəqə soxdə əz tovun pensijə, jə nə bugə əri doşdə həilhoj jurə əz hisov məmləkəti. Inço bu talan birəbuho knjaz gyrçii ə lap xubə kostjum gyrçiirovəz, calaşmış soxdənbuho əri vəgyrdə əri xyşdə mylk tərg birə kilisərə. Inço bu pristav ə jə kələ vopucundə koqozəvoz, ə komiki vobu projekt əz tovun taza mydi soxdəi Kavkazə. Inço bu jə xoniş, omorəbuho ənçəq ə u xotur ki, ə xunə gof soxu ju ə xunəj knjaz biri gufdirə.

Həmmə ə guzəti nubot poisdəbyryt və dy ə pəsə jəki dəbərdənbu işurə ə kabinet knjaz gygcəgə sipi gunəje, çovonə-adjutant.

Ləngysdə-ləngysdə, ə çəldə lynghorəvoz Hoçi-Murod ə vitoq qobuli diromorəngə, cymhoj həmmə ruj bilsdo rujə u, və u əz hər taraf şinri səs ə guşi-guşirəvoz num jurə gyrdəirə.

Hoçi-Murod gəjmiş bu ə durazə siprə cuxoj cərgəzi, ə mixəkljə qoborəvoz ə gərdən ju na-

zuka qejton nyqræi værl. Ə pøjhoj ən u və-
byryt sijə qunçho və əzuni çurubho, ə təhər
əlçəg kəşirə omorəvuhə ə zanihojy; ə sər ju
pəpəx ə calmərəvoz, hə u calma, əz tovun
komiki, ə donos Əhməd-Xonəvoz, general Klju-
genau dysdoq soxdəbu urə və komiki bu
səvəb ə taraf Şomil glroşdəi ju. Hoçi-Murod
omo, ə bəçidirəvoz lyng vəcirə ə sər parket
vitoq-qobuli, və əz tovun ləngysdəi, bytyn
nazukə çəndəg xyşdərə dorə ə sərjə jon, əz
unigə kutəhtə buho lyng ju. Firəh vokurdə
omorə cymhoju ə saburlyirəvoz ədənbyryt
dənişirə pyşovo, gujgə hic kəsə nə dirə.

Gygcəgə adjutant, ruz əxəjr bu soxdə,
əz Hoçi-Murod təvəqə soxd əri nüşdə, tə ju
ə knjaz xəbər rasundə. Ommo Hoçi-Murod
nəh soxd əz nüşdəi və dəshorə ə pəsəj xə-
çəl donorə, lyng nə vəcirə poisd, tiç dənişi ə
həmmə dəbrəgorho.

Təmisici, knjaz Tarxanov, omo ə jon Ho-
çi-Murod və gof soxd ə jurəvoz. Hoçi-Murod
ə vojqə syzi və ə hərə burrairəvoz çohov do.
Əz kabinet vədiromo knjaz qymyqi, şykəjət
soxdənbuho əz pristav, və ə pəsəjy adjutant
vədiromorə horoj zə Hoçi-Murodə, bərdə jurə
ə jon dər kabinet və rəhtə dorə jurə ə unço.

Vorontsov Hoçi-Murodə qobul soxd, pois-
də ə qiroq stol. Pirə siprə sifət kələ komand-
ci nə bu uçirə ə xəndəgyli dihnə, ommo
bu tynd və nazuşməndly.

Darafdəngə ə kələ vitoq ə zurbajə stolho və kələ pənçərəhorəvoz savzə pərdəho vəri, Hoçi-Murod cyklə, əz oftoi suxdə dəshoj xışdərə vəno ə u çigəj sinə, ə çəki jaravuş dorənbu siprə cuxoj cərgəzi, və təhədi nə soxdə ə tiqət və ə h̄yzətəvoz, cymhorə zəfru dorə, ə xub gof soxdənbuho zuhun qymyqi gufdi:

— Tovih̄ ədəm birə ə bylyndə h̄ykmi-roni byzyrgə padşoh və ən işmu. Ədəm gof dorə ki, tə əxiri xolhoj xunmə, qulluq mi-soxum siprə padşohə və imidlynym ki, xəj-ly miboşum əri dovho soxdə ə Şomiləvoz, hisdiho dyşmən mə və ən işmu.

Şinrə gof təmisicirə, Vorontsov dənışı ə Hoçi-Murod, və Hoçi-Murodiş dənışı ə sifət Vorontsov.

Cymhoj ən i dy odomi ə jəki dənış-ryt və gufdurut əz tovun ambərə, gufdirə nə omorəniyə gofho və nə ki ən gofho, təmisici gufdiho. Uho duz, gof nə soxdə, burbundut əjəki həmmə duzirə. Cymhoj Vorontsov ədənbyryt gufdirə ki, u bovor nisə soxdə gufdirə ə jəki ən i gofhoş, komihorəki gufdi Hoçi-Murod, ju danyşdəniki u dyşmən həmmə urushoi həmmişəş həcu mumunu və imuhøj tobih̄ birəi ən u, ənçəq ə u xoturiki, mihtəç soxdə omori gufdirə ə i kor. Və Hoçi-Murod irə varasirə, hərəcyş-bu ədənbu bovorin dorə əz tovun syqdi xışdə. Ommo cymhoj Hoçi-Murod ədənbyryt gufdirə ki, i pirə mərd

xubiki fikir soxu əz tovun myrdəl xyşdə, rə
inki əz tovun dovho, ommo cəndqədər u
piriş hisdigə, həməldani, hitijot birə gərəki.
Və Vorontsoviş irə varasirə, əxirki ə Hoçi-
Murod gufdi, cyrə voçib gərəki danysdənbugə
əri varasi dovho.

— Gu ə i, — gufdi Vorontsov ə təmisici
— ki, padşoh imu rəhmlyni, cytar qəvi his-
dihorə xuno və həlbətki, ə təvəqəj mə gyro,
ə u bəxşləmiş misoxu və məgyry jurə ə
qulluq xyşdə. Gufdiri? — pyrsi u, dənişirə ə
Hoçi-Murod. — Təjtə rəhmberijə bujruq oqoj-
məmə qobul soxdə, gu ə i, mə ə sər mə
ədəm vəgyrdə qobul soxdə jurə, və ə kimu
omorəljurə soxdə xuşhol.

Hoçi-Murod jə karazigəş dəshorə şişi ə
minçi sinə və həvəsly cy bugə gufdi.

Təmisici gufdihorə xuno, u gufdi ki, əvəl-
hoş, kəjki ə 39-myn sal rəhbəri soxdənbu ə
sər Avarijə, ju duz qulluq soxdə urushorə
və hic məhəliş xohin nivədiromo, əgər dyş-
mən ju Əhməd-Xon, komiki voisdənbuho puc
soxu jurə, rysvəh nisoxdgə ə pyşoj general
Kljugenau.

— Danysdənym, danysdənym, — gufdi Vo-
rontsov, (əgər u danysdənbugəş əz jor xyşdə
zu vədəşəndəbu u korə). — Danysdənym, — guf-
di u, nyşdə və ə Hoçi-Murod burbundə ə jon
divor buho təxtə. Ommo Hoçi-Murod nə
nyşd, quvotlyjə duşhorə qyçyndə ə nuşurəj

ən u ki, ə pyşoj voçiblyjə odomi loiq nəsdə əri nyşdə.

— Və Əhməd-Xon və Şomiliş, hərdyšy— dyşmənhoj məni, ruj bisdo u ə təmisici. —Ə knjaz gu ki, Əhməd-Xon myrdi mə qinhoj mərə nə danysdəm vosdorə əz u, ommo Şomil hələm soqi və məş nə myrdəm əri qəhr mərə vosdorə əz u,—gufdi u, byrghorə qyçyndə və loxcunoxhorə sişirə.

—Əri, əri,—səburly gufdi Vorontsov.—Cy-tar voisdə urə qəhr vosdonu əz Şomil?—'gufdi u ə təmisici.—Gu ə u nyşy.

Hoçi-Murod gənə nə nyşd və ə jurə dorə omorə pyrsyš çohob do ki, hə unə gyro omori ə taraf urusho, əri Şomilə tərg soxdə kuməki soxut gufdirə ə ju.

— Xub, xub,—gufdi Vorontsov.—Əxi cy voisdə jurə soxu? Nyş, nyş.

Hoçi-Murod nyşd və gufdi ki, əgər jurə quşun dorutgə və ə taraf ləzgiho fyrsorutgə, ju ədəj zomini dorə ki, məxyzunu həmməj Doqisturə və Şomil diyə tob dorə nidany.

— I xubi. I mibu,—gufdi Vorontsov.—Mə fikir misoxum.

Təmisici gofhoj Vorontsovə rasund ə Hoçi-Murod. Hoçi-Murod fikir soxdə.

— Ə sərdor gu,—gufdi u gənə.—ki kiflət mə ə dəs dyşmən dəri, və təjtə ki, kiflət mə ə doqhoi, mə ə u boqlynym, qulluq soxdə nidany. U mizəny zən mərə, dədəj mərə, mykyşy həilhojmərəş, əgər mə hə həci ə

qərşuj ju rafdyngə. Bihil knjaz ənçəq xilos soxu kiflət mərə, dəgiş soxu ə jəsirhorəvoz və uməhəli mə jə mymyrym, jə nə bugə tərğ misoxum Şomilə.

—Xub, xub,—gufdi Vorontsov.—Əz i tovun fikir misoxim. Imuhøj bihil burov ə jon nacalnik ştab və əri ən u həmmə ovholətə, fikirho və vojgəhoj xyşdəreş duz gof soxu.

Ə irəvoz varasd əvəli gyryşmişi Hoçi-Murod ə Vorontsovəvoz.

Hə u şəv, ə taza; ləzət mizroñirəvoz qyc soxdə omorə teatr, ədənbu giroşdə teatr-ope-
rai italjani. Vorontsov bu ə loçaj xyşdə, və ə parter vədi bisdo nuşunəlyjə figurəj Hoçi-Murod ə calmarəvoz. U diromo ə, ə ixdiyor ju dorə omorəbuho adjutant Vorontsov—Loris Melikovəvoz və nyşd ə əvəli çərgə. Ə mizroñijə loiqjəti mysylmunəirəvoz, mihtijorsyz, ə bynyş dyl-duzirəvoz nyşd ə jə pərdə, bəqdə Hoçi-Murod vəxyşd və ə saburəvoz dənişirə ə dəvirəgorho, vadarafd, fikir həmmə dəvirəgorə çəhmət kəşirə rujə xyşdə.

I ruzigə dy-şobot bu, ruz hədətijə maçlys Vorontsoviho. Ə kələ, tovuş-yşyqlyjə zal, ə boq-zimistunəi pəñəny birə muzikə, ədənbu muzik zərə. Çovonə və ohilə zənhoə partalhoj, birəñnəjə gərdənho, dəsho, və sinəhoşu ədənbyryt ojlənmə xurdə ə qəl mərdho ə xubə mundirhorəvoz. Ə doqə xuno buho bufet lakejho ə qirmizinə pyşosinəho çurubho və kovşiho-
rəvoz, ədənbyryt dəkyrdə şampanski və əri xo-

numho ovurdə qənfidho. Zən „sərdorlış“ həmcin nə dənişirə ə kələ hymyr xyşdə, həm-cyn nimə birəhnə gəşdənbu ə hərəj qinoqho imborəkly xəndysda, və ə dədi təmislicirə-voz jə cənd nazuşməndə gofho, gufdi əri Ho-çi-Murodiş, hə ə u dyl-duzirəvoz, ə təhər dihnə teatr, dənişirənbuho ə qinoqho. Əz zən sərdor bəqdə ə jon Hoçi-Murod omorut u nimə-birəhnəjə zənhøjgəş, həjə nə kəşirə po-isdyt ə pyşoju, ə xəndəgyilirəvoz pyrsyryt hə u gofə xoş omorənigə jurə, əri ju dirəniho. Xyşdən Vorontsov ə epolithoj syrxi və aksəlbant-horəvoz siprə xoc və lent ə gərdən vəri, omo ə jon ju və pyrsi hə urə. Vədi birənbu ki, u pyrsi-rəgorhøjgərə xuno, bovorin bu ə u ki, Ho-çi-Murodə xoş nə omorə nibu əz i dirəi. Və Hoçi-Murod Vorontsovəş do, həmmərə ço-hob dorənbuhorə xuno: ki ə işu içirə nısdı,— nə gufdirə xubi-xərəbi ə işu içirə nə birəirə.

Hoçi-Murodə voisdənbu inço, ə bal, gof soxu ə Vorontsovəvoz əz tovun xyrrəi kiflət xyşdə, ommo Vorontsov xyşdəərə ə nəşinirə-ki vəno, və rafd əz jon ju. Loris-Melikov bəqdə ə Hoçi-Murod gufdi ki, inço çigəj gofhoj korirə soxdə nısdı gufdirə.

Səhət jazdəh zərəki, Hoçi-Murod vəxdə fəm soxd ə səhət, komiki Marja Vasilijevna bəxşirəbuho jurə, pyrsi əz Loris-Melikov, mibugə rafdə. Loris-Melikov gufdi, mibu gufdirə rafdə, ommo xub mibisdo jə kəmi-gəş mumundgə. Nə dənişirə ə i, Hoçi-Murod

nə poisd və rafd ə İxdijor ju dorə omorə-
buho fəjtunəvoz ə əri ju çiro soxdə omorə-
buho xunə.

XI.

Əz pənç ruz Hoçi-Murod ə Tiflis omorəi
bəqdə, Loris-Melikov, adjutant sərdor, ə tap-
şyrmişi kələ komandsoxəvoz, omo ə jon ən u.

— Sər və dəshojməş şorut əri qulluq
soxdə sərdorə,—gufdi Hoçi-Murod, ə hədətije
diplomatiyə bynyş xyşdərəvoz, sərə quz gyr-
də və dəshorə ə sinə vənorə.—Cy bujruq
hisdigə gu,—gufdi, həziz dənişirə ə cymhoj
Loris-Melikov.

Loris-Melikov nyşd ə sər ə jon stol norə
omorəbuho təxd. Hoçi-Murod ə pyşoj ən u
furamo və nyşd ə sər sartə təxt, dəshorə ə
sər zaniho vənorə, sərə quz gyrdə və tiqətly
guş dokoşdə, cy gufdirənbugə ə ju Loris-
Melikov. Loris-Melikov, lap xub gof soxdə-
buho ə zuhun tatari, gufdi kl, cəndqədər
giroşdəi Hoçi-Murodə knjaz danysdənigəş,
voisdəni əz xyşdəniju dany torix jurə.

— Ty İxdilot sox əri mə,—gufdi Loris-Meli-
kov,—mə nyvysym, bəqdə təmisi soxum ə
urusi və knjaz fyrsy əri padşoh.

Hoçi-Murod sokit poisd, (u həmmişəirə
xuno, nə inki maburri pyşoj gof soxdəgorə,
ommo həmmişə guzot misoxd, vyny dije cy
mugujugə İxdilotci) bəqdə sərə tik gyrd,

pəpəxə pəsəvo do, ə u həilijə təhər xəndə-
gyli ə jon Marja Vasiljevna xəndysdəbuhorə-
voz, xəndysd.

— Mibu,—gufdi u, vədi buhorə xuno, dylşor
bu, ə u fikirəvoz ki, torix hōl ju əri padşoh
xundə omorənini gufdirə.

— Gu ərimə həmmərə əz sər, təhədi nə
soxdə,—gufdi Loris-Melikov, əz çib vədəşən-
də dəfdərə.

— Mibu, ommo ambari, lap ambarə cihoi
əri ixdilot soxdə. Korho ambar biri,—gufdi
Hoçi-Murod.

— Ə jə ruz nə varədigə, i ruzigə mugui
mundəirə,—gufdi Loris-Melikov.

— Əz sər sər gyrym?

— Əri, lap əz sər: ə çə əz dədəj birəjgə,
ə çə zihisdəjgə.

Hoçi-Murod sərə quz gyrd və xəjli nyşd
həci; bəqdə ə sər təxt vobuho cubuqlərə
vəgyrd, əz ov-syrx dorə omorə xəncəl, dym
ju əz əsduquj fil buho vədəşənd ə təhər sərçi
tiç buho kordələrə və sər gyrd ə urəvoz burra
cubuqlərə, ixdilot soxdə-soxdə.

— Nyvys: əz dədəj birəm ə Selmes, cyklə
dihlə, ə kələi sər xəri, cytar ə imu, ə doqho
gufdirənythorə xuno,—sər gyrd u —Əz imu
nəznik, dy qərəz durte Xunzaqi, ə çəki zihis-
dənbəryt xonho. Kiflət imurəş ə uhorəvoz
nəzniki bu. Dədəjmu kələ birormə Osmana
zəndəki, doşdi kələi kuk xon,—Abununtsal-
-Xonə, bəqdə doşdi u kukigəj xon,—Umma-

-Xonə, və doşdı, ommo dyjymyn birormə Əhməd myrdi. Mə əz dədəj birəki, zən xoniş zəndi—Bulac-Xonə. Dədəjə dijə nə voisdi gənə ə nənəcini burov. Bəbəjmurə voisdi, ommo dədəjə nəh; u gufdiri: „Gənə ən xyşdəre mykyşym, niram dijə“. Uməhəli bəbəjmu,— u tynd biri—zəri urə ə xənçələvoz, səlt mykyşd əgər əz dəs ju nivosdorutgə. Ə həci-rəvoz u nə dori mərə, və xyşdən ju vəcirə məhəni... Urə gufdirə gərək nisdi?

— Gərəki, həmmərə ixdilət sox,— gufdi Loris-Melikov.

Hoçi-Murod fikir soxd. U ə jor dəşənd dədəj xyşdəre, kəjki u ə xyşdərəvoz ə jə çigə xysundigə jurə; ə zir pusti ə bun qəzmə, və ju təvəqə soxdigə əz dədəj, burbunu gufdirə ə pəhlyju vəriho çigə jararə.

— Əri, həci dədəj nə rafd ə nənəcini,— — gufdi u.— Xonumə zən gyrd jə nənəciğə, ommo dədəjmurə dusd doşdənbu. Və dədəjmu mibərd imurə, həilhorə ə hərəm xon, və imu vozi misoxdim ə həilhoj xonəvoz və zən xoniş dusd midošd imurə. Xonho səse byryt: Abununtsal-Xon, biror şirxuri biror mə Osman, Umma-Xon, biror mə hisov birənbuho və Bulac-Xon, hə u cykləi, komirəki Şomil əz dohor şəndi. U bəqdə biri. Myrydho ə diho gəşdəki, mə pazdəh sala byrym. Uho ə şimşilhoj təxdəirəvoz mizəryt ə sənqho və horoj misoxdut: „Mysylmuho, qəzovoti!“ Cəcənho giroşdut ə taraf myrydho və avarhoş

sər gyrdyt giroşdəre ə taraf işu. U məhəli mə zihisdənbyrym ə hərəm. Mə biror xonə xuno byrym: cy moisdgə misoxdum və dəv-
lätly bisdorum. Mərə bu həsbho, jərəq və
puliş. Zihisdənbyrym ə kəjfmərəvoz və əz
tovun hiciş fikir nisə soxdənbyrym. Və həci
zihisdym tə u məhəl, kəjki Qjozi-Mollərə
zəryt və ə çigəju bisdo Həməzət. Həməzət ə
jon xonho ilcinho fyrso ki, əgər ə qəzovot
bəxş nə vəgyrdytgə, Xunzoqə qətlijon miso-
xu. İnço fikir soxdə gərək bu. Xonho əz
urusho tərsirənbyryt, tərsyryt qobul soxdə
qəzovotə, və zən xon ə dyjymyn kuk xyşdə,
ə Umma-Xonəvoz fyrso mərə ə Tiflis, əri əz
kələ nacalnik urusho xosdə kuməki, əri xilos
birə əz dəs Həməzət. Kələ nacalnik urusi bu,
baron Rozen. U nə mərə, nə Umma-Xonə
qobul nə soxd. Bujruq soxd əri gufdirə ki,
kuməki misoxu, ommo hiciş nə soxd. Ən-
çəq ofitserhoj ən u sər gyrdyt omorə ə jon
imu, və qort vozi vozirə ə Umma-Xonəvoz.
Uho, urə xutə soxdut ə şorob və bərđyt ə
xərəbə çigəho, və u ə qumor-vozi vəno, hər-
cy jurə bu. U əz çəndəg quvotly bu, ə təhər
ykyz və çobord bu ə təhər şir, ommo əz
çun, ovə xuno zəhif bu. U mənə əxiri həsbho
və jərəqhorəş, əgər mə niövurdumgə urə.
Əz Tiflis bəqdə fikirhoj mə dəgiş bisdo, və
mə sər gyrdym, əri xoşi gyrdə zən xonə
və çohilə xonəorə və qobul soxdə qəzovotə.

— Əz cy dəgiş bisdo fikirhojty? Urusho xoş nə omo tyrə?—pyrsi Loris-Melikov.

Hoçi-Murod səs nə soxd.

— Nəh, xoş nə omo,—joqinly çohob do u və bəsd cymhorə.—Və jə əzini korigəş bu ki, mərə voisd qəzovotə qobul soxum.

— Cy kor?

— Ə zir Selmes mə və xon çəng gyrdim ə sə myrydhorəvoz, dydyşu rafd, səjymynə mə zərym ə tapinçərəvoz. Mə ə jon ən u rafdəki əri jərəq jurə vəgyrdə, u hələm zində bu. U ə mə dənişi. „Ty,—mugu—zərəj mərə. Əri mə xubi. Ommo ty mysylmuni, çohili və qvotlyni, qəzovotə qobul sox. Xudo bujruq soxdı“ mugu.

— Həri, tyş qobul soxdı?

— Qobul nə soxdum, sər gyrdym fikir soxdə,—gufdi Hoçi-Murod, və ixdilət soxd pəsəjurə:

— Həmzət ə sər Xunzaq omorəki, imu ə jon ən u fyrsorim pirə mərdhorə və tapşyrmiş soxdim gujut ki, imu razinim əri qəzovotə qobul soxdə, ənçəq u fyrsygu danandərə, hoxmolyjə odomirə əri məsləhət soxdə, cytar bərimgə qəzovotə. Həmzət bujruq soxdəbu əri cirə biqhoj pirə mərdhorə, sula soxdə vinihoşurə və ə vinihoşu dululu soxdə həlqəho və fyrsorə işurə pəsəvo. Pirho gufdurut ki, Həmzət həzyri əri şəjxə fyrsorə, əri ə imu qəzovotə vomuxdə, ənçəq ə u

iqrorəvoz ki, zən xon ə jon ju əmonəti my-
 fyrsy cykləi kuk xyşdə. Zən xon bovor soxd,
 və Bulac-Xonə fyrso ə jon Həmzət. Həmzət
 Bulac-Xonə qobul soxd xub, və fyrso ə ki-
 mu, əri kələi birorhorəş horoj zərə ə jon ju.
 U bujruq soxd əri gufdirə ki, jurə voisdə
 xonhorə qulluq soxu, cytar bəbəşu qulluq
 soxdigə bəbəhoj ən uhorə. Zən xon zəhifə,
 əqylsyzə və qonməzə zən bu, cytar i zən-
 hojgə ə ixdiror xyşdə zihisdənythorə xuno.
 U tərsi hər dy kukə fyrsorə və fyrso hə təh-
 no Umma-Xonə. Məş rafdym əurəvoz. Ə jə
 vərs duri ə pyşorəhimu rasd omo myrydho
 məhəni xundə, qərəz gyrdə, həsbə copu sox-
 də-soxdə. Imu rafdəki rasirəki, Həmzət əz
 hələncuq vədiromo, omo ə jon loqum həsb
 Umma-Xon və qobul soxd urə xonə xuno. U
 mugu: „Mə ə xunədun işmu hic jə zobuni
 nə soxdəm, soxdəş nisə voisdə mərə. Ənçəq
 işmu mərə məzənit və qəriş məboşit ə mə,
 əri odomihorə bərdə ə qəzovot. Ommo mə
 ə həmməj quşun mərəvoz qulluq misoxum
 işmurə, cytar bəbəjmə qulluq soxdigə bəbəş-
 murə. Dəhilit mərə zyhyt ə xunəşmu. Mə
 ə məsləhəthojmərəvoz kuməki misoxum ə
 işmu, ommo işmu, soxit cy voisdəgə işmurə“.

Umma-Xon ə gof soxdə kubut bu. U nə-
 danbu cy gujugə və səs syz poisd. Umə-
 həl mə gyrdym ki, əgər həcunigə Həmzət
 bijovgu ə Xunzaq; zən xon və xon qobul
 misoxut jurə ə h̄yzətəvoz. Ommo mərə to-

mom nə hişdyt gof soxdə, və inço mə əvəli karaz voxurdum ə Şomiləvoz. U bu unço, ə jon imom.

— Əz ty nəşə pyrsirənyt, əz xon ədət pyrsirə,—gufdi u əz mə.

— Mə səz syz poisdym, ommo Həməzət, Umma-Xonə bərd ə hələncuq. Bəqdə Həməzət horoj zə mərə və bujruc soxd əri ə ilcinhoj xyşdərəvoz rafdə ə Xunzaq. Mə raf-dym. Bəqdə ə gof gyrdyt zən xonə əri kələ kukəş tyrsorə ə jon Həməzət. Ommo ə sər zən unqədər əqyl vəri, cəndqədər muj ə sər xojəj kərg vəriğə. Zən xon bovor soxd və bujruc soxd ə kuk əri rafdə. Abununtsal-Xonə rafdə nəş voisdənbu. Bəqdə zən xon mugu: „Vədini ty tərsirəni“.—U ə təhər həng, dənysdənbu əz komi çigəj ən u dord dorəni, hənç vəgyrygə. Abununtsal-Xon jəlov gyrd, dijə gof nə soxdə ə jurəvoz, bujruc soxd əri jəhər vonorə həsə. Mə rafdym ə jurəvoz. Həməzət dijəş xub rasd omo ə imu, əz Umma-Xoniş xub. U xyşdən ju dy qərəz duri ə zir doq omo ə pyşorəhimu. Ə pəsəj ən u omorut həsəbelyho ə nuşunəhorəvoz, məhəni xundə, qərəz gyrdə və həsə-copu soxdə. Imu ə jon lager omorəki, Həməzət, xonə bərd ə hələncuq, ommo mə poisdym ə jon həsəbo.

Mə ə zir doq byrym, kəjki ə hələncuq Həməzət sər gyrdyt qərəzho. Mə vidovusdum ə jon hələncuq. Umma-Xon rujzəvəro dəgəşdəbu ə qəd xun, ommo Abununtsal-Xon ədənbu çən-

gə-giri soxdə ə myrydhorəvoz. Niməj sifət ən u burra omorə, dululu birəbu. U gyrdəbu urə ə jə dəsevəz, və ə jə dəsigə ə xənçələvoz ədənbu vənçirə həmmərə, ki əz ju nəznik omorənbugə. Ə pyşoj cymmə u vənçi biror Həmzətə və rafd ə sər jəkigə, ommo inço myrydho sər gyrdyt zərə urə, və u ofdo.

Hoçi-Murod poisd, əz oftoi suxdə sifət ən u tynd-qirmizi bisdo, və cymhoju pur bisdo ə xunəvoz.

— Mə tərsyrym, və virixdym.

— Pəsg həci?—gufdi Loris-Melikov.—Mə fikir soxdənym ki, ty hic vəxd və əz hiciş nə tərsirəj gufdirə.

— Bəqdə hic. Əz u vəxdəvoz mə həmişə ə jor ovurdəm u həjbə, və hər vəxd ə jor ovurdə, diyə əz hiciş nə tərsirəm

XII

— Imuhøj diyə vəssi. Numaz xundə gərəki,—gufdi Hoçi-Murod, vədəşəndə əz doruni qultuq cuxoj cərgəzi səhət Vorontsova hitijot qurmiş soxdə və sərə jənovə dorə, pəjundə həilijə xəndərə, guş dokoşd. Səhət duvəzdəh və jə cətvər zing zə.

— Pişgəş qlnoq Vorontsov—gufdi u ə xəndərəvoz.

— Əri, xubə səhəti,—gufdi Loris-Melikov. Həcunigə ty numaz xun, mə guzət misoxum.

— Jəxşi (xub),—gufdi Hoçi-Murod və rafd ə vitoq xisirəni.

Tək mundə, Loris-Melikov ə dəfdər xyş də nyvysd lap voçiblyjə çigəhoj ixdilot Hoçi-Murodə, bəqdə paprus kəşi və sər gyrd ə qəriş vitoq gəşdə pəsəvo-pyşovo. Ə jon dər, ə pyşoj vitoq xisirəni buho, omorəngə, Loris-Melikov şinri gurlyjə səsho, ə zuhun tatarı gof soxdənbrytho odomihorə əz tovun cy bugə. U varasi ki, iho myrydhoj Hoçi-Murodi gufdirə, və dərə vokurdə darafd ə jon işu.

Ə xunə dəbu u turşə, buj cərmı, birəniho ə xunəhoj doqciho. Ə xori ə sər jəpynçi, ə jon pənçərə, nyşdəbu şəfdə, sorujə Həməzəlo; ə tyrtyrə, qurs gyrdə qəborəvoz və ədənbu bofdə çilovə. U cy bugə tynd ədənbu gof soxdə ə xyr-xyrə səs xyşdərəvoz, ommo Loris-Melikov diromorəki hə u səhət pojund, və ə u fikir nə dorə, soxd kor xyşdərə. Ə pyşoj ən u poisdəbu xyromə Xon-Magomə siprə dəndyhorə xirc-xirc soxdə, miçə syzə sijəhə cymhorə tovuş dorə, ədənbu gufdirə hə jə gofə. Gygcəgə lldor, qulhoj qəborə vokoşirə ə sər qıvotlyjə vazuhøj xyşdə ədənbu təmiz soxdə əz mix dululu soxdə omorəbuho jəhərə. Kələ korsox və rəhbər təsərifot buho Hənifə, ə vitoq nə dəbu. U ə kuxni ədənbu xurək duşundə.

— Əz cy tovun hiçət soxdənbirit işmu? pyrsi Loris-Melikov əz Xon-Magomə, ruz ə xəjr bu soxdə ə jurəvoz.

— I ədəj hə Şomilə təhərif dorə,—gufdi Xon-Magomə, dəsə dorə ə Loris.—Gyrdiki, Şomil kələ odomini. Xundəgori, xosi və çə-bordi.

— Inqədər təhərif dorənigə, bəqdə cytar əz jon ən u vədiromori?

— Vədiromori, gənə ədəj təhərif dorə,—dəndyhərə xirc-xirc soxdə və cymhərə tovuş dorə, gufdi Xon-Magomə.

— Cyi, ty urə xosə odomi hisob soxdə?—pyrsi Loris-Melikov.

— Əgər xosə odomi nibisdogə, xəlq ə u guş nivokurd,—bəçid gufdi Həməzəlo.

— Xosə odomi Şomil nişdi, Mansur biri,—gufdi Xon-Magomə.—U lap xos biri. U imom birəki, bytyn moxluq jə çirəjgə biri. U gəş-dəki ə dihhə xəlq həmmə vədiromorət ki, əri moc soxdə bəl cuxoj ən urə, və koporə soxdə hovunhoj xyşdəre və səvgənd xundi əri zobuni nə soxdə. Pirə mərđho gufdirənytki: umuhoj xəlqho xosə xuno zihisdənbiryət, pərus nəkəşyryt, icgi nihənçyryt, əz numaz nidomundut, midəvhijətihorə mibəxşyryt ə dy jəki, hələm kor xunirəş mibəxşyryt. Uməhəli hərki pul, jə nə bugə jə ci mijofdutgə, ə bəş cubuq bəsdə, ə minçi rəh midəzəryt. Uməhəli xudoş həmmə xəlqə barasi dorəbu, nə inki imuhoirə xuno,—gufdi Xon-Magomə.

— Ə doqho imuhoiş paprus nisə kəşirənyt və icgi nisə hənçirənyt,—gufdi Həmzəlo.

—Şomil ty Lamaroji,—gufdi Xon-Magomə, cym zərə Loris-Melikovə.

„Lamaroj“—nəhlətijə nifri doqciho bu.

— Doqci-Lamaroj,—çohov do Həmzəlo.—

Ə doqho həmmişə symyrqho zihisdənyt.

— Oforim, əçəb çigə voburrurum,—dəndyhərə xirc-xirc soxdə, gufdi Xon-Magomə, şor birə əz çohov qərşugir xyşdə.

Qluti paprusi nyqrəirə dirə ə dəs Loris-Melikov, u paprus xosd əri kəşirə. Və kəjki Loris-Melikov gufdi ki, ərişu paprus kəşirə ħərymi, u jə cymə qyç soxdə, sərə çumund rujə çomoxov Hoçi-Murod, jəhənim nə dirəki, mibu kəşirə. Və hə u səhət sər gyrd kəşirə, nə gynçundə və duz nə norə qirmizinə lov-horə, durərə vədəşəndəki.

— Xubə kor nisdı,—tynd gufdi Həmzəlo və vadarafd əz vitoq. Xon-Magomə ə pəsəj ən uş cym zə, və kəşirə-kəşirə, sər gyrd əz Loris-Melikov əri pyrsirə, əz çə mibugə vos-dorə qovoj əvryşymı və siprə pəpəx.

— Tyrə həci pul ambarı bəgə?

— Hisdi, vəssi,—cym zərə çohov do Xon-Magomə.

— Ty əz u pyrs viniş, pul əz çə omorigə urə,—gufdi Ildor, carundəgygcəgə xəndəgylə sifətə rujə Loris-Melikov.

— Bərdəm,—zuri gufdi Xon-Magomə.

Və u ixdilət soxd, cytar ju di ə Tiflis

gəşdəki, rasd omorigə ə jə dəsdə orjol-oriş-
kə vozirəgorə urusho və ərməniho. Bonk
kələ bu: Sə monət syrə və ambarə nyqrə.
Xon-Magomə hə u səhət varasi vozirə, və
zing-zing soxdə ə çib ju dərijə xyrdə pulhoj
mysirəvoz, darafd ə ojlənmə və gufdi ki, əz
həmmə ədəj vozirə.

— Əz həmmə cytar? Bəgə tyrə unqədəp
pul bu?—pyrsi Loris-Melikov.

— Mərə həmməju duvazdəh kəpik bu,—
dəndyhorə xirc-xirc soxdə, gufdi Xon-Magomə.

— Həri, əgər mənorigə?

— I cyi bəqdə.

Xon-Magomə burbund tapinçərə.

— Cyi, midorimi?

— Dorə əricy, myvyryxdym, hərki my-
gyrd mizərym. Varasd hişd-rafd.

— Həri, bərdi?

— Oj-hoj, həmmələre vəcyrym və omo-
rum.

Loris-Melikov, Xon-Magomə və Ildorə xub
varasirənbu. Xon-Magomə bu kəjfcı, hənçirə-
gor, nidanyrd ə çə xərç soxugə zindəguni
xyşdəre, həmmişə xyrom, yngylə fikir sox-
dəgər, vozi soxdənbuho ə zindəguni xyşdə
və ən kəsəvoz, və hə əz tovun ən içirə vozi
ən zindəguni, vədlromorəbuho ə jon urusho
və həmcin səvənkine ruziş hə əz tovun ən
vozi, gənə mogoşdho rujə Şomil. Ildorəş to-
mom varasirəni bu: i bu uçirə odomi, to-
mom syqd buho ə myrşyd xyşdə, səburly,

quvotly və myñkəm. Əri Loris-Melikov nə varastrəni bu ənçəq sorujə Həməzəlo. Loris-Melikov di ki, i odomi nə inki syqdi ə Şomil, və hətto nəfojəi, cym nəvəgiri soxdə rujə həmmə urusho; və unə gyro Loris-Melikov nə varasi i odomi ərcy vədiromcrigə ə jon urusho. Ə fikir Loris-Melikov bəhzi vəxd məromə (cytar həci fikir soxdənbrytgə jə kəm nacalnikhoş) ki, vədiromorəi Hoçi-Murod və ixdi!othoj ən u əz tovun dyməni ə Şomiləvoz durguni, vədiromorəi ən u ənçəq əz u xoturi ki, vyny zəhifə çigəhoj urushorə, vyryxy gənə ə doqho, və quvotə dy ə u çigəho, urusho zəhif hisdiho. Və Həməzəlo ə həmmə ofurnuşi xyşdərəvoz təslix soxd içirə fikirə. „Ühoş və xyşdən Hoçi-Murodiş danyşdənyt pəhəny soxdə fikirhoj xyşdərə, ommo Həməzəlo nəsdə pəhəny soxdə qəhr xyşdərə,—fikir soxd Loris-Melikov“. Loris-Melikov çəhit soxd əri gof soxdə ə işurəvoz. U pyrzi qəmgyn birənigə u. Ommo u əz kor xyşdə nə poisdə, ə jə cym xyşdərəvoz çəp dənişirə ə Loris-Melikov, ə xyt-xyrlyjə tyndə səsəvoz çohob do:

— Nəh, qəmgyn nisə birənym.

Və hə həci çohob do ə u pyrşyşhojgəş. Təjtə ki, Loris-Məlikov ə vitoq nikərhodəbu, ə vitoq diromə corymyn myryd Hoçi-Murod, avar Hənifəş, ə mujlyjə sifət və gərdənəvoz, ə pura sinərəvoz, əz mujlyl gujgə ə gərdən ju xəvz vobugə. I bu fikir

nə dorəgorə, myñkəmə korsox, ə kor xysdə fikir nə dorə bəhəm soxdənbuho, ə təhər lldor syqđ buho ə oqođ xysdə.

U ə vitoq nikərho əri dunə diromorəki, Loris-Melikov pojund jurə və pyrsi, cyçoinigə u və əz zurəvozigə ə jon Hoçi-Murod.

— Pənc sali,—çohov do Hənifə ə pyrsey Loris-Melikov.—Mənəy ən u, hərđyjmu əz jə dihim. Bəbəjmu, lələj ənuhorə zəri, və uhorə voisdənbu zənyt mərə,—gufdi u, ə saburlyirəvoz əz zir vəromorə byrgħo, dənışirə ə sifət Loris-Melikov.—Uməhəli mə təvəqə soxdum, mərə ə birori qobul soxut gufdirə.

— Ə birori qobul soxdə, cytar jəhənim?

— Mə dy məh sər mərə nəcyrym, nəxyhoj mərə nə gyrdym, və omorum ə jon işu. Uho dəhişdyt mərə ə jon Patimat, ə jon dədəj Hoçi-Murod. Patimat nənə do mərə, və mə bísđorum biror ən uho.

Ə qunşii vitoq şinrə omo səs Hoçi-Murod. lldor hə u səhət danyşd, horoj zərəi myrşyd xysdərə və dəshorə pokurdə, firəh lyng vəci, darafd ə vitoq mihmui.

—Ə jon xysdə ədəj horoj zərə işmurə,—gufdi u vogoşdəngə. Və xyromə Xon-Magomərə jə paprusigəş do Loris-Melikov, bəqđə rafđ ə vitoq mihmui.

XIII

Loris-Melikov ə vitoq mihmui darafdəki, Hoçi-Murod ə xubə sifətəvoz rasd omo ə u.

— Gənə guim?—gufdi u, nyşdə ə sər təxt.

— Əri, nəminkin,—gufdi Loris-Melikov.— Ommo mə darafdəm ə jon nikərhoj ty, gof soxdəm ə işurəvoz. Jəki—xyromi-çovoni,—gufdi Loris-Melikov.

— Əri, Xon-Magomə, sukə odomini,—gufdi Hoçi-Murod.

— Mərə əz çovon və gyzəl hisdiho lap xoş omo.

— Əri, Ildor çovoni, ohunə xuno myfikəmi.

Uho səs syz poisdyt.

— Həri, pəsəjurə gujum?

— Əri, əri.

— Mə gufdurum, xonhorə cytar zərytgə. Əri, zəryt uhorə və Həmzət rafd ə Xunzaq və nyşd ə hərəm xoni,—sər gyrd Hoçi-Murod. Mund ənçəq zən xon. Həmzət urə horoj zə ə jon xyşdə. U sər gyrd əri ə gof gyrdə jurə. Həmzət cym zə myryd xyşdə Aselderə, və u əz pəsə dodorə, kyşd urə.

—Əri cy kyşd urə u?—pyrsi Loris-Melikov.

— Bəqdə cytar mijosd birə: jə korə sər gyrdigə tə əxir bər. Gərək bu həmmə əqrəbərə tərg soxdə. Həcuş soxdut. Cykləirəş xyşdən Şomil kyşd, əz dohor şənd.

Həmməj avarho tobiḥ bilsdorut ə Həmzət, ənçəq dy biror imurə tobiḥ birə nə voisd. Imurə gərək bu ə çigəj xonho xun ən urə rixunim. Imu həci nuşu dorim ki, tobiḥ birəjm, ommo fikir soxdənbirim, cytar qəhrə vadəşənimgə. Ə kələbəbəjmurəvoz məsləḥət soxdim və qəror soxdim əri guzət soxdə u vəxdə, kəjki u əz hərəm vədirov və imu zənim urə əz qıroq. Ki bugə şınrəbu, gufdirəbu ə Həmzət, və u kələbəbəbə ə ki xyşdə horoj zərə gufdi: „Dəniş, əgər nəvəhojty əz tovun mə bədə kor fikir soxdənytgə, tyrə ə işurəvoz ə jə dor dululu misoxum. Mə ədəm kor xudoirə girovundə və ə mə moniḥ birə həməl nijov. Bura mə gufdirərə ə fikir gi“.

Kələbəbə ə xunə omo və gufdi ərimu. Uməhəli imu məsləḥət soxdim ki, dijə guzət nə soxim, və korə soxim hə ə əvəli ruz miḥid ə məcit. Hərməhho nəḥ soxdut,—mundim ənçəq dy biror.

Hərkimu dy tapınçə vəgyrdim, jəpynçihojmurə dəgyrdim və rafdim ə məcit. Həmzət ə si myrydhorəvoz darafd. Uho həmməşu şimşilhorə gyrdəbyryt birəhə. Ə Həmzətəvoz ə jə çərgə darafd Aselder, dusdə myryd ən u,—hə u, komiki sər zən xonə burrabuho. Imurə dirə, u horoj soxd, imu jəpynçihorə vəkənim gufdirə, və omo ə jon mə. Xənçəl ə dəs mə dəbu, urə zərym və şəndym xyşdəbə ə sər Həmzət. Ommo birormə

Osman gululə şəndəbu ə sər ən u. Həmzət hələm soq bu, ə xənçələvoz ədənbu omorə ə sər biror mə, ommo mə sər jurə jarmış soxdum. Myrydhoj ən u si odomi bu, imu dydylə. Uho biror mə Osmanə zəryt, ommo mə dur bisdorum və əz pənçərə şəndə xyş-dərə, virixdym.

Zərə omorəi Həmzətə danysdənki, xələq həmmə vəxyşd, myrydho virixdyt, ommo nə virixdəgorhorə zəryt.

Hoçi-Murod poisd və gurun nəfəs kəşi.
—Həmməjən iho xub bu,—gufdi u,—bəqdə həmmə vacarusd. Şomil bisdo ə çigəj Həmzət. U ə ki mə ilcinho fyrso ki, mə ə jurəvoz ə qərşuj urusho buram gufdirə; əgər mə nəh soxdumgə; u mitərsund imurə ki, Xunzaqə taraş misoxu və mərəş mykyşy. Mə gyrdym ki, ə ki ən u niram və urəş ə ki mə nihylym.

—Dijə əri cy nə rafdi ə ki ən u?—pyrsi Loris-Melikov.

Hoçi-Murod dur-domoqly birə, hələ-məhəl çohov nə do.

—Həməl nijomo. Ə sər Şomil xun biror mə Osman və Abununtsal-Xoniş vovu. Unə gyro, mə ə ki ən u nə rafdym. General Rozen, ərimə fyrso cin ofitseri və bujruq soxd nacalnik avarijə boşum gufdirə. Həmmə xub mbisdo, ommo Rozen ə sər avarijə əvəl tohin soxd qozixon-qumuql, Məhəmməd-Mirzərə, və bəqdə Əhməd-Xonə. U mərə ə cym

nisə dirənbu. U əri kuk xyşdə voisdənbu xohu duxdər · xonə, Saltanetə; urə ə u nə do-rəbyryt. U fikir soxdəbu ki, təxsir ə mə vərli. U mərə ə cym nisə dirənbu; nikərhoj xyşdəbə fyrsorəbu əri zərə mərə, ommo mə əz uho virixdym. Bəqdə u cuquli soxdəbu ə general Kljugenau,—gufdirə ki, mə avarhorə nəşə hiş-dənym soldathorə hyzym dyt gufdirə. U gə-nə gufdirəbu ki, mə calma bəsdəm gufdi-rə,—Hoçi-Murod ə sər pəpəx ju vobuho cal-marə burbund,—gujo ki, mə giroşdəm ə ta-raf Şomil. General bovor nə soxd və ixdiyor nə do əri ə mə dəs zərə. Ommo general ə Tiflis rafdəki, Əhməd-Xon soxd voisdəj xyş-dərə: ə jə rot soldatəvoz gyrd ə buxov bəsd mərə və bəsd ə tup.

Şəş sutkə həci hişdyt mərə. Hofdymyn sutkə vəkəndyt və bərdyt ə Təmir-Xon-Şura. Mərə bərdyt cyl soldat ə tufənghorəvoz. Dəş-hoj mə bəsdə bu və bujruq soxdə omorəbu əri zərə mərə, əgər virixdymgə. Mə danyş-dym i korə. Imu əz jon Moksoxə giroşdəki, çirqə tənglə bu, ə taraf rasd pənç-dəh saçen luqoni dohorini. Mə əz jon soldat omorumə rasd, ə qiroq dohori. Soldatə voisdənbu po-junu mərə, ommo mə şəndym xyşdəbə ə dohor və soldatəş kəşiry m ə pəsə j mə. Sol-dat voxurd myrd, ommo mə soq mundum. Qəbyrqəho, sər, dəşho və pojhoj mə sov bi-rəbu. Voisdənbu vadaram, ommo nə danyş-dym. Sər mə qəriş bisdo xisiry m. Xəbər bis-

dorum, həmməjmə ə xunəvoz tar. Cuponci dirə horoj zərəbu xəlqə və bərdəbyryt mərə ə dih. Qəbyrqəho və sər mə xub bisdo, poj məş xub bisdo, ənçəq jə kəmləj kutəh bisdo.

Və Hoçi-Murod burbund şəfdə pojə.

— Qjulluq soxdəş xubi, — gufdi u. — Xəlq danynd, sər gyrdyt ə ki mə omorə. Mə xub bisdorum rafdym ə Selmes. Avarho gənə horoj zəryt mərə əri rəhbəri soxdə ə sər işu, — ə sokiti və bovorinlyjə kələgədirəvoz, gufdi Hoçi-Murod. — Və məş razi bisdorum.

Hoçi-Murod zu vəxyşd, əz həjbə vəgyrd portfelə, əz unço vədəşənd dy zərdi voşəndə koqozhorə və do işurə ə Loris-Məlikov. Koqozho bu əz general Kljugenau. Loris-Melikov xund işurə. Ə əvəli koqoz vobu:

„Praporşik Hoçi-Murod. Ty ə ki mə qulluq soxdəj və mə ə ty bovor soxdə tyrə hisob soxdum xubə odomi. Ə i zuriho general major Əhməd-Xon məhlym soxdə ə mə ki, ty xohini, ty bəsdəj calma, tyrə hisdi əloqo ə Şomiləvoz, ty vomuxdəj xəlqə əri tobih nə birə ə nacalnikhoj urusi. Mə hykm soxdəm əri dysdoq soxdə və ovurdə tyrə ə ki mə, — ty virixdəj; nəsdanym əri xubinigə, əri xərəbinigə, təxsirkorigə ty, nə bugə nəh. Imuhoy guşdor ə gof mə. Əgər insof ty təmizigə ə qərşuj byzyrgə padşoh, əgər ty təxsirkor nisdigə, bijo ə ki mə. Əz hic kəs mətərs, mə ə ty kuməkym. Xon ə ty hiciş

nisoXu,—u xyşdən ju ə mə fəvrih. Ə həcl-
rəvoz tyrə hic tərs nısdı”.

Bəqdə Kljugenau gənə nyvysdəbu əz u
tovun ki, u həmmişə poju ə sər gof xyşdə,
və bu duz, və gənə xosdəbu əz Hoçi-Murod
əri ə kiju omorə.

Loris-Melikov əvəli koqozə varasdəngə,
Hoçi Murod vədəşənd u koqozigərə, ommo
hələm koqozə ə dəs Loris-Melikov nə dorə,
ixdilot soxd, ə əvəli koqoz cytar çohov do-
rigə:

—Mə əri ən u nyvysdym ki, mə calma
bəsədənymho əri Şomil nısdı, ənçəq əri çun-
məmə xilos soxdəi; məmə ə ki Şomil rafdə
nisə voisdə və nidanymiş, unə gyro ki, ə
dəsdi ən urəvoz zərə omori bəvəjmə, biror-
ho və qohumhojmə, ommo ə ki uruşoş
omorə nidanyim unə gyro ki, məmə vijobur
soxdət. Mərə ə Xunzaq bəsdəki, jə əlcəq...
ə sər mə. Və mə ə kişmu vədiromorə ni-
danyim, tə u odomi kyşdə nəjov. Əz həmmə
ambar tərsirənym əz dyllobə Əhməd-Xon.
Uməhəli general fyrso i koqozə,—gufdi Hoçi-
Murod, zərdi voşəndəbuho, koqozigərə do-
rə ə Loris-Melikov.

„Ty ə koqoz mə çohov dorəj,—soqboşi,—
xund Loris-Melikov.—Ty nyvysdəjki əri omorə
nisə tərsirə gufdirə, ommo vijoburi ən jə gour,
qədəqən soxdə əri ty i korə: mə ədəm tyrə
bovorin dorə ki, qonun urusi duzi, və ə
cymhoj tyrəvoz mivini təmbiñ dorəi ən u,

ə ty ryxşəndi soxdihə odomirə. Mə əri
 əxdərlişi ən u kor fyxm soxdəm. Bişnəv,
 Hoçi-Murod. Mərə əri əz ty nərazi mundə
 idxijor hisdi, unə gyro ki, ty bovor nisə sox-
 də ə duzi mə, mə ə ty ədəm bəxşləmiş sox-
 də, danydsə hisdi bibovorinə xosijət həmmə
 doqiihorə. Əgər insof ty nomuslyniğə, jəgər
 calmərə ty ənçəq əri xilosı çun ty bəsdəjgə,
 uməhəli ty duzi və çəld midani dənişirə ə
 hykymət urusi və ə cymhojmə, ommo u ə
 ty ryxşənd soxdihə odomi, bovorjn boşgu
 təmbiñ mibu, *ovqot ty vogordunda mijov*, və
 ty mivini və midani cy məhənoigə qonun
 urusirə. Hələm əz u sovoi urusho jə çirəjgə
 dənişirənyt ə həmmə; ə pyşoj cymhojən uho
 ty loiq syz nəbirəj ki, hər həjvon dany tyrə
 bijobur soxdə. Mə xyşdənmə gimrinihorə ix-
 dijor dorəm əri calma bəsdə və guzət sox-
 dəm hərəkət işurə; gənə ədəm duborə sox-
 dəki, tyrə hic tərs nisdı. Bijo ə ki mə ə odo-
 mirəvoz, komirəki mə imuhoj ə ki ty fyrso-
 rənym; u bovorinə odomi məni, *u qul dıyş-
 mənhoj ty nisdı*, dusdə odomini, komiki əz
 hykymət fojdə dirəni ə çirojə tiqətəvoz".

Gənə Kljugenau xoşi gyrd Hoçi-Murodə
 əri vədiromorə.

—Mə ə i bovor nə soxdum,—gufdi Hoçi-
 Murod, kəjki Loris-Melikov varasd koqozə,—
 və nə rafdym ə ki Kljugenau. Əz həmmə
 pyşo mərə gərək bu qinħo vosdorə əz Əh-
 məd-Xon, ommo urə ə dəsdı urushorəvoz,

soxdə nidanyrdym. Ə i vəxd Əhməd-Xon ojlən-mə gyrd Selmesə və voisd gyry zəny mərə. Mərə odomi lap kəm bu; mə əz dəs ən u xilos birə nidanyrdym. Və ə i vəxd ə ki mə omo vəkil əz jon Şomil ə koqozəvoz. U gof do əri kuməki soxdə və xilos soxdə mərə əz dəs Əhməd-Xon, zərə urə və dorə ə mə rəhbəri həmməj avarjərə. Mə xəjli fikir soxdum və giroşdum ə taraf Şomil. Və əz umuhøjəvoz mə hərə syz çəng bərdym ə urushorəvoz.

Inço Hoçi-Murod gof soxd həmmə korhoj dovhoi xyşdəre. Uho ambar bu vəjəkəmhoşurə Loris-Melikov danyrdənbu. Həmmə çəngəhə və qələbəndihøj ən u giroşdi, mihtijorly ə hədətsyze bəçidirəvoz və ə çəldirəvoz, həmmişə qəbul soxdə barasiho.

—Ə hərəj mə və Şomil hic dusdi nə dəbiri,—varasd gof xyşdəre Hoçi-Murod,—ommo u əz mə tərsirənbu, və mə urə gərək byrym. Ommo inço həci rasd omo ki, əz mə pyrsyryt, əz Şomil bəqdə ki imom mibugə. Mə gyrydym ki, simşil ki tiçigə imom u mi-bu. Irə əri Şomil gufdurut və urə voisd əz mə xilos bu. U fyrso mərə ə Tabasaron. Mə rafdym kura soxdum hozor gusbəndho və sə sad həsbəho. Ommo u gyrd ki, urə mə nohoq soxdəm, və əz sər mə vəgyrd naibjətirə və bujruq soxd əri ju hə pul fyrsym. Mə fyrsorum hozor syrəho. U myrydhoj xyşdəre fyrso və vosdo əz dəs mə həmmə dəvlət mərə.

U talab soxd mərə ə ki xyşdə; mə danyşdym ki, urə voisdə mərə zəny və nə rafdym. U fyrso əri gyrdə mərə, mə virixdym vədiromorum ə jon Vorontsov. Ənçəq kiflət mərə nə vəgyrdym. Dədəj, zən və kuk mə ə ki ən uni. Ə sərdor gu ki, tə kiflət mə unço hisdi mə hiciş soxdə nidanyş.

—Mə mugujum,—gufdi Loris-Melikov.

—Çəht sox, calaşmiş sox. Ən xyşdəre xuno hisob sox, ənçəq ə jon knjaz kuməki sox. Mə vəsdə omorəm və əxir rasa ə dəs Şomil dəri.

Ə i gofhorəvoz Hoçi-Murod varasd ixdi lot xyşdəre əri Loris-Melikov.

XIV

Bisdym dekabr Vorontsov əri ministr dovhoi Cernişov nyvysd içirə (koqoz ə fransuzi bu):

„Həzizə knjaz, mə ə əxiri poctəvoz ərişmu nə nyvysdəbyrym, cy soxdəninimgə ə Hoçi-Murodəvoz. Dy sə ruzi mə xyşdəre kəjfsyz hiss soxdənyş. Ə əxiri koqoz, mə ə işmu məllym soxdum əz tovun ə inço omorəi Hoçi-Murod; u ə Tiflis omori həşdym məh; i ruzigə mə toniş bisdorum ə jurəvoz, və həşd-nyh ruz ə urəvoz gof soxdum və fikir soxdənyş ki, ə nətiçə cy midanygə soxdə ərimu, və illohki imuhøj cy soximgə ə urəvoz, cunki u səxd ədəj calaşmiş soxdə əri

kiflät xyşdə və ə həmmə nuşunəhoj ocuqi-rəvoz ədəj gufdirə ki, təjtə kiflät ju ə dəs Şomil dəri, u jaralyrə xunoi və quvot nisdı jurə əri imurə qulluq soxdə və burbundə ə imu subut soq-böşi gufdirəi xyşdə, əz to-vun içirə xubə qobul soxdəi və qinoqluqiho, komihoki imu soxdəjm jurə. U nəmählymi, komiki çigə gyrdi ə u, əz tovun kiflät ju, ə u lap hıl qyzdyrməi dəşəndi, və həmmə odo-miho, tohin soxdəmho əri ə jurəvoz zihisdə inço, ədət bovorin dorə mərə ki, xurdəj ju xurdə nisdı, xisirəju xisirə, həmmişə numaz xundə və ənçəq ə təvəqərəvoz ixdiyor xos-dəni əri ə jə cənd qəzəqhorəvoz ə həsb gəş-də,—tək-vohidə dyl varafdəi hisdiho əri ən u ə natiçəj ən ambarə salinə vərдыş birəihoju. Hər ruz ə ki mə omorənti əri danysdə, xəbər hisdigə əz kiflät ju və əz mə təvəqə soxdəni ki, ə həmmə rəhhojmu ə ixdiyor imu dəriho jəsirhorə kura soxim, əri ə Şomil təklif soxdə, əz tovun dəgiş soxdəi, ə sər komiki ju jə kəm puliş zijod misoxu. Odomiho hisdi, əri ən i kor ə ju pul dytho. U həmmişə əri mə duborə soxdəni: „Kiflät mərə xilos soxıt və bəqdə dit mərə minkini əri qulluq soxdə işmurə (ə fikir ju gyro ə taraf ləzgiho xubi) və əgər ə qəriş jə məh, mə ə işmu hinərho nə burbundumgə təmbih soxıt mərə, cytar işmurə voisdə“.

„Mə jurə çohob dorəm ki, iho həmmə ərimə duz omorə və urəş ki, hələm ə imu

ofdæ mijov ambare odomiho, komihoki æ ju
 bovor nisoXutho, ægær kiflæt ju mundigæ æ
 doqho, næ inki æ jon imu æ zomini; væ uræš
 ki, mæ misoxum, hær minkinotiræ æri kura
 soxdæ æ særhæd imu hisdiho jæsirhoræ væ cænd-
 qædær ustav imu æz tovun xyrræi æri zijodijæ
 pul doræ Ixdijoriš nisæ dorægæ, mæ bækæ of-
 dum yzgæ ovqotigæ æri æ ju kumæki soxdæ.
 Əzum bæqdæ mæ fikir mære ocuq gufdurum
 æ ju ki, Šomil hic væxdiš kiflæt juræ æ ju ni-
 dy gufdiræ væ unæ gyro u bækæ ocuq gof
 mydy juræ æri æ ju tomom bæxšlæmiš soxdæ
 tæxsirhoræ væ gænæ doræ æ ju kyhnæ væzifæræ
 væ, ægær næ vogošdgæ tælæf misoxu dædæj,
 zæn væ šæš hælhoj juræ. Mæ æz ju, pyrsyrym
 midany mi inčo ocuq gufdiræ cy misoxugæ
 ju ægær jæ æzini mæhlymot qobul soxdgæ æz
 Šomil. Hoçi-Murod cymhoræ tik gyrd, dæs-
 horæ gyrd æ asmu væ gufdi æ mæ ki, hæmmæ
 æ dæs xudo dæri, ommo ju hic væxd æ dæs
 dyšmæn nidy xyšdæræ, cynki ju tomom bo-
 vorini æ u ki, Šomil æ ju bæxšlæmiš nisoXu,
 væ umæhæli ju æ unčo ambar soq nimunu.
 Əz tovun kiflæt juræ puc soxdæi u fikir sox-
 dæniki, Šomil uçiræ ælcæqæ koræ nisoXu: 1) æ
 u xotur ki, dijæš sæxdæ væ tærsljæ dyšmæn
 næ soXu gufdiræ; 2) æ Doqiston hisdi lap am-
 bare hÿrmætlyjæ odomiho, komihoki nihylt
 u koræ soxdæ. Əxirdæ u jæ cænd karaz du-
 boræ soxd ærimæ ki, æri bijovho vojgæj xudo
 cy bIsdogæ bošgu, ommo i sæhæt fikir æn u

ənçəq kiflətə xyrrəi; ki u ə mə ədəj ə num
 xudorəvoz minət soxdə ə ju kuməki soxum
 gufdirə və ixdiyor dorə jurə əri vogoşdə ə
 viləjət cəcənho, ə çəki u ə dəsdi ə hərə də-
 birə odomiho və ə ixdiyori nacalnikhojmurəvoz
 midany əloqoly birə ə kiflət xyşdərovəz,
 həmmişəlygə xəbərho dorə əz tovun i səhə-
 tinə hol xyşdə və əz tovun ovqo tho əri xilos
 soxdəi; və urəş ki, ambarə odomiho hələm
 jə kəm naibhoş ə i bəxş ulkəj dyşməni, kəm-
 ambar boqlynyt ə ju; ki ə həmməjəni mox-
 luq ə urusho əz zurəvoz tobih birətho jə
 nə bugə bitaraf mundəthorəvoz, və ə kuməki-
 murəvoz əri ju asont mibu əloqo bəsdə, lap
 xəjrly mibu əri barasihoj mətləv, diñç nisə
 hişdəniho jurə şəv-ruz. Ə çigə ovurdəi ən iho
 jurə saburly soxdə və mydy jurə minkini əri
 kor soxdə əri çəhmijə xəjr və burbundə ə
 pyşojmu iñdivor. U ədəj təvəqə soxdə əri
 jurə gənə fyrsorə ə Grozni ə konvojəvoz, ə
 bisd jə nə bugə si çobordə qəzəqhorəvoz;
 komihoki midanyt kuməki soxdə ə ju əz
 dyşmənhə, və ərimu mibuho—zomini əri duz
 birəi gofho və fikirhoju.

.İşmu marasit, həzizə knjaz, həmməj ən
 iho ə cy hisəb vəngəsdigə mərə, cynki hət
 cytar soxdə omogəş, kələ çohəbdori ə sər
 mə vomundə. Lap kələ hitijotsyzi mibisdo,
 tomom bovor soxdə ə u; ommo imurə mo-
 isdgə əri əz dəs ən u vosdorə minkinoti vi-
 rixdəirə, uməhəli mijosdim ə qilijə çigə də-

hişdə urə; ommo ərimə omorəniho u kor
duz və politikəly nibisdo. Xəbər ən içirə
ylci, zu lov mibisdo ə həmməj Doqiston, və
lap kələ zarali mizə ə imu, dur misoxd voj-
gəj ən uhorə (əzuniho ambari), komihoki
kəm-ambar həzyryt əri rafdə ə qərşuj Şomil,
və komihoki həci intereslynyt ə həl ə jon
imu hisdiho lap çobordə və çəldə kuməkci
imoməvoz; xyşdəre mihtoç diriho əri dorə ə
dəs imu. Əgər imu ə Hoçi-Murodəvoz ə tə-
hər jəsir rafdor misoxdimgə, u vəxd dijə ə
Şomil xohin vədiromorəi ən uho, vir mibis-
do ərimu.

„Unə gyre mə fikir soxdənym ki, əz i
sovoi bəşqə çirəjgə jonəşmiş birə nidanys-
dym, hiss soxdənym ki, mibu mərə təxsir-
kor soxdə, əgər Hoçi-Murod tazadən rafdəi-
rə ə fikir ovurdgə. Ə qulluq və ə əzini qə-
rişuqijə korho cətini əri ə jə duzə rəh rafdə,
risk nə soxdə əri qələt nəbirə və ə sər xyş-
də çohəbdori nə vəgyrdə; əgər rəh əri ty duz
omorəniğə, gərəki rafdə ə u rəh,—cy bisdo-
gə boşgu.

„Təvəqə soxdənym əz işmu, həzizə knjaz,
dorə irə ə fəm soxdəl byzrgə padşoh,
və mə bəxdəvər miboşum əgər kələ, hzyət-
lyjə oqojmu jonəşmişimərə duz hisob soxd-
gə. Həmmə ərişmu ə zəvər nyvysdəmhore
həmcyn nyvysdəm əri generalho Zavadovski
və Kozlovski, əri ən u ki Kozlovski bəsydu gufdirə

hərə syzə əloqo ə Hoçi-Murodəvoz, ə komiki mə təklif soxdəm ki, nacalnikho razi nə birə hic kor və ə hic çigə rafdə jurə ixdiyor nisdi. Mə ə ju məhlym soxdum ki ə konvojəvoz rafdəiju ərimu xubi, nə bugə Şomil lov misoxu ki, imu Hoçi-Murodə ə qili dəhişdəjm; ommo u vəxd u mərə gof do ki, ju hic vəxdış ə Vozdviçinski nirov gufdirə, cynki kuk mə, ə ki komiki ju ə ruj vədiromorihə və komirəki qinoq xyşdə hisob soxdəniho, dijə unço nacalnik nisdi, nə vədirov gufdirə nə gynçohişijə kor. Həcinigəş Vozdviçinski lap nəzniki əz ambarə moxluqho ərimu dyşmən hisdytho, və əri ə kiflat xyşdərəvoz, ə dəsdi bovorinə odomihoj xyşdərəvoz əloqo gyrdəş, Grozni əz hər çəhət xubi.

„Əz bisd viçirə omorə qəzəqho sovoi, komihoki ə təvəqəjurəvoz əz ju jə lyngiş dur nimunut, mə fyrsorəm ə jurəvoz rotmistr Loris-Melikovəş,¹ loiqlyjə, xubə və lap əqylməndə ofitserə, gof soxdəniho ə zuhun tatarı, xub şinoxdəniho Hoçi-Murodə və ə komiki, uş ə tomomirəvoz bovor soxdəni. Dəh ruzho, komihorəki Hoçi-Murod girovundi ə inço, u həmmişə ə jə xunə zihisdi ə podpolkovnik knjaz Tarxanov—nacalnik ujezd Şuşərəvoz, inço ə kor omori;—u sofə loiqlyjə odomini, və mə ə u tomom ihdivor soxdənym. Uş ihdivorlyi Hoçi-Murodə qobul soxdı, ə u xotur ki u lap xub gof soxdə ə

¹ Graf Mixail Tarijelovic.

zuhun tatari, imu ə dəydi ən urəvoz təhno, həl soxdəjm lap kələ voçiblyjə və pəhənykijə korho.

„Mə əz tovun Hoçi-Murod ə Tarxanovəvoz məsləhət soxdəki, u ə mərəvoz səlt razi bisdo əz u tovun ki, gərək bu jə hə həci soxdə, jə nə bugə Hoçi-Murodə dəşəndə ə qəzəmot və ə həmmə səxdə ylcihorəvoz hi-tijot birə əz u, unə gyro ki, jə karaz ə urəvoz xərəb rafdor soxdigə, dijə urə pojundə nibu,—jə nə bugə əz ulkə səlt mijosd vədəşəndə omorə. Ommo i dy əxiri ylciho, nə inki puc misoxdut, əz çəng Hoçi-Murod və Şomil ərimu vədiromorəniho xəjrirə, hətto gofsyz mipojundut paraməndi calaşmişimurə və minkinoti ə qərşuj hykymət Şomil vəxy-zundəi doqçihorə. Knjaz Tarxanov ə mə gufdiri ki, xyşdən ju bovorini ə döz birəi Hoçi-Murod və urə ki, Hoçi-Murod şək nisəsoxdə ki, Şomil ə ju nibəxşy gufdirə, mykyşy jurə gufdirə, nə dənişirə ə əgərdə vəgyrdiho bəxşləmiş soxdəi. Jə vohidə ci, komiki ə qəjqu-kəşi dəhişdiho Tarxanovə ə Hoçi-Murodəvoz gof soxdəi ju, uş—ə məsəb xyşdə syqd birəi Hoçi-Murodi, ə dəydi komirəvoz ki, Şomilə minkin mibu əri kori soxdə ə ju. Ommo mə ə zəvər gufdurumhorə xuno, hic məhəl Hoçi-Murod bovor nisə soxdə ki, Şomil soq myhyly jurə gufdirə jə həjsəhət, jə nə bugə jə cəndqədər vəxd əz vogoşdəi bəqdə.

„Inl h mm , həzizə knjaz, mərə voisd n-
buho gujum   ismu  z tovun  n l epizod
in o hisdiho korho“.

XV.

Koqoz  z Tiflis fyrsor  omorəbu 24-ym
dekabr. Py oj taza diromor nbuho 52-myn
sal, feldjeger   d hhor voz h sbhor  h j sox-
də və t  qiz rmi  birə   xunəvoz kufd   
d hhor voz jam ikhor ¹, ovurd ur   ki knjaz
Cerni ov, um h lin  ministr dov oi v  1-ym
janvar 1852 sal Cerni ov ovurd ur   ki pad-
 oh Nikolaj,   u korhojg r voz vorovor, i
koqoz Vorontsov  .

Cerni ov Vorontsov  nis  xosd nbu  z xo-
tur  n u   hmij  f yrm t, komiki buho Vo-
rontsov , v   z zurbaj  d vl t ju v   z u ki,
Vorontsov bu h syl  varin, ommo Cerni ov
paravenu² bir bu,  z h mm  ambar   u xo-
tur ki, pad oh   Vorontsov voz bu n znik:
v  un  gyro Cerni ov  z h r v qifi m nf -
h tly bir , c ndq d r quvot ju murafdg  za-
rali miz    Vorontsov.   giro dho doklad
 z tovun korhoj kavkazi, Cernişovə minkin
bisdo  ri nərazi soxd  Nikolaj   z Voront-
sov  ri  n u,  z tiq t syzi nacalstvo, doq ci-
ho s lt t rg soxdət gufdir  j  cykl  otrjad
kavkazir . Imuhoj ur  voisdənbu x jrsyz bi-

---

¹ Jam ik—f jtunciho, kir   h j soxho.

² Paravenu—tur mi .

ræi bujruoq Vorontsovə nuşu dy əz tovun Hoçi-Murod. Urə voisdənbu ə padşoh varasunu ki, Vorontsov həmmişə rafdəni gufdirə ə zərəli uruşo, komihoki ə çigəiho burbundənytho guç, və zəhif soxdənytho uhorə, və Hoçi-Murodə ə Kavkaz hişdəiş duz nısdı gufdirə; və urə ki, gujgə Hoçi-Murod ə ruj vədlromori əri ovqot dovhoimurə danysdəi, və unə gyro xubiki, Hoçi-Murodə fyrsyt ə mərəkəz Ūrsijət və əz u mibu xəjrly birə ənçəq kiflət ən u əz dəs doqciho vədəşəndə omogə və uməhəli mibu bovorin birə ə syqdi ən u.

Ommo i plan Cernişov ə sər nə rafd.

Niməj dəh bu, kəjki ə qəriş dumon bisd gradusijə covquni qoline, ruşlyə kucer Cernişov ə biz-bizajə pəpəx məxpərirəvoz, nyşdəbu ə quzləj cyklə kirşələ, hə ən uçirə kirşəho ə komiki miçəsd Nikolaj Pavlovic, omo əjon dərvozəj qələcəj zimistunəi və, ə dusdirəvoz sərə vəçohund əri fiovir xyşdə—kucer knjaz Dolgorukov, komiki barinə zu nuşundə, poisdəbu ə jon dərvozəj qələcə, çilovhorə ə zir qoline şovol pəmbəi dənorə və təmiz soxdə bəjə zərə dəndyhorə.

Cernişov bu ə mujlyjə şinel, tuxə gərdən xəvzi vərirəvoz və ə sə kynçə şljap par xuruzi vərirəvoz vənorəbuho formly. Pusti xyrsirə şəndə, u əz kirşəj xyşdə vədiromo, dodo kaloşsyzə bəjə zərə pojhoj xyşdəre—u kələgədi soxdənbu əz u ki, kaloş cyigə nəspa

gufdirə—və çyrəhətly ə şporho zing zərə rafd əz sər xolincə ə çəki ə pyşoju buho şvejt-sar dər kirşərə vokurdəbu əriju. Şinelə şəndə ə sər dəshoj ə pyşo omoho pirə kamer-lakejə, Cernişov rafd rujə guzgi və ə hitijotirəvoz şljapə vəgyrd əz sər qir-qirə parikho. Ə guzgi dənışı vərдыsire xuno və ə pirə dəshoj xyşdərəvoz duz soxd jon guşhorə və piñəhoj parikirə və duz soxd xocə, akselbant-horə və kələ səcəqlyjə epolithorə (cinho) və zəhif lyng vəcərə ə xərəb poj vəgyrdənijə pirə pojhorəvoz, sər gyrd varafdə zəvəro əz sər xolincə ə sylmə dəşəndə omorəbuho.

Giroşdə əz jon ə form paradi ə jon dər poisdəbyrytho və ə xumunəj dusdi ə ju sər zərənbyrytho kamer-lakejho, Cernişov darafd ə xunəj qobuli. Deçurni, taza toħin birəbuho fligel-adjutant, tovuş dorənbuho ə taza mundirəvoz, epoletorəvoz, akselbantho və qirmizi-gunəjə, hələm nə rafdə ruj ə sijəhə biqləho və piñələhorəvoz, şunə zərə omorəbuho rujə cymho, ə təhər Nikolaj Pavlovic, ħyrmətly rasd omo ə ju. Knjaz Vasili Dolgoruki, ħərməñ ministr dovħoi, ə moqəbunə kutə cihrət sifətəvoz, varajundə omorəbuho ə bakenbardho, biqho və piñəhorəvoz, ə təhər Nikolaj, xoşomori soxd jurə.

— L'empereur?¹—Cernişov ruj bisdo ə fligel-adjutant, pyrsyşly ə cymhorəvoz burbundə ə dər kabinet.

¹ Padşoh.

—Sa Majeste vient de rentrer¹,— gujgə ə həzəvoz şinrə zil səs xyşdəre, gufdi flejgel adjutant və nərmi poj vəcire, həcu nərmi ki, gujgə ə sər ju jə pura pəjeləj ov vəri, tihi nə buhorə xuno rafd ə ki səssyz vokurdə omoho dər, və əz həmməj çyrəhət xyşdə burbundə hызətə ə u çigə, ə kominçoki u darafd və vir bisdo ə pəsəj dər. Do!goruki ə i hərə vokurd portfel xyşdəre, proverka soxd ə qəriş ju dəriho koqozhorə. Cernišov durdomoqlı dənışı, pəjmundə pojhərə və ə jor övurdə cy məhlymotho mijo dygə ə padşoh. Cernišov bu ə jon dər kabinet, kəjki u gənə vokurdə omo və əz u vədiromo əz əvəliş jaravuşlytə və hызətlytə flejgel-adjutant və ə nuşunərəvoz horoj zə ministr və hərməñ jurə ə jon padşoh.

Hərəm zimistunəi əz poçar bəqdə zu vokurdə omorəbu və Nikolaj hələrn zihisdənbu unço, ə zəvəri mətərəbə. Kabinet ju, komiki ə dokladəvoz, qobul misoxd ministrho və kələ nacalnikhorə ambar bylyndə vitoq bu ə cor kələ pənçərəhorəvoz. Kələ surət padşoh Aleksandr I-myn dululu bu ə binəlyjə divor. Ə hərəj pənçərəho bu dy vjuro. Ə jon divorho bu jə cənd stulho, ə migləj vitoq—zurba-jə stol xət nyvysdəni, ə pyşoj stol—kresloj (təxt) Nikolaj və stulho əri qobul boşutho.

Byzyrgə oqo hə Imuhojlə vogoşdi.

Nikolaj ə sijaḥ libosəvoz epoletsyz, ə nima cinləhorəvoz, nyşdəbu ə jon stol.

U Cernişovə əvəli qobul soxd. Cernişov hə u səhət əz sər sifət və cymhoj Nikolaj danysd ki, i səhət hovoḥj ən u xub nisdı gufdirə.

Ən əvəli kor ə doklad Cernişov dəbuho bu əz tovun ofdə omorəbuho dyzdihoj cinovnikhoj, intentanti, bəqdə bu əz tovun quşunə girovundəi ə sərñəd Germanijə, bəqdə odomiho ə əvəli spisok bəxyş dorəi Taza sal nə darafdəbyrythorə əri toḥin soxdə, bəqdə bu məhlymot Vorontsov əz tovun vədiromorəi Hoçi-Murod və, əxirdə xərəbə kor əz tovun student akademijəj meditsini, qəsd soxdəbuho ə sər zindəguni professor.

Nikolaj səssyz, lovhorə şişirə, ə kələ siprə dəshoj xyşdərəvoz, ə jə əngyşdəri syrxi dəbuho kələ əngyşdju, timor soxd vərəqhoj koqozhorə və şinri dokladə əz tovun dyzdi, nə vəgyrdə cymə əz pyşoni və piḥəhoju.

Nikolaj bovorin bu ki, həmmərə ədət dyzdirə gufdirə. U danysdənbu ki, imuhoj gərəki təmbiḥ dorə gufdirə cinovnikhorə, və məsləñət soxd əri həmməj ən uhorə dorə ə soldati, gənə danysdənbu ki, i kor zarali nizəny ə u odomiho çigəj mirəxəs birəhorə vəgyrytho, əri hə həcu soxdə. Kor cinovnikho u buki, dyzdyt, ommo qərd ən uş u bu ki, təmbiḥ dy işurə, cəndqədər i kor vomun-

də nə soxdəbugəş urə, u ə insoflyirəvoz çigə miovurd i vəzifərə.

— Və dini ki, ə imu, ə Ursijət ənçəq jə təmizə odomi dəri,—gufdi u.

Cernişov hə u səhət varasi ki, i voñidə, təmizə odomi ə Ursijət, bu hə xyşdəni Nikolaj, və xuşholə təhər xəndysd.

— Həcu midany birə, byzyrgə oqo,—gufdi u.

— Bini, mə rezoljutsijə mənym,—gufdi Nikolaj, koqozə vəgyrdə və norə ə cəpi taraf stol.

Əzum bəqdə Cernişov sər gyrd doklad soxdə əz tovun bəxyş dorəiho və əz tovun quşunə girovundəi. Nikolaj dənişi ə spisok, jə cənd numhorə puzmiş soxd və bəqdə kütəñ və joqinly bujruq soxd əz tovun dy divizijərə girovundəi ə sərhəd prussho.

— Həri, gənə cyi?—pyrsi u.

— Əz Kavkaz feldjeger,—gufdi Cernişov və sər gyrd əri doklad soxdə Vorontsov nyvysdihorə əz tovun vədiromorəi Hoçi-Murod.

— Həcini,—gufdi Nikolaj.—Xubə sər gyrdəini.

— Və dini ki, ty byzyrgə oqo vəgyrdəjho plan, əvəli bəhərhoj xyşdəpərə ədəj ovurdə,—gufdi Cernişov.

— Bəqdə ty cytar varasirə?—pyrsi u.

— Mə həci varasirənym ki, əgər hə əz zurəvoz plan byzyrgə oqorə migirovundutgə: jovoş-jovoş pyşovo darafdəi, vişəhorə vən-

çirai, totorikho puc soxdai, uməhəli Kavkaz əz zurəvoz tovih mibisdo. Vədiromorai Hoçi-Murodəş mə hə əz i kor fikir soxdənym. U danysdi ki, dijə tob dorə həməl nijov.

— Əri, ə sər Mixail Semjonovic rıyvysdə cy bujurmış soxdənit?

— Myhəkəm gyryt sistem mərə, sistem xunəhorə taraş soxdəirə, nofuqohorə puc soxdəirə ə Cəcənyston və piş soxdəirə,—gufdi Nikolaj.

— Əz tovun Hoçi-Murod cy bujruq soxdənit?—pyrsi Cernişov.

— Əxi Vorontsov nyvysdi ki, jurə voisdə hə ə Kavkaz mənfehət vəgyry əz u.

— Risk soxdəi nibu mi i kor?—gufdi Cernişov, dənışirə ə bynyş Nikolaj.—Ambar tərsirənym, Mixail Semjonovic lap bovor soxdəgorə odomini.

— Bəqdə ty cy fikir soxdənbiri?—tynd pyrsi Nikolaj, nuşunə soxdə fikir Cernişovə əz tovun xub hisob nə soxdəi bujruqhoj Vorontsovə.

— Mə fikir soxdənym ki, ə Ursijət fyrso-rəi ən urə hic tərs nisdi.

— Ty fikir soxdə həcu,—ə ryxşəndijə təhərəvoz, gufdi Nikolaj.—Ommo mə həcu fikir nisə soxdənym və ə Vorontsovəvoz razi-nym. Həci nyvys əri ju.

— Şiniryım,—gufdi Cernişov, və vəxyş-dəngə sər gyrd sər zərə.

Dolgorukiş, komiki tē hāmmē doklada varasdē, jē cānd gof gufdiho ē pyrşyşhoj Nikolaj ēz tovun quşunē girovundēi sēr zē.

I ruzigē ē vāxd doklad Cernişov. Nikolaj jē karazigēş tēslix soxd bujruq xyşdērē ēri Vorontsov, ēz u tovun ki, imuhoj Hoçi-Murod vādiromorē bēqdē, sēxd lērzunut Cēcānystonē vē siqmış soxut jurē ēz hēr taraf ē quşunēvoz.

Cernişov i fikirē nyvysd ēri Vorontsov, vē jē feldjegerigē, hēsborē hāj soxdē, sifēt jam-şikhorē sov soxdē, rafd ē Tiflis.

XVI.

Əri i nyvysdē bujruq Nikolaj Pavloviçē bēhēm soxdē, hē u sēhēt ē janvar 1852 sal qobul soxdē omo şişirē darafdēi ē sēr Cēcānyston.

Əri şişirē darafdēi tohin birēzuho otrjad, bu ēz cor bataljon pojedālyho, divisd qēzēqho vē hēşd tupho. Kolonna ēdēnbu rafdē rēhē. Ə hēr dy taraf kolonna, nē burra zinçilē xuno zāvērō vē zēfruvo furamorē ē sēr gunēiho, ēdēnsyryt rafdē egerho ē hyndyrē cēkmēhorēvoz, nimē pustiho vē pēpēxhorēvoz, tufēngho ē duş vəri vē patronho ē sinē bēsdē. Hēmmişēkinērē xuno, otrjad rafd ē xori dyşmēn, doşdē minkinotijē sokiti. Ənçēq hērēvir ē qēnovho ilişmiş birē tupho çiqçiq misoxd, jē nē bugē ēz tovun sokitirē

doşdə, buho hıkmə nəşə varasirənbuho həsb-
hoj tupi kənəh mizə və hıyr-hıyr misoxdut,
jə nə bugə ə xyr-xyrə gyrdənljə səsəvoz ho-
roj məgyrd həsi birə nacalnik ə sər ə ju to-
bih birəgorho, əz u tovun ki, zinçil lap lovl,
jə dur jə nə bugə nəznik rafdə gufdirə əz
kolonnə. Sokiti jə karaz vacarusd ənçəq əz
u tovun ki, əz kuləj tikoni dəbuho ə hərəj
zinçil və kolonnə, vadiromo jə kəci ə siprə
şyqəməvoz və rang-xokistəriyə kəməməvoz
və hə u çirə kəci ə sər kəməmə ju qəd birə
cyklə syrgləhorəvoz. Gygcəgə, tərsongohə həc-
vonləho, ə kələ lynghorəvoz, pyşoi lynghorə
qəd soxdə-soxdə, ə sər kolonnə tə unçoş nəz-
nik omorut ki, jə kəmə soldatho ə horoj və
xəndərəvoz vidovusdut ə pəsəşu, fikir soxdə,
əri çidərə voqundə ə uho; ommo kəciho ca-
rusdut pəsəvo; vidovusdut əz qəriş zinçil,
və əz ə pəsəşu vidovusdənbuho həsbəlyjə
(soldatho) və səghoj rot, quşə xuno, çəsdyt
varafdyt ə doq.

Hələm zimistu bu. Ommo oftoi sər gyr-
dəbu varafdə zəvər ə pişnəvii, kəjki səbəh-
mundə vadiromorə otrjad rafdəbu cor vərs,
səxd gərm birə əz sər gyrdəbuho gərmi, və
rigazhoj ən u, həcu tiç bu ki, odomirə dord
dorənbu dənişirə ə pulat çidəho və tovuşi-
ho, komihoki hə birdən miçəsdyt əz mysi-
hoj tupho, cyklə oftoirə xuno.

Ə pəsə bu, hə həjsəhətlə otrjad giroşdə-
buho vəçidə, təmizə nikərə; ə pyşo bu run-

də omorə xoriho və mərçho ə nə luqəndijə quzəlho; ə pyşo gənə bu, surlyjə sijəhə doqho, pucundə omorə ə vişərəvoz; ə pəsəj sijəhə doqho—gənə vədi byryt kəməndiho, və ə sər hyndyrə gorizont—həmmişə rac, həmmişə dəgiş birənytho, ə tovuşirəvoz vozi soxdənytho, almasa xuno, doqhoj vərifi.

Ə pyşoj pənçymyn rot, sijəh libos ə tən vəri ə pəpəxəvoz və şimşil əz gərdən ju girovundə omorə ədənbu rafdə hyndyrə, gyg-cəgə ofitser Butler ə i zuriləho omorəbuho əz gvardijə. Sinəmişi quvotlyjə hiss xyromə zindəguni və ə urəvoz ə jə çigə tərs myrdəi, vojgəj kor soxdəi və qonəçəqi ə zurbajə idorə soxdəi ə jə bitəvə ryhəvoz, nə rəhət soxdənbu urə. Butler imuhøj dyjymyn karaz bu ə kor vədiromorəi, və u fikir soxdənbu ki, hə həjsəhət gululə mişənyt ə sər işu, və u nə inki quz mygyry sərə əz pyşoj çəsdə jadro jə nə bugə fikir nidy ə viz gululə, ommo həmmişəirə xuno, sərə tik mygyry və xəndəi ə cym dəri midənyşy ə hərəməhho və soldatho və ə lap dyl duzijə səsəvoz muguju əz tovun hər cy bu quruluş kori. Otrjad əz xubə rəh çiro bisdo və darafd ə kəm rafdəmor soxdə omorə rəh, bərdənbuho əz hərəluq əkinhoj pəqəmbərii, və sər gyrd nəznik birə rujə vişə, kəjki hic vədi nə birə əz cyço budə, viz zərə omo gululə və voxurdə ə migləj ovoz ə jon rəh. ə səhroj pəqəmbəriluq, ə sər ju lov soxdə xorirə.

— Ədəj sər gyrdə,—xyromly xəndysdə, gufdi Butler ə jurəvoz rafdənəbuho h̄ərməh̄.

Və joqindən, əz gululə bəqdə, əz h̄ərəj siqə vişəho vədi bisdo hombu j h̄əsəbelyə cə-cənho ə nişonhorəvoz. Ə minçi dəsədə dəbu kələ savza nişon, və kyhnə feldfebel rot, əz dur xub ci dirəgor ə zəhif dirənəbuho Butler məhlym soxd ki, i bəlki xyşdən Şomili gufdirə. Dəsədə furamo ə zir doq və vədi bisdo ə hyndyri jə nəznikə syrt ə taraf rasd və sər gyrd furamorə zəfruvo. Cyklə general ə gərmə sijəh libosəvoz və pəpəxəvoz ə kələ siprə h̄əsəb vəri, omo ə jon rot Butler və h̄ykm soxd ə u, əri rafdə ə taraf rasd, ə ə qərşuj furamorənəbuho h̄əsəbelyəho. Butler zu bərd rot xyşdəərə ə nuşu, dorə omorə taraf, hələm hic ru jə gunəi nə furamorə əz pəsə şinri səs dy tuphorə, şəndə omoho dy ə pəsə jəki. U dənışı di; dy kuthoj dumonə xuno sijəh durərə, vəxyşdho ə sər dy tupho və kəşirə omoho ə jon gunəi. Vədi birənəbuhorə xuno, dəsədə tupxonərə guzət soxdə, rafd pəsəvo. Rot Butler sər gyrd şəndə ə sər doqciho, və h̄əmməj quzəl picirə omo ə durə j barutirəvoz. Ənçəq əz zəvər syrt vədi bu, cytar doqciho təhədi pəsəvo vogoş-dənytgə, qərəz gyrdə ə pəsəşu vidovusdə qəzəqhorə. Otrjad rafd ə pəsə j doqciho və ə syrt ən i gunəigə vədi bisdo dih.

Butler ə rot xyşdəərəvoz vidov-vidov ə pəsə j qəzəqho darafd ə dih. Ə soldatho bu j-

ruq birəbu əri suxundə əkinhorə, gijovhorə və qəzməhorəş. Ə həmməj dih lov bisdo siqə durə, və ə qəriş ən i durə, ədənbyryt vəçəsdə soldatho, əz qəzməho vədirovundə ofdə cirə, illohki gyrdə və zərə kərghorə, komihorəki doqciho bərdə nə danysdəbyryt. Ofitserho nyşdəbyryt əz durə durta və ədənbyryt naşdovi soxdə və hənçirə. Teldfəbel ə sər təxdə ovurdəri ən uho jə cənd sərbini həsəl. Cəcənho vədi nə bu. Əz pişnəvi jə kəm bəq-də, bujruq bisdo əri vadarafdə. Rot ə pəsəj dih ə kolonnə poisd, və Butlerə gərək bisdo poisdə ə pyşoj dəsədə. Hə ənçəq çymysdəki, vədi bisdorut cəcənho, və ə pəsəj otrjad raf-də, rəh soxdut ə gululərəvoz.

Otrjad ə ocuqə çigə vədiromorəki, doqciho bəz doşdut. Əz Butleriho hic kəs jaraly nə bisdo, və u vogoşd ə lap xyromə və çəldə ryhəvoz. Otrjad əz səbəhmundə omorəbyrytho nikərə pəsəvo vogoşdəki, lov bisdo ə sər səhroho və mərçəhoj pəqəmbərii, məhəni, xundəgorhoj rot vədiromorut poisdyt ə pyşo, və lov bisdo səs məhəni. Vorvori nə vəbu, əvir təmiz bu, həci təmiz və palaş bu ki, sad vərs dur poisdəbyrytho vərflyjə doqho, lap nəznik vədi byryt, və məhəni poisdəki, şinrə omə səs duz voxurdəi pojho və çiq-çiq tupho, ə təhər sər gyrdə omorəbuho və varasdəbu məhəni. Ə pənçymyn rot Butler xundutho məhənirə, vəcirəbu junker ə hyrmət polk və xundə omorənbu ə çəhmijə

hovo və sərvorirəvoz: „Ini mi kor, ini mi kor, egerja, egerja!“

Butler suvorə rafd ə jə çigə, ə jurəvoz nəznik buho nacalnik major Petrovəvoz, ə komirəvoz u zihisdi ə jə çigə və şor nə buho əz əri ju vədəşəndə omorəbuho qərər əz gvardijə vadarafdəi və ə Kavkaz rafdəi. Binə səbəv əz gvardijə omorəi ən u, u bu ki, u ə qumor vonorəbu həmmərə ə Peterburg və dijə urə hiciş nə mundəbu. U tərsirəbu ki, əgər ə gvardijə dəmundgə əz qumor dəs vəgyrdə nidany və əri vənorəş dijə hiciş nə bu. Imuhøj həmməj ən uho varasdəbu, birəbu jə çirojgə zindəguni və lap xub ju, oforimju. U imuhøj dijə əz jor vədəşəndəbu əz tovun taraş birəi xyşdə və nədorə qərdhøj xyşdəre. Və Kavkaz, dovho, soldatho, ofitserho, pijonə və dyl duzə qucoqho, əri major Petrov,—həmmə nuşu dorə mijomo xub tə unçoş ki, u bəhzi vəxd ə xyşdə bovor nisoxd ki, ju nisdı gufdirə Peterburg, ə u durəlyjə vitoqho, kynçhorə qəd soxdə və bank norə, bank zərəgorə ə cym nə dirə və hiss nə soxdə səxdə sərə-dordirə, ommo inçoi, ə i myhyçyzotə viləjat, ə hərəj çovonə-qucoqə kavkaziho.

„Ini mi kor, ini mi kor, egerja, egerja!“ xundut məhənihojurə. Həsəv ən u ə xyromirəvoz ədənəbu lyng vəcirə ə səs ən i muzikə. Mujlyjə kəhərə Trezorkə—həsəv komandir roti, nacalnikə xuno, dymə burmiş dorə, ə fikir-

lyjə bynyşəvoz vidovusd ə pyşoj rot Butler. Ə dyl ən u dəbu çəldi, sabur və xyroni. Dovho əri ən u omorənbu ki, gujgə dəşəndi xyşdəre ə tərs, ə minkini myrdəi, və ə irəvoz qobul soxdənbu pişgəşho və hyzət inçigəl hərməhho və hovirhoj urusi xyşdəre. Dyjymyn taraf dovho: myrdəi, jaralyi, soldatho, ofitserho, doqciho, cəndqədər həçoiblyş nisdigə əri gufdirə, ə fikir ən u hiciş hisob nə bu. U qonəçəqsyz, əri pojundə ryh şohiri xyşdəre əz tovun dovho, hic nidənişi ə myrdəho və jaralyho. Həci imuhoiş. Imurə bu sə myrdəho və duvazdəh jaralyho. U giroşd əz jon ə sər kəmər dəgəşdəbyrytho ləşho, və ənçəq ə jə cyməvoz di ə cy myhyçyzə həligə, mumijə dəsho, tor qirmizijə xolho ə sər işu, və dija nə dənişi. Doqciho əri ən u nuşu dorə mijomə ənçəq suvorəjə çobordhorə xuno, əz komihoki, gərək bu nigəh doşdə xyşdəre.

— Pəsg həci, bəbəjmə,—gufdi major ə hərəluq məhəni.—Ə işmu ə Piter hisdihorə xuno, nisd: duzi ə taraf cəp, duzi ə taraf rasd. Ini zəhmət kəşirim—imuhøj ə xunə murajm. Maşurkə imuhøj mydy imurə şirinə qoqolho, xubə borş. Zindəgunini! Həci nisdimi? Həri, „cytar səbəh ocmiş birəbugə“,—komand soxd u dusdə məhənitə.

Major zən-şyvərə xuno zihisdənbu ə duxdər feldşerəvoz, əvəl ə Maşkarəvoz, bəqdə ə Marja Dmitrijevnerəvoz, buho gygcəg, sipirujə, qəlmyxlyjə, si sala həilsyzə zən. Pyşo-

təri ən u cytariş birigə boşgu, ommo u imuhoj bu duzə hovir major, qulluq misoxd urə ə təhər qarəvoş,—i kor majorə gərək bu, cynki u ambarə vəxdho tə əqyl ju rafdə hənçirənbu.

Ə qələbəndi omorəki, həmmə major fikir soxdərə xuno bu. Marja Dmitrijevna xorund urə və Butlerə və əz otrjad ə qinoq omorəbuho dy ofitserhorəş ə siroi birəniyə, ləzətlyə xurəkəvoz və major xurd və hənçi tə unqədəriş ki, diyə gof soxdə nə danyzd və rafdəri xisirə. Butleriş həcu vomundə, ommo razl birə əz jə kəm zijodijə şorob hənçirəi, rafdə vitoq xyşdə və ə guçəvoz vəkənd partakə, kəjki kəf dəsə dano ə zir gycəgə, qir-qirə mujlyjə sər, rafdə səxdə xov, xov nə dirə və xəjöl syz.

XVII.

Əz şişirə diromorəi taraş birəbuho dih, hə xyşdəni ən u dih bu, ə kominçoki Hoçi-Murod, şəv xyşdəre girovundəbuho, pyşoj ə jon urusho vadarafdə.

XVIII.

I ruzigə əz şişirə darafdəi bəqdə, Butler diyə səbəhmundə zu nə vədiromo əz pəsini qopu ə kucə, ə u fikirəvoz ki, giroru jə kəm təmizə rəfəs qobul soxu tə vəxdə coj səbəhi,

komirəki hədətirə xuno, həmmişə mihənçi ə
jə çigə ə Petrovəvoz. Oftoi zu vədiromorəbu
əz pəsəj doq və dord dorənbu odomirə də-
nişirə ə tovuşlyjə siprə kuməhoj taraf rasd
kucə, ommo ə əvəz ən u, həmmişəirə xuno
xyrom və saburly soxdənbu odomirə əri də-
nişirə ə cəp, ə dur birə rafdənəbuho, zəvər
varafdənəbuho vişərə xuno picirə omorə sijə-
hə doqho, ə təhər sylsyləjə zinçil, vərflyjə
doqho, həmmişəirə xuno çəht soxdənbuho
əri batmiş birə ə bulutiho.

Butler dənisi ə i doqho, nəfəs vokoşi ə
həmmə şyşlygho, və şor bisdo əz u xotur
ki, ju ədəj zihisdə və zihisdə ə i gyzələ çigəho.
Jəkəmləjgə u şor birənbu əz u tovun
ki, ju di həcu xub dərd xyşdərə ə kor ə vəxd
şişirə darafdəi və illohki ə vəxd pəsəvo vo-
goşdəi, kəjki kor lap qizqin bu; şor bisdo
gənə, kəjki ə jor ovurd əz u tovun, cytar di
əz gəşd dovhoi vogoşdəki Maşa, jə nə bugə
Marja Dmitrijevna, rəfiq Petrov qinoq sox-
də işurə və cytar prostoj və həziz bugə rujə
həmmə, və əri ju omorənbuhorə xuno, illohki
rujə ju nazuşmənd bu. Marja Dmitrijevna ə
qolinə bəndho, firəhə duşho, hyndyrə sinə
və ə tovuşlyjə xəndəgyilirəvoz, xubə sifət ju
pucundə omorəbuho ə səplygihorəvoz, azad-
syz ədənbu çəlb soxdə Butlerə, quvotlyjə,
çovonə subojə odomirə, və əri ən u həci
omoki, urə əz ju xoş omorə. Ommo u hisob
soxdənbuho ki, əqylsyzı mibu ə çəhəti xubə,

dylduzə hərməh və unə gyro ə Marja Dmlt-rijevna u jonəşmiş mibisdo ə prostoje təhər və hyzətlyjə ruj bīrəirəvoz, doşdə xyşdəre və əri ən içirə jonəşmişī şor bīrə əz xyşdə. I səhət u əz i tovun ədənbu fikir soxdə.

Fikirhojən urə burri, əz pyşoju şinrə omo-
ho səs pojhoj ambarə həsəho ə sər tuzlyjə
rəh, gujgə omogə jə cənd odomi. U sərə tik
gyrd və ə əxir kucədi ə jə lyngəvoz omo-
rutho dəsdej həsəlyhorə. Ə pyşoj bīsd qə-
zəqho omorut dy odomi: jəki ə siprə cuxoj
cərgəzi və hyndyrə calmə vərijə pəpəxəvoz,
unigə—ofitser qulluq urusi, sijəh, durazə
vini ə partal ju və jərəq ju ambarə nyqrə
vəri. Ə zir calməlyjə suvorəci dəbu kəhərə
gygcəgə həsə ə cyklə sərle, gyzələ cymhorə-
voz; ə zir ofitser dəbu hyndyrə dyrd əjoqə
həsə qərəvoqi. Butler, həsə şinoxdəgor bu,
hə u səhət qimət do çəldə quvot əvəli həs-
bə və poisd əri danysdə, ki bugə i odomiho.
Ofitser ruj bisdo ə Butler.

— I xunəj nacalnik dovhoini?— pyrsi u,
burbundə xub gof nə soxdəi və urus nə bī-
rəi xyşdəre, Butler gufdi, hə ini gufdirə.

— I kini bəqdə?— pyrsi Butler, nəznik
rafdə ə jon ofitser və ə cymhorəvoz burbun-
də ə calməlyjə odomi.

— I Hoçi-Murodi. Inço omori ə jon nacal-
nik dovhoi qinoq bīrənini,— gufdi ofitser.

Butler əz tovun Hoçi-Murod danysdənbu
və danysdənbu əz tovun ə jon urusho vədi

romoræi ən u, ommo hic guzæt nisæ soxdənbu, uræ ə inço, ə i cyklə qələbəndi myvyny gufdirə.

Hoçi-Murod ə dusdirəvoz dənışı ə u.

— Ruz ə xəjr bu, koşkildi,—gufdi u xoşomori soxdərə vomuxdəbuho ə zuhun tarti.

— Saubul,—çohov do Hoçi-Murod sərə çumundə. U omo ə jon Butler və do dəsə, komiki ə dy əngyšd ju dəbu qilmoç.

— Nacalnik,—gufdi u.

— Nəh, nacalnik inçoi, muram horoj mizənym urə,—gufdi Butler, ruj birə ə ofitser, varafdə ə sylmə və hyl zərə dərə.

Ommo dər sylməj paradini, Marja Dmitrijevna gufdirənbuhorə xuno, qili bu. Butler kufd, ommo çohov qəbul nə soxd, rafd ə ojlənmə əz pəsəi rəh. Horoj zərə denşik xyşdərə əz uş çohov qəbul nə soxd, və əz dy denşikho, jəklərəş nə ofdə, u darafd ə kuxni. Marja Dmitrijevna, jəjluc ə sər bəsdə və qirmizl-gunə birə, ə vokoşirə qulhorəvoz ə sər pur-pyndə bazuho ədənəbu burra xəmi, hə u çirə sipiho, dəshoj jurə xuno, cyklə gındələho əri qoqolho.

— Denşikhorə cy biri?—gufdi Butler.

— Ə pijoniskəi rafdət,—gufdi Marja Dmitrijevna—ə işmu cyi əxi?

— Dərə əri vokurdə; ə pyşoj xunəşmu jə bitəvə dəsədj doqihoi. Hoçi-Murod omori.

— Gənə əz xyşdə jə cığəş fikir soxit mīdanitgə,—gufdi Marja Dmitrijevna ə xəndə-rəvoz.

— Mə zarifət nisə soxdənym, rasdi. Ə jon sylmə poisdət.

— Rasdəkini?—gufdi Marja Dmitrijevna.

— Cy gərəki mərə əz xyşdə gujum ərişmu. Burajt vinişit, u ə jon sylmə poisdi.

— Əçəv qozijəi,—gufdi Marja Dmitrijevna, fuşəndə vokoşirə qulhorə və səxd dəzərə şpilkəhorə ə qolinə bəndhoj muj xyşdə.—Həcunigə mə buram Ivan Matvejicə xəvər soxum,—gufdi u.

— Nəh, mə xyşdən mə muram,—gufdi Butler.

— Boşgu, həcuş xubi,—gufdi Marja Dmitrijevna və gənə sər gyrd kor xyşdə.

Danysdə hisdi ki, Hoçi-Murod ə jon ju omori, Ivan Matvejec hələm əz zurəvoz danysdənbuho əz tovun Hoçi-Murod ə Groznəj birəi, unqədər mihtijor nə bisdo və vəxyşdə, paprus vopucundə kəşi və, sər gyrd partal vokurdərə, kələ-kələ syvrysdə və həsi birə əz nacalnikho, komihoki i şəhiturə fyrsorət ə jon ju. Partal vokurdə u əz denşik talab soxd dərmu. Və denşik danysdə hisdi ki, dərmu ərəqini gufdirə, do urə.

— Əz qərişuq xərəbtə ci, nisdı,—zir-zuhuni gufdi u, hənçirə ərəqirə və zokuske soxdə sijəhə nunə.—İni di şorob hənçirəm,

—Həri, həri, bura, zənhorə inço kor nis-
di,—dur-domoqlı gufdi Ivan Matvejevic.

Ə həmməj vəxd ixdilot Hoçi-Murod nış-
dəbu, dəshorə dənorə ə pəsəj qind xəncəl
və kəm-kəm zir biqijə xənd soxdə. U gyrd
ki, əri ən u ə hərçoj zihisd—həmmə jəkini.
Ənçəq urə u gərəki ki, cytar sərdor İxdijor
dorigə əri əloqo bəsdə ə doqcihorəvoz, hə
həcu minkinoti dyt jurə.

Ivan Matvejevic gufdi ki, hə həcu mibu,
və əz Butler təvəqə soxd əri myxsyl soxdə
qinoqə tə ci ovurdə və vitoqə həzyr soxdə,
ommo ju xysdəni ju murov ə idorə əri ny-
vysdə gərəkiyə koqozhorə və soxdə gərək
hisdiho bujruqhorə.

Əloqoj Hoçi-Murod ə taza toniş jurəvoz hə
u səhət ocuq ojurd soxdə omo. Ə Ivan Matveje-
vic, Hoçi-Murod hə əz sər-syfdi tonişi, hiss
soxd qəhrəgyni və nəhləti və həmmişə ə kələ-
gədirəvoz ruj bısdo. Əz Marja Dmitrijevna,
komiki əri ju xurək həzyr soxdə ovurd, lap
xoş omo urə. Urə xoş omo prostoi ən u,
və çirojə gygcəgi əri ju jod buho xələq, və
qonəçəqsyzirəvoz ə ju doho çələ birəi xys-
dərə. U çəhid soxdənbu əri ə u nə dənişirə
və gof nə soxdə ə jurəvoz, ommo cymhoj ən
u İxdijorsyz tiqət dorənbu ə hər hərəkət ju.

Ə Butlerəvoz hə u səhət, toniş birəmund
rafdor soxd hōviri və ambar ə vojqərəvoz
gof soxd ə urəvoz, pyrsirə əz tovun zində-

guni ju və ixdilət soxdə ən xyşdəre və məhlym soxdə u məhlymothorə, komihorəki mijovurdut əri ju çansyzho əz tovun ovholət kiflət ju, və əz u məsləhətiş vəgyrdə, cytar soxugə.

Çansyzho əri ju ovurdənbuho xəbərho xub nə bu. Ə qəriş cor ruzho, komihorəki u girovund ə qələbəndi, uho dy karaz omorut ə jon ju, və hər dy karaz xərebə xəbərho byryt.

XIX.

Kiflət Hoçi-Murod zuri əz ə jon urusho vadarafdə bəqdə, ovurdə omorəbu ə dih Vedenə və doşdə omorəbu unço ə qərəuli soxdəirəvoz, guzət soxdə qəror Şomilə. Zənhə—pirə zən Patimat və dy zənhəj Hoçi-Murod və pənç xyrdə həilləho zihisdənbryyt ə qəzmə ə zir qərəuli soxdəi jyz-boşi İbrəhim Raşid; kuk Hoçi-Murod, 8 sala çovonə Jysyf, dəbu ə dysdoql, jəhənim ə jə əz jə saçiniş luqontə col, ə jə çigə ə kifləthəj təxsirkorhəvoz, guzət soxdənbryytho qismət xyşdəre, urə xuno.

Qəror nə vədiromo, unə gyro ki, Şomil ə çoj bu. U bu ə çəng ə qərşuj urusho.

6-ym janvar 1852 sal Şomil vogoşd ə xunə ə Vedenə, əz ə urushəvoz çəng soxdə bəqdə, komiki ə fikir urusho gyro qətlion birə virixdə ə Vedenə, ommo ə fikir ju

və ən həmmə myrydhoju gyro, vəgyrdəbu bəsquni və piş soxdəbu urushorə. U lap qitiş tufəng şəndənbugə, ommo ə i çəng u jə cənd gululə şəndəbu əz tufəng və şaşkarə vədəşəndə, sər həsbə hərzo dorə voisdiduz burov ə sər urusho, ommo ə jurəvoz birə myrydho gyrdət pyşojurə. Əz uho dydyşu, hə unço ə jon Şomil zərə omorət.

Pişnəvi bu, kəjki Şomil ojlənmə gyrdə omorə ə dəsdəj myrydhorəvoz, çobordi soxdənburytho ə ojlənməju, tufəngho və tapinçəho şəndə, nə poisdə məhəni xundə-xundə: „Lohiloh ilolloh Allah“, omorut ə çigəj xışdə.

Həmməj moxluq kələ dih Vedenə poisdəbyryt ə kucəho və bunho, ə pyşo-rəhi oqoj xışdə, və əri nuşunəj imborəkəbui gululə şəndə əz tufəngho və tapinçəho. Şomil omo ə sər siprə həsb hərəbi vəri, xyromly duz gynchundə loqumhorə, pyşoj əz xunə nəznik birə. Bəzənmişi həsb lap prostoj bu, varajundəniyə cihoj syrxi və nyqrəi syz: əz minçi kəmər ən u kəşirə omorəbu qırmizinə qəişmişini ə metallyjə tuqəhorəvoz, zəngonho və təngəho vədi buho əz zir jəhər. Ə tən imom vobu pustl əz mixəkijə mohut, ə gərdən və bəşqulhoju xəvz vəri, və əz sər nazukə və durazə kişdiju kəşirə omorəbu sijəhə qəişə xənçələvoz. Ə sər ju vobu hyndyrə, jəsdijə pəpəx ə sijəhə qutazəvoz, və pucundə omorəbu ə siprə calmarəvoz, əxir komiki sallan-

miş birəbu ə pəsəy gərdən ju. Ə pojhoju vobu savza məhsho, və ə zanihoju vobu sijəh qunçho, duxdə omorəbuho ə prostoje qəjtonhorəvoz.

Əxirki ə tən imom hic xubə tovuşlyjə ci syrxi, nyqrəi nə vobu, ommo hyndyrə, duzə, quvotlyjə figurəj ən u, ə u nə varajisdə partaləvoz, ojlənmə gyrdə omorəbuho ə myrydhorəvoz, bəzənmiş byrytho ə partalho və jərəqhoj syrxi-nyqrəirəvoz, ə odomi nuşu mido bynyş byzyrgi, komiki urə voisdənbu və u bynyşə dorəş dorənbu ə moxluq. Əz hərəj ə qəjcirəvoz gyrdə omorə sorujə ruşhoj ən u, sypənçə sifət ju ə həmmişəinə tiçə cyklə cymhorəvoz, sənqə xuno səlt hərəkət syz bu. Əz qəd dih giroşdəki u hiss soxd ə hozorhorəvoz ə ju dənişirənbyrytho cymhorə, ommo cymhoju ə hic kəs nəşə dənişirənbyryt. Ə həmmə ə qəzmə zihisdəgorhorəvoz, borobor zənhoy Hoçi-Murodiş vədiromorut əri fəm soxdə omorəi imomə. Ənçəq jə pirə Patimat, dədəj Hoçi-Murod nə vədiromo, və nyşd ə xunə, cytar ə duraz lov birə siprə mujhorəvoz nyşdəbugə ə xori qəzmə, ə durazə dəshorəvoz gyrdə ləqərə suqrə zanihoj xyşdərə, pəl-pələ soxdə ə sijəhə suxundəniyə cymhorəvoz ədənbu dənişirə ə tov suxdənbuho bəşho. Uş kuk xyşdərə xuno ə cym nisə dirənbu Şomilə, ommo imuhoy ez pyşotəriş ambartə, və unə gyro nə voisd dirə urə.

Içirə ə xyromlyirəvoz omorəi Şomilə nə-
 di kuk Hoçi-Murodiş. U əz torikə, bujlyjə
 col xyşdə şinri ənçəq səs qərəzho və məhə-
 nihorə və həzijət xurd cytar həzijət xurdə-
 nytgə çovonho, ə zindəgunirəvoz pur birə
 odomiho ə qəzomotho dəbirəki. Nyşdə ə
 buj gyrdə col və dirə hə u ə jurəvoz ə jə
 çigə dysdoq birə bədə, bədbəxdə, murdala,
 mənə birə odomihorə, ambartəki komihoki
 ə cym nisə dirənbryt dy jəkirə, u bəxili soxd
 ə u odomiho, komiho fojdəly birə əz pokə
 əvir, yşyqji, və azadi, i səhət çəsdənbrytho
 ə sər həsbho ə ojlənməj oqoj xyşdə, qərəz
 gyrdə və xundənbrytho məhəniho: „Loh
 illoh il Allah“.

Dihə giroşdə, Şomil darafd ə kələ mə-
 hələ (həjot), ə kominçoki dəbu hərəm Şomil.
 Dy jərəqlənmişə ləzgiho rasd omo ə Şomil
 ə vokurdə omorə qopuhøj əvəli məhələ. Ə
 i məhələ moxluq pur bu. İnço byryt əz durə
 çigəho ə kor xyşdə omorə odomiho, byryt
 təvəqə birəgorho, byryt ə talab xyşdəni Şo-
 miləvoz omorəho əri sud soxdə və qəror
 dorə. Şomil diromorəngə, həmmə ə məhələ
 dəbirəgorho vəxyşdyt və ə hyzətəvoz imbo-
 rəkbu soxdut imomə, dəshorə ə sinə vənora.
 Jəkəmho poisdyt ə sər suqrə-zaniho, və hə
 həcu poisdyt bytyn vəxd tə Şomil əz jəki-
 myn—burunl məhələ, ə dyjymyn—dorunl
 məhələ darafdə. Cəndqədər Şomil ə hərəj
 jurə guzot soxdəgorə ambarə odomiho şif-

noxdgəş: əri ju bəd birə şəxsho və ambarə moqbunə təvəqə birəgorhorəş, əz ju qəjqukəşi təvəqə soxdənbyrythorə əz tovun xyşdə, u hə ə u dəgiş nə birəniyə sənqijə sifətəvoz giroşd-əz jon lşu və darafd ə doruni məhələ, furamo ə jon siroj məmzyl xyşdə, əz qopu ə taraf cəp dəbərənho. Əz guçlyjə çəng bəqədə, nə inki qvotı, hətto xosiş hisob buho, nə dənişirə ə u ki, Şomil u çəng xyşdəərə ə sər zuhuni bəsqunlyş hisob soxdənbugə, ommo danysdənbu ki, çəngju barasly nə biri gufdirə, ambarə dihoj cəcəni suxundə omori və taraş biri, və bofosyzə, əz əqyl suk hisdijə xələq cəcənho ədət ləjluj xurdə gufdirə, və jəkəmhoşu əz urusho nəznikyt, həzyryt əri ə taraf urusho giroşdə.

Cəndqədər həmməj ən iho guruniş bugə və ə qərşuj ən iho ylcyhoş vəgyrdəni bugə, ommo i səhət Şomilə hic fikir soxdə nisə voisdənbu. Urə ənçəq jə kor voisdənbu imuhoj: rəhəti və xubə kəjf kifləti girovundə ə, əz həmmə zənhoy xyşdə ambartə dusd doşdənbuho, 18-sala sijəhə cymə, qovroqə biləglyjə Əminətəvoz.

Ommo nə inki fikir soxdə həməl mijomo əz tovun həjsəhət Əminətə dirəi, komiki buho hə inçolə, ə pəsəj capar, ə doruni məhələ çiro soxdənbuho məmzyl zənhorə əz mərđho (Şomil bovorin bu ki, hələm hə imuhoj, hələm ju hic əz həsə nə furamorə, Əminət ə u zənhoygərəvoz dənişiri əz tirak

capar), ommo nəinki həməl nijomo rafdə ə jon ən u, həmcin həməl nijomo əri dəgəş-də. ə sər pərquhoş və rəhəti soxdə əz vo-mundəi. Əz həmmə pyşo gərək bu xundə numaz pişnəviirə, ə komiki urə i səhət jənçiqiriş nəzniki nə bu, ommo u korə ə çigə nəovurdəi minkinly nə bu ə hol cyn jyni rəhbər din-məsəbi moxluq, və həmcin əri juş nə minkin bu, xurək hər ruzirə xuno. Və u qusul¹ soxd və numaz xund. Numazə varasdəngə, u horoj zə jurə guzot soxdəgor-horə.

Əvəli diromo qəbiləju Çəmol-Ədin vo-muxdəgor, xuşholə, hyndyrə, pirə mərd ə siprə ruşhorəvoz ə təhər vər f və ə qirmizigunəjə sifətəvoz, və ə xudo lovo soxdə sər gyrd əz Şomil pyrsirə əz tovun qozijəhoj çəng və ixdilot soxdə əz u tovun ju ə doqho nə birəki cy korho giroşdigə.

Ə qəriş hər çyrə qozijəho—əz tovun odomi zərəi ə midəvhijəti gyro, əz tovun mol dyzdi, əz tovun şərihətə batul soxdəi: tutun kəşirəi, şorob hənçirəi, Çəmol-Ədin məhlym soxd əz u tovunəş ki, Hoçi-Murod fyrsori gufdirə odomiho əri kiflət jurə ə jon urusho bərdə, i kor gyrdə omori, və kiflət ju ovurdə omori ə Vedenə, ə çəki dəri ə zir qərəuli, guzot soxdə qəror imomə. Ə

---

1 Qusul—davilo zərə. jə nə vugə dəs poj şuşdə.

qunşii vitoq mihmui kura soxdə omo əbu
pirə mərđho, əri həl soxdə həmməj ən i kor-
horə, və Çəmol-Ədin əri Şomil məsləhət no-
ki, həjsəhət rəhə dy işurə gufdirə, cynki
uho sə ruzi ədət guzot soxdə jurə.

Xurəkə xurdə bəqdə, komirəki ovurdəbu-
ho əri ju durazə-viniyə, sijəhə əz sifət bixur-
jət və ə uxşəş odomi nə buho, cin kələi zən
ju Zəjdət, Şomil rafd ə vitoq-mihmui.

Əz şəş odomi buho məsləhətcihoju pirə
mərđho ə rang-xoki və sorujə ruşhorəvoz,
bəhziho calmaly və bəhziho calma syz ə hyn-
dyrə pəpəxho, taza qoboho və cuxohoj cər-
gəzirəvoz, ə kişdihoşu qəjişho ə xənçələvoz
bəsde omorə, vəxyşdyt ə pyşo rəhiju. Şomil
jə sər hyndyr bu əz həmməşu. Urə xuno
həmməj ən uho, kəfhoj dəshorə gyrdyt zə-
vəro, cymhorə bəsdyt, numaz xundut, bəqdə
sifətə pokurdut ə dəshorəvoz, dəshorə furə-
vundə əz sər ruşho və jək soxdə ə jon jəki.
I korə varasdə həmməşu nyşdyt, Şomil nyşd
ə minçi ə sər hyndyrtə boluş, və sər gyr-
də omo dənişirəi ə həmmə korho.

Korhoj təxsirkorhorə ə təxsir gyro həl
soxdut ə şərihətəvoz: əri dy dyzdi soxdəgorə
odomiho bururut dəshoşurə burrai, əri jəki
gərdən zərə əz tovun odomi kyşdə və ə sə-
səygə bəxşyryt. Bəqdə sər gyrdyt kələ korə:
əri ofdə ylcy ə qərşuj cəcənho ə taraf uruş-
ho giroşdəi. Əri voburra pyşoj ən i korə
Çəmol-Ədin nyvysdəbu içirə rujləmə:

„Xosdānym arişmu hāmmişālygijā şolumi ə quvotlyjā xudorəvoz. Mə şlnrəm ki, urusho naz işmurə xyrrət və horoj zərət işmurə əri ə işu tobiḥ birə. Bovor məsoxit ə uho və tobiḥ məboşit, sabur soxit. Əgər bəxşəşmurə əri ən i, ə i zindəgūni nə vəgyrditgəş, ə bijovho qobul misoxit bəxşəşmurə. Ə jor bijorit cytar bisdogə pyşotəho, kəjki vosdorut jərəqhoşmurə. Əgər ə 1840-myn sal xudo əqylişmurə zijod nisoxdgə, tə imuhoj soldatho mibisdorit, zənhəşmu poçəsyz mi-gəşdyt, bijəur mibisdorit. Ə pyşotərinə dənişirə, əri bijovho fikir soxit. Xubi ki, hə ə dyşmənjetirəvoz myrdə ə urushorəvoz, əz ə nə bovorinhorəvoz zihisdəinçə. Sabur soxit və mə ə Qurḥon və ə şimşiləvoz mijom ə jon işmu və mibərym işmurə ə qərşuj urusho. Imuhoj səxd bujruq soxdānym nə inki əri razi birə, hətto əri ə fikir ovurdəş əz tovun tobiḥ birəl ə urusho“.

Şomil təslix soxd i rujləməərə, qul kəşi və qəror soxd əri fyrsorə.

Əz i kor bəqdə həl soxdə omo kor Hoçi-Murodiş. I kor lap voçib bu əri Şomil. Cəndqədər u ə gərdəş nisə vəgyrdənbugə—ommo danysdənbu ki, əgər Hoçi-Murod ə u çəldi, igidi və çobordi xyşdərəvoz ə jurəvoz bisdogə, i səhət ə Cəcənyston giroşdəniho korho, nigiroşd. Borişmiş birə ə Hoçi-Murodəvoz və gənə fojdəly birə, əz igidlihoj ən u xub bu: əgər i kor həməl

omorəni nə bugə, həmcin həməl omorəni
nə bu əri urə hişdə ə urusho kuməki sox-
də. Və unə gyro hər cytar bisdo gərək bu
urə horoj zərə və kyşdə. Əri ən i kor min-
kin u bu ki, jə odomi fyrsorə bijov ə Tiflis,
komiki hə unço kyşy urə, jə nə bugə horoj
zərə bijov ə inço və inço vadarafdə bijov ə
əxirju. Əri ən i koriş hə jə ovqot bu,—kif-
lət ən u, əz həmmə pyşo kuk ju, cytar Şo-
mil danysdənəvuhorə xuno, ki u kuk xyşdə
səxd dusd doşdə gufdirə. Və unə gyro gə-
rək bu korə gynçundə ə dəsdi kuk jurəvoz.

Məsləhətciho əz i tovunə gof soxdəki,
Şomil cymhorə bəsdə, səs syz poisd.

Məsləhətciho məhənoj ən i təhərə danys-
dənəvryt ki, u imuhoy ədəj şinrə səs novirə¹
burbundəniho ə ju cy soxdə gərəkigə. Əz pənç
minuti səssyzi bəqdə, Şomil cymhorə vokurd,
tiç dənişi ə işu və gufdi:

—Kuk Hoçi-Murodə bijorit əjon mə.

—U İnçoi,—gufdi Çəmol-Ədin.

Və joqindən Jysyf kuk Hoçi Murəd, lə-
qər, sypənç, tyr-tyr və buj gyrdə. omrno hə-
ləmiş əz çəndəg və sifət gygcəg, hə ə u çirə
suxdəniyə sljehə cymhoj kələdədəj xyşdə Pa-
timatə xuno, zu poisdəbu ə jon qopuj buru-
ni məhələ ə guzoti horoj zərəi.

Jysyf hiss bəvəj xyşdərə ruje Şomil nəse
cəxşirənəbu. U nəsdənəbu həmmə giroşdəhorə,

---

¹ Novl—odomi xudoi.

və urə nə cəxşirə nişə varasirənbu bəbəşu əri cy həci səxdə dyşməni girovundənigə ə Şomiləvoz. Urə ənçəq voisdənbu hə jə kor: girovundəi hə u çirə asontə, hər vəxdijə zindəguni, komirəki u kük naibə xuno girovundənbu ə Xunzaq xub omorənbu əz içirə gərəksyze dyşməni girovundəi ə Şomiləvoz. Ə qərşuj dənışgohi bəbəj xyşdə, u ambar kələgədi soxdənbu əz Şomil və xoş omorənbu urə əz imborəkijə şolumiho doqciho lov soxdənbvrytho əri ən u. U imuhøj ə lap xuşholijə sabursyze hiss soxdəirəvoz diromo ə xunəj mihmui ə jon imom, və ə jon dər poisdə, rasd omo ə u səxdə tiçə dənışgohi Şomil. U jə xəjli vəxd poisd, bəqdə omo ə jon Şomil və moc soxd kələ durazə əngyşdhoj siprə dəs jurə.

—Ty kuk Hoçi-Murodi?

—Mənym, imom.

—Ty danysdəni u cy soxdigə?

—Danysdənym imom və həjfbəri soxdənym əz u tovun.

—Nyvysdə danysdəni?

—Mə ədənbyrym əri molla birə həzyr birə.

Həcunigə əri bəbəşmu nyvys ki, əgər imuhøj tə bəjrom ə jon mə pəsəvo omorənigə, xosdənym əz ju əri omorə, və həmmə əvəlinəhorə xuno mibu. Əgər nəh, u mundgə ə jon urusho, uməhəli—Şomil səxd dur-domoqlj bisdo—mə kələ dədəşmu və dədəj tyrə

surgun misoxum ə diho, ommo tyrə əz gərdən mizənym.

Hic jə guşdiş nə çymysd ə sifət Jysyf. U sərə quz gyrd, burbund ki, ju gof Şomilə varasi gufdirə.

Həci nyvys, di ə ilcin mə.

Şomil səssyz poisd və xəjli dənişi ə Jysyf.

—Nyvys ki, mə jəzuqbəri misoxum ni-kyşym tyrə, ommo cymhoj tyrə məkənym, cytar soxdənymgə əri həmmə xohinho. Bura.

Jysyf ə jon Şomil saburly burbundə omo, ommo əz xunəj-mihmui ə buru vədiromorəki, şənd xyşdəre ə sər jurə ovurdəbuho və əz qob ən u vədəşənd xəncələ voisd buru xyşdəre, ommo dəshoj ən urə gyrdyt bəşdyt ə jəki və gənə bərdyt ə col ju.

I şəv, numaz şəhongumi varasdəngə və sokit birəngə, Şomil vokurd siprə pustirə, və rafd ə pəsəj capar ə u taraf məhələ, ə çəki dəbyryt zənhuju və rafd rujə vitoq Əminət. Ommo Əminət unço nə dəbu. U bu ə jon kələi zəno. U məhəl Şomil çəht soxd ki kəs nuşunə nə soxu jurə, poisd ə pəsəj dər vitoq, guzot soxdə urə. Ommo Əminət əz Şomil qəhri bu ə u xotur ki, u mol əvryşymi bəxşiri gufdirə Zəjdətə, ommo jurə nəh. U di, cytar u darafdgə və vədiromogə əz vitoq ju, gəşdgə jurə və ə qəsdəkirəvoz ə vitoq xyşdə nə rafd. U xəjli poisd ə jon dər vitoq Zəjdət və jəvoşləj xəndysdə, dənişi ə

siprə figurəj goh darafdənbuho və goh əz vitoq ju vədiromorənbuho Şomil. Xəjli ə tiq-qətəvoz guzot soxdə Əminatə, Şomil ə vəxd numaz niməşəvi vogoşd ə vitoq xyşdə.

XX.

Hoçi-Murod ə qələbəndi ə xunəj Ivan Matvejevic jə hofdə zihisd. Nədənışirə ə u ki, Marja Dmitrejevna qolmoqol soxdəbu ə mujlyjə Hənifərəvoz (Hoçi-Murod ə xyşdə-rəvoz ovurdəbu ənçəq dydy—Hənifə və lldorə) və jə karaz Hənifərə hyl zərəbu əz kuxni, əz tovun komiki, u hə jə kəmləj mundəbu nə vənçyny urə, ommo vədi birənbuhorə xuno Marja Dmitrejevna əri Hoçi-Murod hiss soxdənbu hyzət və kələ hyrmət. U imuhoy dijə ci nidirovund əri Hoçi-Murod, cynki i qəj-quakeşi tapşyrmiş birəbu ə lldor, ommo u fojdəly mibisdo əz hər vəqifəi əri dirə və qulluq soxdə urə. U lap kələ zində bəxş qobul misoxd ə əz tovun kiflət ən u girovundə omorə korho, danysdənbu urə cənd zənigə, cənd həilhoigə, cəndqədərihoigə, və hər karaz əz çansyz omorə bəqdə, əz hər ki midanyd, mipyrsi əz tovun nətiçəhoj gofhoj kiflət ən u.

Butler ə qəriş ən i hofdə səlt dusd birəbu ə Hoçi-Murodəvoz. Bəhzi vəxd Hoçi-Murod mijomo ə vitoq ən u, bəhzi vəxdigə Butler mijomo əjon ju. Bəhzi vəxd uho ixdilət

misoxdut ə dəsdi təmisiciorəvoz, bəhzi vaxdigə ə nuşunəho və əz həmmə pyşo ə xəndəgyliyəvoz. Vədi buhorə xuno Hoçi-Murod səxd dusd doşdənbu Butlerə. I vədi bu əz İldor ə Butler jonəşmiş birəi. Butler ə vitoq Hoçi-Murod omorəki, İldor ə pyşorəhi Butler mijomo ə şorirəvoz xirc-xirc soxdə siprə dəndyhorə və təhədi midəşənd əri ju boluş əri nyşdə, məkənd şimşiljurəş əgər u ə kişd ju məbisdogə. Butleriş toniş birə və hə u çirə rafdori misoxd ə mujlyə Hənifə, biror Hoçi-Murod xundə omorənbuhorəvoz. Hənifə ambarə məhənihoj doqçihorə danysdənbu və xub muxund uhorə. Hoçi-Murod əri Butlerə xoş omorə, horoj mizə. Hənifərə və mihişd xundə məhəniho, komihorə u xub hisob soxdəbugə. Səs Hənifə hyndyr tenor bu və u muxund ə hədətsyzə ocuqirəvoz və varasirəirəvoz. Jəki ən u məhəniho səlt xoş omorənbu Hoçi-Murodə və nəz dorəbu Butlerə ə u imborəkijə – dərdlyə hovorəvoz. Butler əz təmisici təvəqə soxd əri gufdirə ləpəj ən u məhənirə.

I məhəni bu əz tovun midəvhijəti xuni, hə ən u komiki dəbuho ə hərəj Hənifə və Hoçi-Murod.

Məhəni içirə bu:

„Xyşg mibu xok ə sər qovrəj mə, və furmuş misoxi mərə həzizə dədəj. Ə sər qovrə mərov, savzaj qovrəi, savza midəpucunu dərd tyərə pirə bəvəj mə. Hərsho xyşg mi-

boşut ə cymhoj xəhər mə, və dərdho mīparut əz dyl xəhər mə.

„Ommo furmiş nisoxi mərə ty kələ biror mə, təjtə nə vosdoni qinhoj myrdəi mərə. Furmiş nisoxi mərə ty dyjymyn biror-məş, təjtə ə ja çərgə nə dəgərđi ə mərəvoz.

„Gərmi ty, gululə, ty ovurdəni mərgə, ommo ty nə biri mi bovorinə qulmə? Oj sijəh xok, ty midəpucuni mərə, bəgə mə nə voşşirəm tyrə ə həsbəvoz? Xiniki ty mərg, ommo mə byrym oqojty. Çəndəg mərə məgyry xori, çun mərə qobul misoxu asmu“.

Hoçi-Murod i məhənirə mişinri həmmişə ə bəsdə cyməvoz, və kəjki u marasd ə duraz kəştirənijə, myrdənijə səsəvoz, həmmişə ə urusi mugufdi:

—Xubə məhənini, əqylməndə məhənini.

Illohki məhəni, energijə zindəguni doqciho, omorəi Hoçi-Murod və myrydhoj ən u ə jurəvoz nəznik birəi ə dəs vəgyrd Butlerə. U qyc soxd əri xyşdə qobo, cuxoj cərgəzi və qunçho. Əri ən u həci omoki, ju xyşdən ju doqcinı, və zihisdəni hə ə i çirə zindəguni ən i odomihorəvoz.

Ruz rafdəi Hoçi-Murod, Ivan Matvejevic kura soxd ja cənd ofitserhorə əri Hoçi-Murodə rəh soxdə. Kimi ofitserho nyşdyt ə jon stol col, ə çəki Marja Dmitrejevna dəkyrdənbu coj, kimihojgə ə jon ja stoligəj əraqi ə şorob və zakuskahorəvoz, u vəxd kəjki Hoçi-Murod gəjmiş birə ə partal rəhi, ləngys-

də diromo ə nərme bəçidə lyng vəcirəirəvoz ə vitoq.

Həmmə vəxyşdyt və ə nubotəvoz dəsjurə gyrdə ruz-əxəjrəbui soxdut. Ivan Matvejevic mirəhət soxd jurə əri nyşdə ə sər təxt, ommo ju soqboşi soxdə, nyşd ə sər stul ə jon pənçərə. Sokiti, oqojəti soxdho ju diromorəngə, urə hic həçoib nə soxd. U ə tiqətəvoz dənişi ə həmmə sifətho, və xuş-ñolə bynyşirə vəngəsd ə sər stol simovor və zakuskəho vobuho. Hoçi-Murodə əvəli karaz dirənbuho çaldə ofitser Petrovski, ə dəsdi təmisicirəvoz pyrzi əz ju Tiflis xoş omogə jurə.

—Həj,—gufdi u.

—Əri ədəj gufdirə,—gufdi təmisici.

--Cy xoş omo jurə?

Hoçi-Murod cy bugə çohov do.

—Əz həmmə ambar teatr xoş omori jurə.

—Əz bal kələ komand sox xoş omori mi jurə?

Hoçi-Murod dur-domoqlı bisdo.

—Hər xələqə hədət juni. Zənhøjmu uçirə gəjmiş nəse birənyt,—gufdi u dənişirə ə Marja Dmitrejevna.

—Cyl, xoş nə omori jurə?

—Ə imu jə məsələ gufdirənyt,—gufdi u ə təmisici,—səg, xərə qinoq soxdı ə guşdəvoz və xəriş səgə ə gijovəvoz, ommo hər-dyşu gisnə mündət.—U xəndysd. Əri hər xələq hədət ju xubi.

Dijə gof nə giroşd. Kimi ofitserho sər gyrdyt coj hənçirə, kimiho zakuskə soxdə. Hoçi-Murod vəgyrd ə ju mirəhət soxdə pəjə-ləj cojə və no ə pyşoj xyşdə.

—Cyi, bulki ə qəjməqəvoz nisə xurdə?—
—gufdi Marja Dmitrejevna dorə ə ju.

Hoçi-Murod sər zə.

—Cyi, ə həcirəvoz soqboşi soxdənimi!—
gufdi Butler, dəs zərə ə zaniyu.—Kəj mivi-nim jəkirə?

—Soq boşi, soq boşi,—xəndysdə-xəndys-də, ə zuhun urusi, gufdi Hoçi-Murod.—Oju-noq bulur. Səxdə qunoq tynym. Vəxd omo-ri əri rafdə,—gufdi u, gujgə ə sərəvoz ədən-bu burbundə ju rafdəniho çigərə.

Ə dər vitoq vədi bisdo lldor, cy bugə kələ siprə ci ə duş vəri və şimşil ə dəs də-ri. Hoçi-Murod cym zə urə, və lldor ə kələ pojhoj xyşdərəvoz omo ə jon Hoçi-Murod və do ə ju siprə jəpynçi və şimşilə. Hoçi-Murod vəxyşd, vəgyrdə jəpynçirə, əz dəs pərtovo dorə jurə do ə Marja Dmitrejevna, cy bugə gufdirə ə təmisici. Təmisici gufdi:

—U ədəj gufdirəki, ty jəpynçirə təhərif dorəj, vəgi.

—Əri cy?—gufdi Marja Dmitrejevna, qir-mizi birə.

—Həcu gərəki. Odomi həcuni,—gufdi Hoçi-Murod.

—Soq-boşi soxdənym,—jəpynçirə vəgyr-də, gufdi Marja Dmitrejevna—xudo kuk iş-

murə xilos soxo,—gufdi gənə u.—Uqlən jək-
şi,—gufdi u,—guit ə u ki, xosdənym xilos
birəi kiflət jurə.

Hoçi-Murod dənişi ə Marja Dmitrejevna
və ə raziməndirəvoz sərə vəçohund. Bəqədə
u əz dəs İldor vosdo şimşilə və do ə Ivan
Matvejevic. Ivan Matvejevic şimşilə vosdo və
gufdi ə təm'sici:

— Ə u gu əxdəjə kəhərə həsə məə və-
gyry, dijə əri bəxşirə yzğə cijgəj mə nisdı.

Hoçi-Murod dəə vəçohund ə pyşoj sifət,
ə urəvoz nuşu dorə ki, jurə hiciş gərək nis-
dı və ju hiciş nivəgyry və bəqədə burbundə
doqhorə və dəə kəşirə ə sər dyl xyşdə, rafd
rujə qopu. Həmmə omorut ə pəsəju. Ə vi-
toq dəmundə ofitserho, şimşilə vədəşəndyt
ə tihəju dənişiryt və xolisə gurda birəi jurə
təslix soxdut.

Butler ə Hoçi-Murodəvoz ə jə çigə vədi-
romno ə sylmə. Ommo inço vəqif bisdo hic
guzot nə birəniyə kor, komiki midanyşd va-
rasdə ə myrdəi Hoçi-Murodəvoz, əgər urə
nibisdogə u çəldi, çyrəhətlyi və joqinlyi.

Zihisdəgorhoj dih qymyqi Talja-Kəcu, kə-
lə hıyət soxdənbryrtho ə Hoçi-Murod və cənd
karaz inço omorəbryrtho ə jon ju, ənçəq
əri dirə təhərifomondə naibə, əz rafdəi Ho-
çi-Murod sə ruz pyşo ə jon ju fyrsorəbryryt
ilcinho və təvəqə soxdəbryryt ruz çyhmə (ori-
nə) əri omorə ə jon işu ə məcit. Ommo
knjazhoj qumuqho, zihisdənbryrtho ə Talja-

Kəcu və ə cym nəse dirənbryrtho Hoçi-Murodə və ə jurəvoz buho işurə midəvhijəti xuni danysdəbyryt əz i tovun və ə xəlq məhlym soxdəbyryt ki, uho Hoçi-Murodə ə məcit nidəhilyt gufdirə. Xəlq həsl birəbyryt, və giroşdəbu çəng ə tarafdorhoj knjazhorəvoz. Nacalnikhoj urusi xomuş soxdəbu doqcihorə və ə jon Hoçi-Murod xəbər fyrsorəbu əri ə məcit omorə. Hoçi-Murod nə rafdəbu və həmmə fikir soxdəbu ki, kor ə həcirəvoz myxy-sy murov.

Ommo hə u minut rafdəi Hoçi-Murod, kəjki u vədiromo əz sylmə, və həsbho poisdəbyryt ə jon qopu ə jon xunəj Ivan Matvejevic omo toniş Butler və Ivan Matvejevic, knjaz qymyqi Arslan-Xon.

Hoçi-Murodə dirəmundə, u əz qəjiş kişdi vədəşənd tapinçərə və do rujə Hoçi-Murod. Dyryst Arslan-Xon qərəz nə gyrdəbu, kəjki Hoçi-Murod, nə dənişirə ə ləngysdəi xyşdə, pişigə xuno bəçid əz sylmə şənd xyşdəərə ə sər Arslan-Xon. Arslan-Xon gululərə hərzo do, ommo nə voxurd. Hoçi-Murod ə jon ən u vidovusd, ə jə dəsəvoz gyrd həsb jurə əz loqum, ə unigərəvoz vədəşənd xəncələ və cy-bugə ə zuhun tatari horoj vəgyrd ə sər ju.

Butler və ildoriş hə u səhət vidovusdut ə jon dyşmənhə və gyrdyt dəshəşurə. Ə səs gululə vədiromo Ivan Matvejeviç.

— I cy bədə kori, ty soxdəni Arslan ə ə xunəj mə?—gufdi u, danysdə hisdi i korə.
—Xubə kor nisdi biror. Ə səhro dy vojgəi, ommo ə xunəjmə xunrizi girovundə həməl nijov.

Arslan-Xon cyklə odomilə ə sijəhə biqho-rəvoz, həmməju sypənç və lərzirə, furamo əz həsb, qəhrly dənisi ə Hoçi-Murod və ə Ivan Matvejevicəvoz rafd ə vitoq-mihmui. Hoçi-Murod vogəşd ə jon həsbho, səxd nəfəs kəşi və xəndysd.

— Urə əri cy voisdə zəny?—pyrsi Butler ə dəsdi təmsicirəvoz.

— U ədəj gufdirəki qonun imu həcini,— gufdi təmsici gofhoj Hoçi-Murodə.—Arslan-Xon mijo qinqho vosdonu əz ju əri xun,—unə gyro urə voisdənbu zəny.

— Həri bəlki, u ə rəh ə pəsəju omo?—pyrsi Butler.

Hoçi-Murod xəndysd.

— Cy mibu mizəny, həlbət xudorə həcu voisdə. Həri soqboşi,—gənə gufdi u ə urusi, və əz tuqəhoj jəhər həsb gyrdə, cymhorə girovund əz həmmə rəh soxdəgorho ju və ə şirinirəvoz dənisi ə Marja Dmitrejevna.

— Salamat boş, matuşkə, soq boşi,—gufdi u, ruj birə ə Marja Dmitrejevna.

— Xudo həci soxo ki, kiflət tyrə xilos soxoş,—gənə gufdi Marja Dmitrejevna.

U gofhorə nə varasi, ommo danusd ki, u əz tovun ju bu və çumund sərə.

— Dəniş, qinoqə əz jor məvədəşən-ho,—
gufdi Butler.

— Ə u gu ki, mə bovorinə dusd jynym.
Hic furmiş nisoxtum,—çohov do u ə dəsdi
təmisicirəvoz, və nə dənişirə ə şəfdi poj xys-
də, hə ə zəngon rasirəmund, çəndəg ju çəld
və yngyl varafd ə sər hyndyrə jəhər, hədə-
tirə xuno tapinçərə gynçund, şimşilə duz
soxd, ə u çirə kələgədiyə, voñidə bynyşəvoz,
ə kominirəvoz ki, doqciho vənyşdənyt ə sər
həsəho, və əz xunəj Ivan Matvejevic dur bis-
do. Hənifə və İldoriş hə həcu vənyşdyt ə
həsəho, və ə dusdirəvoz soq-boşi soxdə ə
səñib-xunəho və ofitserhorəvoz, rafdyt rəñə
ə pəşəj myrşyd xysdə.

Həmmişəkirə xuno, sər gyrd syhbət əz
tovun rafdəgorho.

— Oforim! ə təhər gyrg pərtovo do xys-
dəre ə sər Arslan-Xon, sifət ju səlt jə çirəj-
gə bisdo.

— Ommo nə furmunugə imurə xubi, kə-
lə kələkbazə xunoi, gufdi Petrovski.

— Xudo həci soxo ki, həmmə urusho
həcu kələkbaz gərdo, hə birdən qəhrly qə-
riş bisdo Marja Dmitrejevna.—Jə hofdə ə imu
zihisdi, əz xubi sovoi hiciş nə dirəjm əz ju,
—gufdi u.—Əqylly-kəmolly və duzə odo-
mini.

İşmu əz çə danyssdit həmməj ən ihorə?
Vədini ki, danyssdəm.

Zurba hisdihorə xuno vədorəj xyşdəərə
rujə u,—gufdi diromiho Ivan Matvejevic.

Həri vədorəm. Ə işmu cyi? Ənçəq əz
pəsəj xubə odomi gof soxdə gərək nisdı. U
tatari, ommo xubə odomini.

— Duzi, Mərja Dmitrejevna,—gufdi But-
ler,—oforim tyə əri vədiromorəi.

XXI.

Zindəguni ə pyşolyjə qələbəndihoj taraf
Cəcənyston buho odomiho, ə kyhnə təhərə-
voz ədənbu giroşdə. Əz umuhojəvoz birəbu
dy trevogaho, ə kəmirəvoz ki, vədiromorə
vidovusdəbyryt rotho, və omorəbyryt militsi-
onerho, omniə hər dy karaz doqcihorə voburra
nə dənysdəbyryt: uho jə karaz darafdəbyryt
ə Vozdviçinski, həşd həsəhorə bərdəbyryt əz
çigə ovdorə və kyşdəbyryt qəzəqə. Əz əxiri
karaz, dih qətlion birə bəqədə, dijə şişirə da-
rafdəi nə birəbu. Ənçəq ədənbu guzot soxdə
omorə kələ ekspeditsijə omorəi ə Kələ Cəcə-
nyston, ə nətiçəj tohin birəi taza nacalnik
flang cəpi knjaz Barjatinski gyro.

Knjaz Barjatinski, dusd voris padşoh, bu-
ho komandir polk Kavardini, imuhoj birəbu-
ho nacalnik flang cəpi, hə u səhət ə Grozni
omorəmund, kura soxd otrjadə ə u mətlə-
bəvoz ki, girovunu və ə sər bəhəm bəry guf-

dirə u nuşunə soxdəihøj padşchə, əz tovun, komihoki Cernişov nyvysdəbu ə sər Vorontsov. Ə Vozdviçinski kura soxdə omorə otrjad ə pozitsijə vadarafd rujə Kurinski. Qjuşun poisdəbu unço və ədənbu vənçirə vişə. Çovonə Vorontsov zihisdənbu ə xubə hələncuq mohuti, və zən ju Marja Vasiljevna omorənbu ə lager və ambarə vəxdho şəvə girovundənbu ə inço. Əri jəkiş pəñənyki nə bu əloqoly birəl Barjatinski ə Marja Vasiljevna-rəvoz, və unə gyro ofitserho və soldatho, səxd nifri misoxdut urə, əri ən u xotur ki, u həmmişə ə lager birəmund, işurə lov misoxdut ə pəñənykijə qərəulihøj şəvi. Hədətirə xuno doqciho mijovurdut tuphorə və mişəndyt ə sər lager. Ambartəki ən i gululəho niofdo ə lager, unə gyro ə qərşuj ən i gululəho ylcy vəgyrdə niomo; ommo ə u xotur ki, doqciho tuphorə pyşo nəjorut və Marja Vasiljevna nə tərsy gufdirə, fyrsorə omorənbu pəñənykijə qərəulho. Hər şəv ə qərəuli rafdə, xonum nə tərsy gufdirə, ə ryxşəndi dəşəndəi və dyşməni omorənbu əri soldatho və ofitserho, və unə gyro soldatho və əz zəvərə nacalnikho nə razijə ofitserho Marja Vasiljevna-rə nifri misoxdut ə nətəmişə gofhorəvoz.

Ə i otrjad, əri dirə unço kura birətho tonişho və vatənihøj xyşdərə əz korpus paçəzi, komihoki qulluq soxdənbəyryt ə Kurinski polk, və ə jon nacalnikjəti buho adjutantho

və ordenlyhorə, əz dəsədej xyşdə ə otpusk omorəbu Butleriş. Əvəl omorəki, əri ən u lap xyrom bu. U furamorəbu ə hələncuq Poltaratski və unço ofdə omo ambarə tonişho xyromly rasd omorutho ə ju. U rafd ə jon Vorontsoviş, komirəki jə kəmləj şinoxdənbu, unə gyro ki, jə vəxd ə urəvoz ə jə polk qulluq soxdəbyryt. Vorontsov urə lap ə şirinirəvoz qobul soxd və toniş soxd ə knjaz Barjatinskirəvoz və qinoq soxd urə ə obed, komirəki u duzəltmiş soxdəbu əri ə rəh dəkyrdəi tə Barjatinski buho nacalnik flang cəpi general Kozlovskirə.

Obed lap xubə obed bu. Ovurdə omorəbu və norə omorəbu çərgəhoj hələncuqho. Ə həmmə durazi ən uho dəsəndə omorəbu stol, varajundə omorəbu qobho və şişəho. Həmməj ən iho ə xəjol ovurdəbu zindəguni gvardijəi peterburgirə. Səhət dydyi nyşdyt ə sər stol. Ə minçi stol, ə jə taraf nyşdəbu Kozlovski; ə unigə Barjatinski. Ə taraf rasd Kozlovski nyşdəbu şyvər, ə cəp—zən Vorontsovo. Ə hər dy taraf ə durazi stol nyşdəbyryt ofitserhoj ən polkhoj Kavardini və Kurinski. Butler nyşdəbu ə jə çərgə ə Poltaratskirəvoz, hərdyşu ə xyromirəvoz ədəbyryt gof soxdə və hənçirə ə jon işu nyşdə ofitserhorəvoz. Kor ə qizqini rasirəki, denşikho sər gyrdyt əri şampanskirə dəkyrdə ə pəjələho. Poltaratski ə tərş və jəzuqbərirəvoz gufdi ə Butler:

— Bijobur misoxu imurə.

— Əri cy?

— Əxi u mijo rec guju. Bəgər u midany gufdirə?

— Əri biror, inço ə pyşoj gululə rafdə nisdi. İnço xonumho və oqohoj hərəmini. Rasdəkiş jəzuqi omorə odomirə əri ə u dənişirə,—gufdurut ə hərəj jəki ofitserho.

Ini nəznik bisdo şorijə minut. Barjatinski vəxyşd və pəjələre vəgyrdə ruj bisdo ə Kozlovski ə kutəhə recəvoz. Barjatinski varasdəngə, Kozlovski vəxyşd və ə vəs qədərrijə myhəkəmə səsəvoz gufdi:

— Ə byzyrgjətijə ixdijori oqojmərəvoz, mə ədəmi rafdə əz jon işmu və çiro birə əz işmu, oqo ofitserho,—gufdi u.—Ommo həm-mişə mərə ə xyşdərəvoz hisəb soxit... Ə işmu oqoho. Ə işmu oqoho, məhlymi, duz məhlymi—təkə odomi ə səhro dovho nidany soxdə. Unə gyro, həmmə mə ə qulluq hisdymhorə xuno, vəxyş vəgyrdəmhore xuno. cytar ə sər mə rixdihore xuno byzyrgə vəxdəvərihoj padşoh, cytar həl mərə xuno, və num mərə xuno, əri həmmə, əri həmmə, joqinly, cytar...—inço səs ən u lərzi,—mə, cytar qərdxund hisdymhorə xuno əz tək və tək işmu dusdhoj mə!—Və qyçə-qyçəhoj sifət ju dijəş ambar qyç diromo. U syvrysd və hərsho omorut ə zir cymhoju.—Əz həmməj dyli-çuni mə xosdənym ərişmu çunso-qil...

Kozlovski dija gof soxdə nə danysd və, vəxyşdə, sər gyrd qəl gyrdə ofitserhorə. Knjazə -zən rujə pucund ə jəjlucəvoz. Knjaz Semjon Mixajlovic lovhorə qəd soxd, cym zə. Jəkəm ofitserhoş hərsəgyn bisdorut. Butleriş, komiki Kozlovskirə kəm şinoxdənbu, əz hərs poisdə nə danysd. Urə əz həmməj ən i korho səxd xoş omo. Bəqdə pəjələho vəgyrdə omo ə soqi Barjatinski, ə soqi Vorontsov, ə soqi ofitserho və soldatho, və qinoqho əz oved vadarafdyt səxdə pijon əz hənçirə şorobho, əz həzhoj dovhoi, ə komihoki uho lap hıymət soxdənbıryt.

Ruzgor lap myhyçyzotly xub, oftoily, sokit ə təmizə əvirəvoz bu. Ə hər taraf ədənbu suxdə ataşho, şınrə omorə məhəniho. Gujgə həmmə cyrə bugə ədənbyryt myhid soxdə. Butler ə lap bəxdəvərə, həzizə hovorəvoz rafd ə jon Poltaratski. Ə jon Poltaratski kura bisdorut ofitserho, lov soxdut stol qortirə, və adjutant no sad monət bonk. Butler jə dy karaz vadarafd əz hələncuq, ə qəriş çib ə dəşəvoz gyrdə sər kisəj puli xyşdərə, ommo əxirdə tob nə do, və nə dənişirə ə u ki, u birorhoj xyşdərə gof dorəbu əri dija vozi nə soxdə, gənə sər gyrd vozi soxdə.

Və jə səhətiş nə giroşd, kəjki Butler həmməju qirmizi, ə ərəq, həmmə ə miləvoz sipi, nyşd, bazuhorə ə sər stol vədorə və ə sər kynçhoju əzilmiş birə qortho nyvysd qəder norə pulhorə. U unqəpər vənorəbu ki,

dijə tərsirənbu hisob soxdə, cəndqədər ə sər ju nyvysdə omorəbugə. U hisob nə soxdə danyşdərbu ki, əgər həmmə əz pyşoki danyho vəgyrdə myzd xyşdərə qimət həsb xyşdərəş dogə, nidany dorə həmmərə, komirəki nə şinoxjə adjutant nyvysdi ə sər ju. U gənə mozi, ommo adjutant ə tyndə sifətəvoz, ə siprə, təmizə dəshoj xyşdərəvoz no qorthorə və sər gyrd hisob soxdə ə meləvoz nyvysdə omorə qərdhøj Butlərə. Butler dorixmiş birə, bəxşləmiş xosd əz u tovun ki, həmmə vənorə pülhorə həj səhət dorə nidany, və gufdi ki əz xunə myfyrşy gufdirə. Və u i gufdirəki, u nuşunə soxd ki, həmmərə ə ju jəzuqi omo gufdirə, hələm Poltaratskiş tərsi əz bynyşju. I bu əxiri şəvju. Nivozigə, ə jon Vorontsov murafdgə, ə çəki jurə horoj zərəbyryt lap xub mibisdo, fikir soxd u. Ommo imuhøj nə inki xərəb bu, hətto lap myhyçyzot bu.

Soqboşi soxdə ə hərməhho və tonişhorəvoz, u rafd ə xunə, və hə u səhət omorəmund dəgəşd xisi, duz həçdəh səhət, cytar əz ə qumor vənorəi bəqdə xisirənythorə xuno. Marja Dmitrejevnə, əz komiki Butler xosdəbu nim monət əri coj-puli dorə, ə rəh dəkyrdənbuho qəzəqə, əz dəfdlyjə bynyş və kutəhə çohobhøj ən u varasi ki, u gənə vənorə gufdirə, və ə Ivan Matvejevic həlovo bisdo əri cy rəhə dorigə urə.

I ruzigə Butler xəbər bisdo səhət duvazdəhi, ə jor, ovurd hıl xyşdəre, voisdənəbu gənə ə qəm batmış bu, ommo minkin nə bisdo. Gərək bu corə soxdə, əri dorə 470 monətə, komiki u qərdxund mundəbuho əz nə şinoxojə odomi. Jəki əz i corəho u bu ki, ə sər biror xyşdə nyvysdəbu koqoz, əri bəxşləmiş-soxdə təxsirhojurə və əz u minət soxdəbu, "dijə əxiri karəz fyrsy gufdirə əri ju 500 monət əz hisob jəsijov, komiki hələmiş mundəbuho ə hisob birorişu. Bəqdə u nyvysdəbu ə sər səqətə qohumə zən, təvəqə soxdə ki, ə cəndqədər sələmirəvoz voisdgə, fyrsyt əri ju 500 monət. Bəqdə u rafd ə jon Ivan Matvejevic, danysdə ki, jə urə jə nə bugə Marja Dmitrejevnarə hisdi pul, və təvəqə soxdə əz u, əri ə ju ə qərd dorə 500 monət.

— Mə midorum,—gufdi Ivan Matvejevic, —həj səhət midorum, "ommo Maşkə nidy. Uho, i zənho, lap siqmış soxdəgorut, çəhəndəmiho. Ommo hər cytar giri xilos birə gərək. U şəhiturə, boqolə, nisdı mi?

Ommo əz boqol xosdə hic gərəkış nə bu. Ə həcirəvoz xilosi Butler midanysd birə jə əz biror, jə nə bğə əz səqətə qohumə zən.

XXII.

Ə Cəcənyston ə mətləb xyşdə nə rasirə, Hoçi-Murod vogoşd ə Tiflis və hər ruz murafd ə jon Vorontsov, və jurə qobul soxdəki, minət misoxd əri kura soxdə jəsirə doqci-

horə və dəgiş soxdə ə kiflətjurəvoz. U gufdi ki, ju boqlyni və i kor nə birə, cəndqədər jurə voisdgəş, nidany qulluq soxdə urushorə və tərğ soxdə Şomilə. Vorontsov hərə nə burra gof mido urə əri soxdə cy hāməl mi-jovgə, ommo pəs hişdənbu gufdirə ki, i korə ju məsləhət misoxu, hərəgoj ə Tiflis omo general Argutinski və ju gof misoxu ə urəvoz. Uməhəli Hoçi-Murod sər gyrd təvəqə soxdə əz Vorontsov ixdiyor dy gufdirə jurə əri hələlygə zihisdə ə Nuxə, cyklə şəhərlə ə Zakavkazijə, ə çəki fikir soxdəbu ki, əz unço ambartə minkinot mibu jurə əri gof girovundə ə Şomiləvoz və ə ju syqd hisdiho odomihorəvoz əz tovun kiflət xyşdə. Əz u sovoi ə Nuxə, şəhər məhmədoni bu məcit, ə çəki u jə bobot loiqlytə midanysd ə çigə ovurdə, əz ju talab birənbuho qonunhoj numaz xundəi məhmədönirə. Vorontsov əz i tovun nyvysd ə Peterburg və həmcyn ixdiyor do Hoçi-Murodə əri rafdə ə Nuxə.

Əri Vorontsov, əri həkyməthoj peterburgi, həmcyn hə həcu əri ambarə odomihoj uruşho, danysdənpbyrytho torix Hoçi-Murodə, i torix bəxdlyjə ojləndyrmişirə xuno nuşu dorə mijomo ə dovhojkavkazi jə nəbugə vəqifə qozijərə xuno; ommo əri Hoçi-Murod, illohki ə əxiri vəxdho i bu tərsljə dynyş əri zindəguniju. U əz doqho virixd əz jə taraf əri xilosı xyşdə, əz jə tarafigə əz qəhr soxdəi ə Şomil, və cəndqədər i virixdəi cətin nə

bugəş, u rasi ə mətləb xyşdə, və əvəli vaxd-
ho i barasi şor soxd jurə, və u joqindən fi-
kir soxd plan əri şişirə darafdəl ə sər Şo-
mil. Ommo vədi bisdo ki, hōl kiflēt ju, ko-
miki u fikir soxdəbu əri ə həsontiravoz du-
zəltmiş soxdə, dijəş cətin bu əz fikir ju. Şomil
gyrd kiflēt ən urə, və doşdə uhorə ə jəsiri,
gof do əri zənhorə ə diho bəxş soxdə və
kukə kur soxdə jə nə bugə kyşdə. Imuhoj
Hoçi-Murod omo ə Nuxə, ə u mətləbəvoz
ki, ə dəsdi odomihoj Doqistoni xyşdərevoz
calaşmiş soxdə, jə ə həməl jə nəbugə ə gu-
çəvoz vədəşəndə kiflētə əz dəs Şomil. Əxiri
xəbər, ovurdəgor, komiki ə jon ju ə Nuxə
omoho, məhlym soxd ki, syqdə avatəhoju kura
birət əri vuruxundə kiflēt jurə və ə kiflēt ju-
rəvoz ə jə çigə vədiromorə ə jon urusho,
ommo ə i kor həzyr birə odomiho lap kəmi,
və uho ə gərdə nisə vəgyrdənyt əri i korə
soxdə ə kiflētju dysdoq hisdiho çigə ə Ve-
deno, ommo u korə misoxut ənçəq u vaxd,
əgər kiflēt jurə əz Vedenə ə jə çigəjgə giro-
vundutgə, u məhəli ədət ə gərdə vəgyrdə
əri ə rəh soxdə i korə. Hoçi-Murod bujur-
miş soxd əri gufdirə ə dusdhoj xyşdə ki, ju
ədəj sə hozor monət ə gərdə vəgyrdə əri
kiflēt jurə xilos soxdə.

Ə Nuxə əri Hoçi-Murod çiro soxdə omorə-
bu xunə əz pənç vitoqho, ə nəzniki məcit
və hərəm xon. Hə ə xunə zihisdənbyryt ə
jon ju pojundə omorə ofitserho, təmisici və

nikərhoju. Zindəguni Hoçi-Murod giroşd ə guzot və qəbul soxdəi çansyzhorəvoz əz doq- ho və ə jurə ixdiyor dorə omorəbuho ə həs- bəvoz gəşdəi ə ojlənməj dih.

8-ym aprel əz gəşd vogoşdə ki, Hoçi-Murod danysd ki, ju nə dəbirəki əz Tiflis əz jon Vorontsov omori gufdirə cinovnik. Nə dəni- şirə ə həmmə vojgəhoju, voisdənbuho danys- də, cy xəbər ovurdigə cinovnik, Hoçi-Murod əz ə u vitoq, ə çəki jurə guzot soxdənbÿryt- ho pristav və cinovnik pyşotə, darafd ə xu- nəjxyşdə və xund numaz pişnəviirə. Numazə varasdəngə, u diromo ə u vitoqigə, buho ə çigə vitoq mihmui və qəbuli. Əz Tiflis omorə- buho ştatci məsləhəti, cinovnik Kirillov, ə Hoçi-Murod gufdi vojgəj Vorontsovə əri 12-ym məh omorə ə Tiflis və gyryşmiş birə ə Ar- gutinskirəvoz.

—Jakşi,—ə qəhrlyirəvoz, gufdi Hoçi-Murod.

Əz cinovnik Kirillov urə xoş nə omo.

—Pul ovurdəj?

—Ovurdəm,—gufdi Kirillov.

—Ən dy hofdəirə imuhøj ovurdəj,—guf- di Hoçi-Murod, və burbund dəh əngyşdhorə və corəş.—Di.

—Həjsəhət midim,—gufdi cinovnik, kisəj pulirə vədəşəndə əz sumkəj rəhi xyşdə.—Irə puliş əri cyi?—gufdi u ə urusi, fikir soxdə ki, Hoçi-Murod nisə varasirə gufdirə, ommo Hoçi-Murod varasi və qəhrly dənişi ə Kiril- lov. Pulə vədəşəndəki, Kirillovə voisd gof so-

xu ə Hoçi-Murodəvoz əz u tovun ki, ə vo-
goşdəki cy voisdəgə guju ə knjaz Vorontsov
ə dəsdi təmisticirəvoz pyrşi əz u, qəmgyni
kəşirənigə inço. Hoçi-Murod 'jonovo dənışı
ə u cyklə qolınə odomi ə partal ştati və jə-
rəq syz buho, və hiciş çohov nə do. Təmi-
sici duborəş pyrşi.

—Ə u gu ki, niərə ə jurəvoz gof soxdə
nəsə voisdə. Pulhorə dyqu.

Və irə gufdirə Hoçi-Murod gənə nyşd ə
jon stol, sər gyrd hisob soxdə pulhorə.

Kirillov syrxfhorə vədəşəndə, və hər dəh
monət syrxiərə ə hofd kutho norəki, (Ho-
çi-Murod ruzi pənç syrxf qobul soxdənbu) no
rujə Hoçi-Murod. Hoçi-Murod syrxfhorə tih
soxdə qul cuxo, vəxyşd və səlt guzət syz də-
do əz duşhoju və rafd əz xunə. Məsləhətci
ştati hə birdən vəxyşd və bujruq soxdə ə tə-
misici əri gufdirə ki, urə ixdijor nidany bi-
rə əri içirə kor soxdə, unə gyro ki, ju ə cin
polkovnikini. Hə həcu təslix soxdə pristaviş.
Ommo Hoçi-Murod sərə çumund ki, ju da-
nysdəni gufdirə və vadarafd əz vitoq.

—Cy misoxi ə ihorəvoz,—gufdi pristav.—
Xənçələ moqunu ə şyqəm, tomom. Ə i
şəhituhorəvoz gof nisə birə soxdə. Mə ədəm
dirə, i ədəj sər gyrdə əri quduz birə.

Hə torik birəmundə, əz doqho omorut
dy çansyzho, təjtə cymhoşu ə boşluqəvoz pu-
cundə omorə. Pristav ovurd işurə ə vitoq ə
ə jon Hoçi-Murod. Əz çansyzho jəki guşd-

lyjə sijəhə tovlyji bu, unigə ləqərə pirə mərd. Iho ovurdə xəbərho, əri Hoçi-Murod şorə xəbərho nə bu. Dusdhoju ə gərdə vəgyrdəbyrytho əri xilos soxdə kiflət jurə imuhoj səlt nəh soxdəbyryt, tərsirə əz Şomil, komiki tərsundəbuho ə lap səxdə kyşdəihorəvoz ə Hoçi-Murod kuməki soxuhorə. Hoçi-Murod ixdilot çansyzhorə şinrə dəshorə vədo ə sər qəd soxdə omorə zaniho, və pəpəx vərijə sərə gyrdə, xəjli səssyz bisdo. Hoçi-Murod fikir soxdə joqinly. U danusd ki, ju dijə ədəj əxiri karaz fikir soxdə gufdirə, və gərəki joqinə qəror soxdə gufdirə. Hoçi-Murod sərə tik gyrd, və dy syrə vədəşəndə, çansyzhorə həkirə jəki do, və gufdi:

—Burajt.

—Çohob ty cyi?

—Çohobə xudo mydy Burajt.

Çansyzho vəxyşdyt və rafdyt, ommo Hoçi-Murod hə nyşdə sər xolincə, bəzuhorə vədorə ə sər suqrə zaniho. U xəjli nyşdə və hə həci fikir soxd.

„Cy soxdə gərəki? Bovor soxum ə Şomil və vogordum ə jon ju?“ fikir soxdə Hoçi-Murod. „U—tylkini, mufurmunu. Əgər nə furmundəgəş, ə u sorujə furmundəgor tobih birə həməl nijov. Həməl nijov unə gyro ki, u imuhoj, əzum bəqdə ki, mə ə jon urusho birəm, dijə ə mə bovor nisoxu“, fikir soxdə Hoçi-Murod.

Və u ə jor ovurd nəqyl tovlyirə əz tovon tarlan-quşı, komiki gyrdə omoriho, zihisdi-

ho ə jon odomiho və bəqdə ə doqho ə jon xyşdəniho vogoşdiho ə doqho. Ommo tarlan quşiho dijə urə ə hərəj xyşdə qobul nə soxdət.—Par zə bura unço, ə çəki ə ty zingirov nyqrəi girovundətgə—gufdurut uho.—
—Imurə zingiroviş nidsi, nyqrəş nidsi.—Tarlan quşirə nə voisdi şəndə rafdə vatana və mundi. Ommo u tarlan-quşihojgə qobul nə soxdət urə və dunduq-dunduq zərət.

„Həcu mərəş dunduq-dunduq misoxut“, fikir soxd Hoçi-Murod.

„İnço munum? Kavkazə tovih dorə ə padşoh urusi, vəgyrym ərimə cin, təhərifi və dəvlət?“

„I mibu“, fikir soxd u, ə jor ovurdə əz to-vun gyryşmiş birəihoy xyşdə ə Vorontsovo-voz və u şirinə gofhorə.

„Ommo həjsəhət qəror soxdə gərəki, nə bugə u kiflət mərə tələf misoxu“.

Hoçi-Murod bytyn şəv nə xisi və fikir soxd.

XXIII.

Nimə şəv qəror ən u həzyr soxdə omo. U qəror soxd ki, gərəki virixdə gufdirə ə doqho və ə syqdə avarhojurəvoz darafdə ə Venedo jə myrdə jə nə bugə azad soxdə kiflətə. Xilos misoxu mi u kiflətə və gənə pəsəvo mogordu mi rujə urusho, jə nə bugə ə kiflətəvoz myvyryxy ə Xunzaq və çəng mi-bərygə ə Şomiləvoz,—Hoçi-Murod qəror nə

soxd. U danyzd ənçəq urə ki, i səhət əz jon urusho ə doqho virixdə gərəki. Və u hə u səhət qəror soxd əri i korə ə çigə ovurdə. U əz zir boluş vəgyrd sijəh qəboj pəmbəi xyşdərə və rafd ə məmzyl nikərhoj xyşdə. Uho əz dəhliz ə u sər zihisdənbyryt. Hə ə dəhlizi darafdə mundə, ə vokurdə omorə dərəvoz, urə vəgyrd cigə şəjlyjə əvir mənqlyjə şəv, və ə guşhoju rasi fit və məhəni ən jə cənd byldyrçiho əz boq, buho ə jon xunə.

Dəhlizə giroşdə, Hoçi-Murod dər vitoq nikərhorə vokurd. Ə i vitoq yşyq nə dəbu, ənçəq çovonə mənq əvəli cətvər məh ədənbu tovuş dorə ə pənçərə. Stol və dy stulho bu ə qiroq, və hər cor nikərho dəgəşdəbyryt ə xori ə sər xolincəho və jəpynçiho. Hənifə xisirəbu ə buru ə həsbhorəvoz. Həmzəlo səs çinq dərə şinrə, tik vəxyşd dənişi ə Hoçi-Murod, və urə şinoxdə gənə dəgəşd. Ildor dəgəşdəbuho ə jon, vəxyşd və sər gyrd vokurdə qəborə, və guzot soxdə bujruqə. Qurbon və Xon Magomə xisirəbyryt. Hoçi-Murod qəborə no ə sər stol, və qəbo ə təxdəj stol cy bugə səxd voxurd. Iho bu ə u duxdə omorəbuho syrxiho.

—Ihorəş dux,—gufdi Hoçi-Murod; dofə ə Ildor imburuz qəbul soxdihə pulhoj syrxiə. Ildor vosdo syrxiə və hə u səhət vadarafdə ə tovuşlyjə çigə, əz zir xənçəl vədəşənd kor-dələrə və sər gyrd sula soxdə asdar qəbo.

rə. Həmzələ vəxyşd və nyşd qəd soxdə zanihorə.

—Ommo ty Həmzələ, bujruq sox ə igidho əri fəm soxdə jərəqhorə, tapinçəhorə, həzır soxdə gúluləhorə. Səvəñ ə durə çigə rafdənanim,—gufdi Hoçi-Murod.

—Gululə hisd, barut hisd, həmmə həzır mibu,—gufdi Həmzələ və cy-bugə nə varasirəni şumord. Həmzələ varasi əri cy Hoçi-Murod bujruq soxdəgə pur soxdə jərəqhorə. Urə hə əz syfdə və bəqdə dijaş ambarətə voisdənəbu ənçəq jə kor: cəndqədər mibugə zərə, vənçirə səghoj urusirə və virixdə ə doqho. Və imuhoj u di ki, hə içirə voisdəni Hoçi-Murodəş, və unə gyro razi mund.

Hoçi-Murod rafdəki, Həmzələ xəbər soxdə hərməñhorə və hər cor işu soq şəv fəm soxdut tufənghorə tapinçəhorə, patrandəşhorə, xərbəhorə dəgiş soxdut, taza bərutə tihi soxdut ə xori, voznəhorə pur soxdut ə barutəho gululəhorəvoz, pucundə ə luguhoj ryqəni, şimşilho və xəncəlhorə tiç soxdut və ə tiñəhoju sovsdyt ryqən.

Pyşoj səvəñ Hoçi-Murod gənə vədiromo ə dəhliz, əri qusul soxdə ov vəgyrdə. Ə dəhlizi əz şovunəş səslytə və ocuqtə, ədənəbu şinrə omorə pyşoj səvəñə vəgyrdəbuho səş byldyrçiho. Əz vitoq nikərəho ədənəbu şinrə omorə duzə səş və zing soxdəi ə sənq voxurdənəbuho ohun tiç soxdə omorənəbuho xəncəlho. Hoçi-Murod ovə tihi soxdə əz kadkə

və omo ruja dər xyşdə, kəjki əz vitoq myrydho, əz səs tiç soxdəi bəqəjr şinri zilnazukə səs Hənifərəş, xundənbuho əri Hoçi-Murod toniş buho məhənirə. Hoçi-Murod poisd və sər gyrd guş dokoşdə.

Ə məhəni dəbu əz u tovun, cytar igidə Həməzət ə igidhoj xyşdərəvoz əz taraf urusho vuruxundgə ilxi siprə həsbhorə, cytar bəqdə ə uho ə pəsəj nikərəj Terek rasigə knjaz, və cytar u ə təhər vişə buho kələ quşun xyşdərəvoz ojlənmə gyrdgə uhorə. Bəqdə ədənbu xundə omorə, cytar Həməzət vənçigə həsbhorə və ə igidhoj xyşdərəvoz sənğər poisdgə ə pəsəj zərə omorə həsbho, və ə urushorəvoz çəng soxdgə tə u vəxd'ki, gululəho dəbyryt ə tufəngho və xənçəlho ə kişdho və xun ə rəgho. Ommo əz myrdə pyşo, Həməzət ə asmu di quşə və gufdi ə işu: „İşmu parlyjə quşho, par zənit ə xunəhojmu və guit ə xəhərho və dədəjhojmu və ə siprə duxdərho ki, imu həmməjmu əri qəzovot myrdim. Guit ə uho, ki ləşhojmu nidomunut ə qovrəho uhorə mi-bəryt və əsduquhojmurə mənçynyt -gisnə gyrgo və cymhojmurə dunduq mizənyt si-jəhə qiloqho“.

Ə i gofhorəvoz varasd məhəni və ə i əxiri gofho, xundə omoho ə dərdlyjə hovorəvoz, vogosi çəldə səs xyromə Xon Magoməş, komiki ə lap əxir məhəni kələ-kələ səs soxd: „Loh iloh il Allah“ və kort sox-

dəni viz zə. Bəqdə həmmə sokit bisdo və gənə şinrə omo ənçəq məhəni byldyrçii və səs fit əz boq və duzə səs və qitə zing soxdəi bəçid ə sər sənqho voxurdəbuho ohun əz dər.

Hoçi-Murod həci ə fikir rafd ki, hic nuşunə nə soxd cytar jon xurdgə sovu və ov rixdgə əz u. U sər xyşdəre vəçohund və darafd ə vitoq xyşdə. Numaz səvəhire xundə, Hoçi-Murod fəm soxd jərəq xyşdəre və nyşd ə sər çomoxov. Dijə hic kor nə mundəbu. Əri rafdə gərək bu təvəqə soxdə əz pristav. Ommo ə buru hələmiş torik bu, və pristav xisirəbu.

Məhəni Hənifə ə jor ən u dəşənd jə məhəni gərə, dədəşu vəcirənbuhorə. I məhəni gufdirənbu jəqin birə korə, — birəbuho u məhəl, kəjki Hoçi-Murod hə əz dədəj birəbu, və əz u tovun dədəşu cy ixdilot soxdəbugə əri ju.

Məhəni içirə bu:

„Tiçə xənçəl ty burri siprə çəndəg mərə, ommo mə oftoimə, balajməre norum ə jon jaraj mə, şuşdum urə ə gərmə xun mərəvoz, jaraş xub bisdo savzasyz, ragsyz, və həiliş kələ birə bisdo igid“.

I gofho gufdirə omorəbu əz tovun bəvəj Hoçi-Murod, və ləpəj məhəni bu hə u kəjki Hoçi-Murod əz dədəj birəki, zən xoniş zəndəbu u kukigə Ummə-Xonə və ə jon xyşdə ə nənəcini talab soxdəbu dədəj Hoçi-Murodə,

doşdəbuho kələi kuk ju Abununtsal-Xonə. Ommo Patimotə nə voisdəbu kuk xyşdəre hişdə və gufdirəbu ki, nirov. Bəbəj Hoçi-Murod qəhrly birə və hykm soxdəbu. U gənə nəh soxdəki, zərənbu urə ə xənçələvoz və kyşdəş mykyşd, əgər urə əz dəs ju nivosdorutgə. Ə həcirəvoz u nə dorəbu urə və doşdəbu, və əri ən i kor gynçundəbu məhəni.

Hoçi-Murod ə jor ovurd dədəj xyşdəre, kəjki u dəgərdundəbu urə ə jon xyşdə ə jə çərgə, ə zir pusti ə bun qəzmə və xundənbu əri ju i məhənirə, və ju təvəqə soxdəbu əz dədəj əri burbundə ə ju u çigəj pəhlyjyrə, ə çəki vomundəbu nuşunəj jara. Zindəre xuno. di u dədəj xyşdəre ə pyşoj xyşdə, nəinki uçirə sifətju qyçə-qyç, pir, ə hərəlyjə dəndyhorəvoz, cytar ju imuhøj hişdəbugə urə, ommo di çovon, gygcəg, ə uçirə quvotəvoz, kəjki ju pənç sala birəki həcu gurun buho, dədəşy jurə ə kəmərvəsədə əz doqho ə jon kələvəvə mivərdgə.

Və ə jor ju omo qyçə-qyçə ruj, ə siprə ruşhorəvoz kələvəvə, cytar ə raglyjə dəshøj xyşdərəvoz mivurrigə nyqrə və mihişdgə nəvərə numaz xundə. Ə jor ju omo ə zir doq buho biloq, ə çəki u əz poçəj dədəj gyrdə murafdgə ə pəsəj ju əri ov. Ə jor -mijomo ləqərə səg, moşəndho xyşdəre ə sifət ju, və illohki buj durə və duq, kəjki u ə dədəjəvoz murafd ə govdu, dədəşu govə dyşirəki və

şirə gərm soxdəki. Ə jor ju omo cytar əvəli karaz sər jurə cırəki və cytar ə mix divor dululu buho tov-tovijə loğoncə ə mihtijorirə-voz digə bululə kovu birə sər xyşdəre.

Və ə jor ovurdə həili xyşdəre, u ə jor ovurd əz tovun səvgilə kuk Jysyfiş, komirəki ju xyşdəniju əvəli karaz ciri sər jurə. Imuhoj dijə u Jysyf bu çovonə gygcəgə igid. U ə jor ovurd kukə uçirə, cytar əxiri karaz dirəbugə. U bu hə u ruz, kəjki u vədiromorəbu əz Selmes. Kuk do ə ju həsbə və təvəqə soxd əri rəh soxdə jurə. U bu gəjmiş və jərəqlənmiş və gyrdəbu loqum həsb xyşdəre. Qirmizi-gunəjə, çovonə, gygcəgə sifət Jysyf və həmmə bylyndə, nazukə bədən ju (u əz bəbəş hyndyr bu) ədənbu nəfəs kəşirə ə igidi, çovoni və xyromə zindəgunirəvoz. Ə çovoni ju nə dənişirə, firəh lap firəhə duşhoju, çovonə kəmər ju və ince-bələ, nazukə kişdi-bəndju, quvotlyjə qulho və quvot çəldi və yngyli ən həmməj hərəket ju həmmişə şor misoxd bəbərə, və u həmmişə mihriboni məgyrd əz kuk.

— Xubiki, muni. Ty imuhoj təhnoi ə xunə. Muqojət boş əz dədəj və əz kələdədəiş, —gufdi Hoçi-Murod.

Və Hoçi-Murod ə jor ovurd u bynyş çovoni və kələgədirə, ə komiki əz həz soxdəi xyşdə qirmizinə nur do ruj Jysyf, gufdirə ki, tə ju soq hisdi, jəkiş zobuni nisoXu ə dədəj və kələdədəju. Jysyf əxirki suvor bisdo ə

həsə və tə nikərə rəh soxd bəbərə. Əz nikərə u vogoşd pəsəvo, və əzumhojəvoz Hoçi-Murod diyə nə diri nə zənə, nə dədəyə, nə kukə.

Və həmin i kukə Şomilə voisdənbu kur soxu. Əz u tovun ki, cy misoxtgə ə zənıyrov, urə fikir soxdə nəş voisdənbu.

I fikirho unqədər ləpyrly soxdut Hoçi-Murodə ki, u diyə nyşdə nə danysd. U hə birdən vəxyşd və ləngysdə-ləngysdə, bəçid rafd ə jon dər və urə vokurdə horoj zə İldorə. Of-toi hələm nə vədirəmorəbu, ommo səlt tovuş bu. Byldyrçiho nə poisdəbyryt.

— Bura ə pristav gu ki, mərə ə gəşdə rafdə voisdə və həsbhorə jəhər vəni, — gufdi u.

XXIV.

Jə vohidə xomuş birəi Butler ə i vəxd bu şirohoj dovhoi, ə komiki u dorə omorəbu nə inki ə kor qulluqi, hətto ə təhnoyə zindəguni xyşdəş. U, gəjmiş birə ə kostjum cərgəzi, igidi misoxd ə həsbəvoz və ə Bogdanovəvoz dy karaz ə səngəriş rafdəbu, cəndqədər ə i dy karaz hic jə cirə qərəul nə soxdəbyrytgəş və hic kəsə nə zərəbyrytgəş. I nəznik birəi və dusd birəi ə odlyjə çobord buho Bogdanovəvoz, əri Butler cytar bugə xub və voçibly mijomo. Qərd xyşdəre u dorəbu, ə kələ sələmirəvoz pul vəgyrdə əz jə çuhur, jəhənim ə irəvoz u cətinə həl xyşdəre jə bobot pəsə vəngəsdəbu. U çəht misoxd əri, əz tovun həl xyşdə fikir nə soxdə,

əz məhənihoj dovhoi sovol myxşyl mibisdo ə şorobəvoziş. U dijeş və dijeş ambar mi-hənçi və hər ruz dijeş və dijeş əz høl zəhif mibisdo. U dije-nə bu gygcəgə Jysyf ə jon Marja Dmitrijevna, voşgunovo dijeş ə tyndirə-voz midənişi ə u, ommo ə mihtijori midə-mund, rasd omorəki ə u joqinlyjə səxdə rad soxdəi həjə midorutho jurə.

Ə əxir aprel ə dəsde omo otrjad, komi-rəki Barjatinski tohın soxdəbu əri taza hə-rəkət soxdəi əz həmməj nə giroşdəni hisob birənbuho Cəcənyston. İnço bu dy rothoj polk Kavardini, və i rotho ə Kavkaz norə omo-rəbuho hədətirə xuno, qinoqə xuno qobul soxdə omorəbu əz taraf ən inço pəisdəbuho rothoj polk Kurinski. Soldatho rafdyt ə ka-zarməho, və qinoqluqi soxdə omorut nə in-ki ə ci şəhəngumi, oş və guşd govirəvoz, hətto ə ərəqirəvoziş, və ofitserhoş nyşdyt ə jon ofitserho. Hədət buhorə xuno, ofitserhoj çigəi qinoq soxdut omorə ofitserhorə.

Qinoqluqi varasd ə məçlys və məhəni-rəvoz, və Ivan Matvejevic lap pijon, dije qir-mizi nəh, ommo ə sypənçə xokistərije ran-gəvoz suvor birəbu ə sər stul, və şimşilə və-dəşəndə, ə urəvoz gujo ədənbu vənçirə dyş-mənhorə və gohigə nifri misoxd, goh mi-xəndysd, goh qəl mygyrd, gohigə ə hovoj dusdə məhəni xyşdə məçəsd: „Şomil ə gi-roşdə salho sər gyrd bunt soxdə, traj raj ra-tataj, ə giroşdə salho“. Butleriş inço bu. U

calaşmiş misoxd ə korış əri dirə şirohoj dov-
hoj xyşdəre, ommo əz dorun dyl, urə jəzuq-
bəri mijomo ə Ivan Matvejevic, ommo əri
urə pojundəş hic minkin nə bu. Və Butlerə
sər xyşdə dord pijoni hiss soxdə, jovoşləj
vədiromo və rafd ə xunə.

Bitəvə mənq tovuş do ə sər siprə xunələho
və sənqhoj rəñho. Həci tovuş bu ki, hər cyklə
sənqlə, ləmbələ nuşunəly vədi bu ə rəñho.
Ə jon xunə omorəki, Butler ə Marja Dmit-
rijevna rasd omo, ə sənovrərəvoz, pucundə-
buho sər və gərdən jurə. Əz Butlerə rad sox-
dəi Marja Dmitrijevna bəqdə, u jəkəm utalmiş
birə, çəñt misoxd əri qit rasd omorə ə u.
Imuhoj, ə i tovuşi mənq və əz hənçirəbuho
şorob, Butler şor bisdo əz i rasd omorəirə-
voz voisd gənə şirin bu ə urəvoz.

— İşmu ə çə rafdəniti?—pyrsi u.

— Əri pir imurə dirə omorəm,—ə dus-
dirəvoz çohob do u. U səlt əz dyli və joqin-
ly rad soxd ə pəsəju gəşdəi Butlerə, ommo
əri ju xuş nə omo əxiri vəxdho əz Butler
dur birəi.

— Cy dirəini, mijov dijə.

— Ommo mijov mi?

— Nə omogə—mijorut.

— U lap xub mibu. Həcinigə mə niram?
—gufdi Marja Dmitrijevna.

— Nəh, marajt. Xubiki kəş ə xunə bu-
rajm.

Marja Dmitrijevna carusd və ə jə çərgə rafd ə Butlerəvoz. Məng həci ocuq tovuş do ki, ə jon sojə, giroşdənəbuho əz jon rəfi, ədənəbu tovuş dorə hərəket ojlənməj sər. Butler dənisi ə i tovuşi və sər gyrd əri ə u gufdirə ki, jurə əz ty həmişəkirə xuno xoş omorə gufdirə, ommo nə danyds cytar gujugə. Uş ədənəbu guzət soxdə ki, u gof muguju gufdirə. Hə həci səs syz uho səlt omorut ə jon xunə, kəjki əz kynç omorut suvorəho. Omorəgor ofitser bu ə konvojəvoz.

— I kini xudo ovurdho? — gufdi Marja Dmitrijevna və dur bisdo.

Məng tovuş do ə pəsəj omorəgor, həci ki, Marja Dmitrijevna urə şinoxd ənçəq u məhəl, kəjki u səlt tərəz bisdo ə işurəvoz. I bu ofitser Kamenjev, pyşotə ə Ivan Matvejevicəvoz qulluq soxdihə ə jə çigə, və unə gyro Marja Dmitrijevna urə şinoxd.

— İşmunit, Pjotor Nikolajevic? — ruj bisdo ə u Marja Dmitrijevna.

— Mə xyşdən mənym, — gufdi Kamenjev. — O, Butler, şolum. Hələmiş nə xisirəjt, ə Marja Dmitrijevnaəvoz səjl soxdənit? Ə mə dənisi, Ivan Matvejevic şələşmurə mədy. Əçi u?

— Uni, şinrənit, — gufdi Marja Dmitrijevna, burbundə u tarafə, əz çəki omorənbu səs muzik və məhəni. — Ədət kəjf soxdə.

— Uho odomihoşmuni, kəjf soxdənytho.

— Nəh əz Xosəv-Jurt omorət, və uhorə qinoqluq soxdət.

— U lap xubə kori. Məş mirasym. Mə əxi ə jon ən u ənçəq ə jə minuti omorəm.

— Cy kori tyrə?—pyrsi Butler.

— Jə cyklə korlə hisd.

— Xubi nə bugə xərəbi?

— Əri ki cytar bisdogə. Ərimu xubi, ommo əri kimiho xərəbi. Və Kamenjev xəndysd.

Ə i vəxd həm pojədəho və Kamenjev omorut ə jon xunəj Ivan Matvejevic.

— Cixirjevl!—horoj zə Kamenjev qəzəqə—həri inço bijo.

Qəzəq Doni əz uhonigə çiro bisdo omo. Qəzəq bu ə hədətija forməj doni, ə cəkməho, şinel və ə gərəkiyə sumkəhorəvoz ə pəşəj jəhər vəri.

— Həri vədəşən u cirə,—gufdi Kamenjev furamorə əz həsb.

Qəzəqiş əz həsb furamo və əz sumkə vədəşənd jə kisərə ə cyrəvoz bugə. Kamenjev əz dəs qəzəq visdo kisərə və dəsə dəşəndə qəriş ju.

— Həri, taza ci burbunum ə işmu? İşmu nitərsit,—ruj bisdo u ə Marja Dmitrijevna.

— Cy tərsirəni əxi,—gufdi Marja Dmitrijevna.

— Ini, u,—gufdi Kamenjev, vədəşəndə sər odomiirə və gyrdə ə pyşoj yşyq mæng.—Şinoxdənit?

I bu cirə omorə sər, ə buru vədiromorə kəllərəvoz ə sər cymho və sijəh ə qəjctrəvoz

gyrdə omorə ruşho və bloqho, jə cym ju vokurdə, u cymigə nimə vokurdə, ə xuni birə tomom vənçirə nə omorə cirə kəllərəvoz, ə xyşg birə vogosirə xunəvoz ə viniju. Gərdən vopucundə omorəbu ə xuni birə dəsmoləvoz. Nə dənişirə ə həmmə jarahoj sər, ə hə-rəj kovu birə lovho vobu xubə bynyş həili.

Marja Dmitrijevna dənişi və hiciş nə gufdirə, vogoşd və bəçid lyng vəcirə rafd ə xunə.

Butler cymə vəgyrdə nə danysd əz i tərslyjə sər. I bu sər ən xyşdəni Hoçi-Murod, ə komlrəvozki u hə ə i zuriləho girovundi şəvhərə ə xubə syhəthoj dusdirəvoz.

— Cytari kori i? Kizəri urə? ə çə?—pyrsi u.

— Virixdə voisdı, gyrdət,—gufdi Kamenjev və sərə do ə qəzəq, ommo xyşdən ju ə jə çigə ə Butlerəvoz darafd ə xunə.

— Ommo ə çəldirəvoz myrdi,—gufdi Kamenjev.

— Həmməj ən i korho cytar biri əxi?

— Poit Ivan Matvejevic bijov, mə həmmərə duz mugujum ərişmu. Əxi mə hə əz u tovun fyrsorə omorəm. Bərdənym ə həmmə çigə quşunho və diho burbundənym.

Əri Ivan Matvejevic odomi fyrsorə omo və u pijon, ə dy səxdə pijonə ofitserhojgərəvoz, vogoşd ə xunə və sər gyrd qəl gyrdə Kamenjevə.

— Mə ərişmu sər Hoçi-Murodə ovurdəm,—gufdi Kamenjev.

— Durguni ty? Zərət?

— Əri, voldsı vıryxy.

— Mə ə işmu nə gufdurum myvyryxy. Həri əçl əxi u sər? Burbun vınym.

Qəzəqə horoj zəryt, və u kisərə ə sərəvoz ovurd. Sərə vədəşəndyt və Ivan Matvejevic ə pijonə cymhorəvoz xəjli dənişi ə u.

— Ommo hərəcyş bisdo, oforim urə,— gufdi u.—Di, mə urə moc soxum.

— Əz rasdəki zurbajə sər bu,— gufdi jəki əz ofitserho.

Sərə həmməfəm soxdəngə, gənə dorut ə qəzəq. Qəzəq dəşənd urə ə kisə, çəht soxdə əri həcu hərəzo dy ki, ə xori səxd nə voxuru.

— Həri ty burbundəki, cy gufdirə Kamenjev,— pyrsi jə ofitser.

— Nəh, di urə moc soxum, u mərə şimşil bəxşiri,— horoj soxd Ivan Matvejevic.

Butler vadarafd ə sylmə. Marja Dmitrijevna ə dyjymyn pilokon nyşdəbu. U di Butlerə və hə u səhət ə qəhrəvoz carusd əz u.

— Cy biri işmurə Marja Dmitrijevna?— pyrsi Butler.

— Həmməşmu sər burholt, əz işmu zəhləjmə rafdə, sər burholt,— gufdi u, ə poj vəxyşdə.

— Hə uçirə ə həmmərəvoz midany rasd omorə,— gufdi Butler, nə danysdə cy gujugə.— Əxi dovhoi.

— Dovho? Cy dovho? Sər burhoit,—varasd hişd rafd. Myrdə çunə ə xori dəşəndə gərəki, ommo uho, dəndy tiç soxdət. Sər burhoit, bovor sox,—gənə gufdi u və əz sylmə, əz pəsəi rəh rafd ə xunə.

Butlər vogoşd ə vitoq mihmui və əz Kamenjev təvəqə soxd əri duz ixdilot soxdə, cytar birigə.

Və Kamenjev ixdilot soxd.

Kor biri içirə.

XXV.

Hoçi-Murodə ixdijor dorə omorəbu əri ə həsbəvoz səjl soxdə ə nəznikihoj şəhər və nə minkin ə konvoj qəzəqhorəvoz. Ə Nuxə həmməju pənçoh qəzəqho birə, əz komihoki dəh işu bu ə qulluq nacalnikjəti, və əz mundəiho, hıkm buhorə xuno əgər dəhi-dəhi fyrsorə mijomogə, gərək bu əz jə ruz jəbo kura soxdə mundəi cyl qəzəqə. Və unə gyro əvəli ruz ə urəvoz fyrsorut dəh qəzəqho, bəqə qəror soxdut əri ruzi pənç odomi fyrsorə, əz Hoçi-Murod təvəqə soxdə hisdi ki, ə xyşdərəvoz həmmə nikərhoj xyşdərə nə vəgyry gufdirə.

Ommo 25 aprel Hoçi-Murod ə gəşd vədiromo ə hər pənçəvoz. U vəxd Hoçi-Murod ə həsb suvor birəki, nacalnik dovhoi di həmmə pənç nikərhore həzyr birətho əri rafdə ə Hoçi-Murodəvoz, və gufdi ə ju ki, jurə ixdijor dorə

nə omori, əri ə xyşdərəvoz vəgyrdə həmmərə, ommo Hoçl-Murod xyşdərə ə nə şinrəki vəno, həj soxd həsbə, və nacalnik dovhoi dija guç nə soxd. Ə qəzəqhorəvoz bu urjadnik, suvorəci georgjevi, ə skovkə muj cirə, çovon, xun ə şirəvoz, myñkəmə maloros Nazarov. U cin kələi kuk bu, ə kyhnə honijə kiflət, kələ birəbuho bəbəsyz və doşdənbuho pirə dədəjə ə sə duxdərho və dy birorhorəvoz.

Nazarov, dənış, dur hərzo mədiho,—horoj vəgyrd nacalnik dovhoi.

— Şiniry m oqojmə,—çohob do Nazarov, və ə sər zəngonho varafdə, ə duş səxd gyrdə tufəngə, həj soxd ə rəh xubə dyryçdə əxdəjə kəhərə. Ə urəvoz rafdyt cor qəzəqho: Ferapontov, durazə buj, ləqər əvəli dyzd və taparundəgor,—hə u xyşdəniju, komiki ə Həmzəlo furuxdəbu barut. Unigə bu Ignatov, mijonəjə odomi varasdəbuho vəxd qulluq soxdəi xyşdərə, çun-soqə mərd, lovqot soxdənbuho əz quvotlyi xyşdə. Unigə bu Mişkin, quvotsyzə çovon, ə komiki həmmə mixəndysdyt, və unigə bu Petrakov çovonə syplygə qəzəq, təkə kuk dədəj xyşdə, həmişə mihribonly və xyrom buho.

Əz səbəhi dumon bu, ommo tə vəxd coj hovo ocuq bisdo, və oftoi tovuş do ə sər çyçəlmiş birə vəlgho və sər çovonə savza, və ə sər çyçəlmiş birə əkinho, və ə sər şəxhoj bəçidə nikərə, vədi buho ə

taraf cəp rəh. Hoçi-Murod ədənbu rafdə jə poj-jə poj; qəzəqho və nikərhoju, pəs nə poisdə ədənbyryt rafdə ə pəsəju. Jə poj-jə poj lyng vəcirə vədiromorut ə rəh ə pəsəj qələbəndi. Rasd omorut zənho korzinkaho ə sər- vəri, soldatho ə furqonhorevoz və çiq-çiqlyjə hərəbəhoj gomişi. Dy vərs omorəngə, Hoçi-Murod çumund siprə kabardin xyşdəre: həsb ən u həci vidovusd ki, nikərhojuş vidovundut həsbhorə. Həcu rafdyt qəzəqhoş.

— Cy xubə həsb dəri ə zir ju,—gufdi Ferapontov.—Əgər i vəxd dyşmən imu mibisdogə, əzi həsb fuşəndəgor gərək bu irə.

— Əri biror, ə i həsb sə sad monət dorət ə Tiflis.

— Mə həsb ən urə migirorum,—gufdi Nazarov.

— Cytar əxi, migirori,—gufdi Ferapontov.

—Hoçi-Murod jə bobot həj soxdəlrə zijod soxd.

— Əj kunak, həci həməl nijov. Jovoştə həj sox!—horoj soxd Nazarov, rasirə ə Hoçi-Murod.

Hoçi-Murod dənişi, və hiciş nə gufdirə, həj soxd hə həcu.

Dəniş ə cy fikirytgə şəhituho. Dirəni cytar həj soxdənytgə,—gufdi Ignatov.

Həci jə vərs birəni giroşdyt rujə doqho.

— Mə ədəm gufdirə, həməl nijov!—gənə horoj vəgyrd Nazarov.

—Hoçi-Murod nə çohob do və nə dənişi, ənçəq jə kəmigəş zijod həj soxdə və əz rəh cor-əjoq səxd həj soxd.

—Durguni ty, rafdə nıdani!—horoj vəgyrd Nazarov, əz şyqəm həsb dodorə.

U ə qırmoçəvoz dodo dyryçdə sorujə həsb xyşdəre, və ə sər zəngonho tik poisdə və pyşovo qəd birə, sər ən urə hərzo do ə pəsəj Hoçi-Murod.

Asmu həci ocuq bu, şohvor həci pok bu ki, quvothoj zindəguni həci ə xyromirəvoz vozi soxd ə çun Nazarov, kəjki u ə jə ləhzo jək bisdo ə jə nəvl ə xubirəvoz, quvotlyjə həsbəvoz par zə ə sər duzə rəh ə pəsəj Hoçi-Murod, hic ə muvəh ju nə vəromorə min-kinoti dərđi jə tərsongohi. U şor bisdo ki, səri hər səxd həj soxdəi ədəj rafdə ə sər Hoçi-Murod və nəznik birə ə jon ju. Hoçi-Murod əz səs pojho danyzd, ə jon ju nəznik birəniho dyryçdə həsb qəzəqə, komiki həjsəhətlə mirasy ə ju, ə dəs rasdirəvoz vəgyrd tapinçərə, ə dəs cəpirəvoz jovoşləj pojund tynd birəbuho kabardin xyşdəre və əz pəsə şinrəbuho səs pojə-pojə.

— Həməl nijov, ədəm gufdirə!—horoj soxd Nazarov, səlt tən birə ə Hoçi-Murodəvoz, və duraz soxdə dəsə, əri gyrdə loqum həsb jurə. Urə hic minkin nə bisdo, əri loqum həsbə gyrdə, hə birdən gululə lov bisdo.

— I cy kori ty soxdəni?—pyrsi Nazarov, gyrdə sinəj xyşdə.

— Zənit ihorə, həilho,—gufdi u, və çymysdə, omo ə sər qoş jəhər.

· Ommo doqciho əz qəzəqho zutə vəgyrdyt jərəqhorə, ə tapinçəhorəvoz zəryt qəzəqhorə və vənçiryt işurə ə şimşiləvoz. Nazarov dululu bu ə sər gərdən həsb, ə ojlənməj hərməhho bərdənbuho jurə. Əz zir Ignatov ofdo həsb, əzmiş soxd poj jurə. Dy doqciho vədəşəndyt şimşilhorə, və nə furamorə vənçiryt urə əz sər və əz dəsho. Petrakova voisdənbu şəny xyşdərujə hərməhho, ommo inço dy gululə, jəki ə sinəju, və jəkiğə ə pəhlyju voxurdə, suxund urə, və u, ə təhər kisə monqol xurd əz sər həsb.

Mişkin həsbə carundə pəsəvo, və cor-əjoq vidovusd rujə qələbəndi. Hənifə nə Xon-Magomə vidovusdut ə pəsəju, ommo u dijə pyşovo dur bu, və doqciho nə danysdyt rasirə ə u.

Dirəngə ki, dijə ə qəzəq rasirə nidanyt, Hənifə və Xon-Magomə vogoşdut ə jon hərməhhoj xyşdə. Hənzələ ə xənçələvoz vənçi Ignatovə, burri sər Nazarovə, fuşəndə urə əz həsb. Xon-Magomə vəkənd sumkəhoj zərə omorəhorə ə patronhorəvoz. Hənifərə voisdənbu vəgyry həsb Nazarovə, ommo Hoçi-Murod horoj vəgyrd ə sər ju ki, gərək nisdi gufdirə, və rəhə rafdyt pyşovo. Myrydhojuş rafdyt ə pəsəju, piş soxdə əz xyşdə,

ə pəsəşu vidovusdənbuho həsb Nazarovə. Uho sə vərs dur byryt əz Nuxə, ə hərəj xirhoj dunəl, kəjki əz qələcə şinrə omo səs tufəngho, buho trevogə.

Petrakov ruj zəvəro ə jarmiş birə şy-qəməvoz dəgəşdəbu, və çovonə sifətju ədənbu dənşirə ə asmu, və u ə təhər çəh, capalamiş soxdə, myrd.

— Oqohojmə, oj bəvəhojmə, i cy kori soxdit?—sər xyşdəre gyrdə, horoj soxd nacalnik qələbəndi, danysdəngə əz tovun virixdəi Hoçi-Murod.—Sər mərə burrajt. Qləcəqə hərəzo dorəjt!—horoj soxd u şinrəngə xəbər Mişkinə.

Trevogə dorə omorəbu ə hər çigə, və nəinki hə ə ruj buho qəzəqho fyrsorə omorəbu ə pəsəj virixdəgorho, ommo kura soxdə omorəbu həmmə, kirə minkin bugə əri kura soxdə, və militsionerhorəş əz salamətə dihho. Burra omorəbu hozor monət bəxyş əri ən u odoml, ki ovurdgə jə zindəi jə myrdəi Hoçi-Murodə. Və əz Hoçi-Murod ə hərəməhhoj xyşdərəvoz virixdəi dy səhət bəq-də, əz divləd həsblyhoş zijodtə omorut ə pəsəj pristav, əri gəşdə və gyrdə virixdəgorhorə.

Jə cənd vərs rafdə ə kələ rəh, Hoçi-Murod pəjund ə cətinirəvoz nəfəs kəşirənbuho və əz ərəq tar birəbuho siprə həsb xyşdəre və polsd. Ə rasdi taraf rəh vədi bu qəzməho və minorəj dih Belarçik, ə taraf cəp bu səhroho, və ə əxir işu vədi bu nikərə. Nə dənişirə ə u ki, rəh doqho əz taraf rasd bu, Hoçi-Murod carusd ə i jonigə ə cəp, ə fikir vəgyrdə ki, ə jərgə omorəgorho mijovt əz rasd. U rəhsyz migiroru nikərəj Alazanə, mədirov ə kələ rəh, ə çəki jurə hic kəs guzət nisoxu, və əz unço midarov ə vişə, və əz vişə gənə migiroru nikərəre və murov ə doqho. Həci məsləhət soxdə, carusd ə cəp. Ommo əri ə nikərə rasirə minkin nə bu. Bu xirho, əz qəriş komihoki mijosdut rafdə, və həmmişəi vasalirə xuno, xirho pur byryt ə ovəvoz, və carusdəbyryt ə qubiiho, ə komihoki həsbho tə şyqəm midarafdyt ə i batloqihə. Hoçi-Murod və nikərhoju, murafdyt həcinovo-həcunovo, fikir soxdə ki, bəlki mijofut jə xyşgə çigə, ommo i səhro ə komiki uho ofdorəbu, tomom pur bu ə ovəvoz. Həsəbho ə səs cək zərəirə xuno, batmiş birə pəjhərə mədəşəndyt əz qəriş boqləməhoj malad, və hə jə kəmləj, jə cənd lyng rafdə, səxd nəfəs kəşirə mişpolsdyt.

Həci uho hə gəşdyt xəjli vəxd, sər gyrd torik birəş, ommo uho hələmiş nə rasiryt tə nikərə. Ə taraf cəp jə tikəj kuləluqi bu,

və Hoçi-Murod qəror soxd əri vədiromorə ə jon kuləho, və unço rəhəti dorə həzijət kəşirə həsbhorə, və poisdə tə şəv birə. Ə kuləluq vədiromorə, Hoçi-Murod və nikərhoju əz həsbho furamorut və cidor soxdə rəhə dorut əri xurdə, ommo xyşdənişu nyşdyt, xurdut ə xyşdərəvoz vəgyrdəbyrytho nun pənirə. Çovonə mənq əvəl tovuş doho qərq bisdo ə pəsəj doq, və şəv torik bisdo. Ə Nuxə byldyrçiho qədərsyz ambar bu. Dydy ə i kuləhoş bu. Təjtə ki, Hoçi-Murod ə odomihoj xyşdərəvoz səs soxdə, həcinovo-həcunovo rafdə, uho səs nə soxdut. Ommo odomiho sokit birəmund, uho gənə gur-gur soxdə, jəkirə xəbərdor soxdut. Hoçi-Murod guş dokoşdə ə i zilhoj şəvi, blixdijor şinri işurə.

Və fit zərəj ən uho, ə jorju ovurd u məhənirə əz tovun Həmzət, komirəki şovu əri ov vədiromorəki şinrəbu. U imuhøj hər minut midanysd birə ə u hol, ə komiki dəbu Həmzət. Ə fikir ən u omoki, i koriş hə həcu mibu gufdirə, və ə dyl ən u hə birdən cy-bugə joqinlyi diromo. U lov soxd jəpynçirə və xund numaz. Və hələm dyrysd nə varasdəbu, kəjki şinri rujə kulə nəznik birənbuho səshorə. I bu səs ambarə pojhoj həsbho, giroşdənbryrytho əz batloqiho. Bəçidə-cymə Xon-Magomə, vidovusdə ə jə qiroq kuləho, di əz toriki sijəhə sojəhoj həsbəlyho və pojədəhorə. Hənifə inqədərigerə di əz i

qiroqligəş. I bu Karganov, nacalnik dovhoi ujezdi, ə militsionerhoj xyşdərəvoz.

„Cyi, çəng misoxim Həmzətə xuno“—fikir soxd Hoçi-Murod.

Əz trevogə dorə omorə bəqdə, Karganov ə sad militsionerho və qəzəqhorəvoz omorəbu əri ə jərgə dəşəndə Hoçi-Murodə, ommo əz hic çigə nə ofdəbu nə jurə, nə rimiz jurə. Karganov imidsyz vogoşdəngə ə xunə, pyşoj şəhongumə ju rasd omo jə pirə mərd. Karganov əz pir pyrsi, nə dirigə şəş həsbəlyhorə. U dirəbu cytar şəş həsbəlyho ojlənmə xurdənbrytgə ə qəriş səhroj xiri və vədiromorutgə ə kuləluqi, əz çəki ju hyzym vənçirənbu. Karganov pirə əxyşdərəvoz vəgyrdə, vogoşd pəsəvo və dirə cidor birə həsbhorə, bovorin bisdo ki, Hoçi-Murod inçoi gufdirə, hə əz şəv ojlənmə gyrd kuləluqirə və poisd ə guzoti səbəh, əri Hoçi-Murodə jə zində jə nə bugə myrdə bərdə.

Varasirə hisdi ki, ju ojlənmə gyrdə omori gufdirə, Hoçi-Murod əz hərəj kuləho dənişi ə kyhnə qənov, qəror soxd əri səngər gyrdə unço, təjtə ki, quvot və jərəq vəs misoxu. U irə gufdi ə hərməhhoş və bujruq soxd ə işu əri səngər gyrdə ə qənov. Və nikərho hə u səhət sər gyrdyt burra əz ligəho, ə xənçələvoz xori vəkəndə və tikdiri qyc soxdə. Hoçi-Murodiş ə işurəvoz ə jə çigə kor soxd.

Hə yşyqi sər gyrdəmund, əz kuləho nəz-nik omo komandır sadi militsijə və horoj soxd:

— Oj, Hoçi-Murod, tovih boş! Imu ambarım, işmu kəm.

Ə i çohov əz qənov vədiromo durələ, viz zə tufəng və gululə voxurd ə həsb militsioner, komiki çymysd ə zir ju və sər gyrd ofdorə. Əzum bəqdə ocmiş bisdo tufənghoj militsionerho, poisdəbyrytho ə pyşoj kuləho, və gululəhoşu viz zərə və fit zərə sula mi-soxd vəlgho və ligəhorə və moxurd ə səngər, ommo nivoxurd ə odomiho, nyşdəbyrytho ə pəsəj səngər. Ənçəq jə çiro birəbuho həsb Hənzolərə zərəbyryt uho. Həsb əz sər jaraly birəbu. U nə ofdo, ommo, cidor pojə burra, voxurdə ə kuləho, omo ə jon ən u həsbhojgə və vogosi ə işu, tihi soxdəxunə ə sər çovonə savza. Hoçi-Murod və odomihoju qərəz mygyrdyt ənçəq u məñəl, kəjki hər-ki-bu əz militsionerho pyşovo midiro mo və qit mibisdo gululəşu nə voxurdə bu. Əz militsionerho sə odomi jaraly birəbu, və militsionerho dijə nəinki mijomorut ə sər Hoçi-Murod və odomihoju, ommo dijəş və dijəş dur mibisdorut əz işu, və qərəz mygyrdyt əz dur, hə həci.

Həci kəşi əz jə səhətliş zijodtə. Oftoi və romo tə niməj dor, və Hoçi-Murod dijə fikir soxd əri vənyşdə ə həsbho və calaşmış soxdə əri ə nikərə rasirə, kəjki şinrə omo səs-

hoj taza omoho dæsdæ. I bu Hoçi-Oqo mex-
tülîi æ odomihoj xyşdærevoz. Uho divid odo-
mi byryt. Hoçi-Oqo kæigæ qinoq biri æ Ho-
çi-Murodævoz və æ urævoz æ jæ çigæ zihisdi æ
doqho, ommo bæqdæ giroşdi æ taraf urusho.
Ə urævoz bu Əhməd-Xoniş, kuk dyşmæn Ho-
çi-Murod. Hoçi-Oqoş, Karganovæ xuno sær
gyrd æz u ki, horoj soxd æ sær Hoçi-Murod,
toviñ biræ, ommo hæ hæcu ævæli karaza xu-
no, Hoçi-Murod æ gululærevoz çohov do.

— Ə şimşilhorævoz, hæilho!—horoj soxd
Hoçi-Oqo, vædæşændæ şimşil xyşdæ, və şin-
ræ omo æ sadhorævoz sæshoj odomiho, æ çu-
rajævoz şandytho xyşdæ æ kulæho.

Militsionerho vidovusdut æ kulæho, ommo
æz pæsæj sængær viz zæ dy æ pæsæj jækî jæ
cænd gululæho. Sæ odomi ofdo, və şişitæ da-
rafdægorho poisdyt æ qiroq kulæho və sær
gyrdyt şændæ. Uho mişændyt və æ urævoz æ
jæ çigæ jovoş-jovoş næznik mibisdorut æz sæn-
gær, giroşdæ æz i kulæ æ u kulæ. Jækæmho gi-
roşdæ midanysdyt və jæ kæmho miofdorut æ
zir qæræz Hoçi-Murod və odomihoju. Hoçi-Mu-
rod mizæ æ buşi næ fyrsoræ: hæ hæcu qit mişænd
æ zuravoz Hæmzæloş, və hæz karaz æ xyromi-
rævoz viz mizæ, diræki gululæju voxrudæiræ.
Qurbon nyşdæbu æ qiroq qænov və ædænbu
xundæ: „Loh ilohi il-Allah“, və tæhædi næ sox-
dæ mişænd, ommo qit moxurd. Ommo hæm-
mæ çændæg lldor ædænbu lærziræ æz savursyzi,
æri şæpæş xyşdæ æ sær dyşmænho æ xæçæ-

lævoz və şəndənbu ambar ə hər çoj ofdo, hə-
rəsyz dənışirə ə Hoçi-Murod və vədorə xyş-
dəre əz pəsəj səngər. Mujlyə Hənifə ə voko-
şirə qulhorəvoz inçoş ədənbu ə çigə ovurdə
qulluqə. U pur soxdənbu tufənghorə, komi-
horəki ə ju mido Hoçi-Murod və Qurbon,
təhədi ə şompol ohunirəvoz, midəşənd ə lu-
gij ryqənirəvoz tar soxdə gululəhorə və əz
qob-baruti tihi soxdə baruthorə ə luləj tufəng.
Xon-Magomə uhonigərə xuno ə qənov nə
nyşdəbu, u əz qənov vidovusdənbu ə jon
həsəho, piş soxdə işurə ə tərs nisdiyə çigə, və
nə poisdə mişənd əz sər dəs, ə zir tufəng ci
nə dənərə. Əvəl urə jaraly soxdut. Gululə
voxurd ə gərdən ən u, və u nyşd ə xori, ə
xunəvoz tuf şəndə və nifri soxdə. Bəqdə ja-
raly bisdo Hoçi-Murod. Gululə giroşd ə duş
ju. Hoçi-Murod əz qobo vədəşənd pəmbə,
dəzə ə jaraj xyşdə və gənə şənd.

— Ə şimşiləvoz burajm,—səjymyn karaz
gufdi lldor.

U vədiromo əz pəsəj səngər, həzyr birə
əri rafdə ə sər dyşməho, ommo hə u mi-
nut gululə voxurd ə ju, və u çymysdə ofdo
ə sər kəmə, ə sər poj Hoçi-Murod. Hoçi-
Murod dənışı ə ju. Gusbəndijə gyzələ cymho
hərəsyz və joqinly dənışiryt ə Hoçi-Murod. Lə-
həju, ə təhər ləhəj həil, zəvəri lov çymysd
vokurdə nə omorə. Hoçi-Murod pojə əz zir
ju vədəşənd və gənə qərəz gyrd. Hənifə quz
bisdo ə sər zərə omorə lldor və sər gyrd vi-

çirə şoqə patronhorə əz cuxoju. Ommo Oğurbon hə ədənbu xundə, jovoş-jovoş pur soxdə və qərəz gyrdə.

Dyşmənho əz kulə ə kulə omorə ə horoj və çurajəvoz, hə nəznik və nəznik bisdorut. Jə gululəjgəş voxurd ə duş cəpi Hoçi-Murod. U dəgəşd ə qənov və gənə əz qobo vədəşənd jə tikə pəmbə və dəzə ə jara. Jaraj pəhly myrdəni bu, və u hiss soxd ki, ədəj myrdə gufdirə. Jorovurdiho və bynyşho ə hədətsyze bəçidirəvoz giroşdə dəgiş bisdorut ə pyşoj ən u dy ə pəsəj jəki. U ə pyşoj xyşdə goh midi quvotlyjə Abununtsal-Xonə, cytar u ə jə dəsəvoz gyrdəbugə burra omorə qutinərə, xənçəl ə dəs dəri rafdənbugə ə sər dyşmən, goh midi zəhifə, xunsyze pirə Vortsova ə u həməldanə sifəvoz və mişinri nərme səs ən urə, goh midi kuk xyşdə Jysyfə, goh zən xyşdə Sofijətə, goh sypənçə, ə zərdə ruşhorəvoz və tiçə cymhorəvoz, sifət dyşmən xyşdə Şomilə.

Və həmməj ən i jorovurdiho giroşdyt ə pyşoj ən u, ə u həməlnə ovurdə hic jə hiss soxdəi: nə qəhrəgyni, nə bədi, nə jə vöjgə. Həmməj ən iho əri ən u burbundə omo hicipuci, ə i əri ju sər gyrdəbuhorəvoz. Ommo quvotlyjə çəndəg ən u ədənbu soxdə hə u sər gyrdəbuho korə. U kura soxd əxiri quvothorə, vəxyşd əz pəsəj səngər və tapinçə şənd ə sər rujə ju vidovusdənbuho odomi və voxurd ə u. Odomi ofdo. Bəqdə u səlt və-

diromo əz qənov və ə xəncələvoz səxd ləngysdə-ləngysdə, rafd ə qarşuj dyşmən. Şəndə omo jə cənd gululə, u çymysd və ofdo. Jə cənd odomi əz millitsionerho ə şorijə çurajəvoz vidovusdut ə jon ofdorə çəndəg ən u. Omimo u ərişu myrdə nuşu dorə omoho çəndəg, hə birdən çymysd. Əvəl vəxyşd ə xunəvoz bulanmiş birə, pəpəx syzə, cirə sər, bəqdə vəxyşd çəndəg, və dorə səxd gyrdə səlt vəxyşd. U həci tərsly nuşu dorə omo ki, omorənbyrytho odomiho poisdyt. Omimo u hə birdən lərzi, hərəly bisdo əz dor, və əz həmməj buj xyşdə, burra omorə ligərə xuno ofdo ə sər ruj və dijə nə çymysd.

U nisə çymysdənbu, omimo hələmiş ədənbu hiss soxdə. Kəjki cin əvəl ə jon ju vidovusdə omoho Hoçi-Oqo ə xəncələvoz dədo əz sər ju, u həci danyşd ki, sər jurə ədət kufdə ə kəcukəvoz, və u nə danyşd varasirə ki soxdəgə irə və əri cy soxdəgə. U bu əxiri qonəçəqijə əloqolyi ə çəndəg xyşdərəvoz. Dijə u hiciş hiss nə soxd, və dyşmənho taptalamış soxdut və vənçiryt u cirə, komirəki ə işurəvoz dijə hic jə koriş nisdi. Hoçi-Oqo pojə vəno ə sər kəmər ən u və ə dy xəncəl zərəirəvoz burri sərə və ə hitijotirəvoz çurubhoju xuni nə bu gufdirə, hyl zə urə pəsəvo. Corhəjə xun oxmiş bisdo əz raghoj gərdən ju və sijəhə xun əz sər ju xuni soxdə savzahorə.

Karganov, və Hoçi-Oqo, nə Əhməd-Xon, və həmmə militsionerho, ə təhər ovci ə sər zərə omorə həcvon, kura bisdorut ə sər ləşhoj Hoçi-Murod və odomihoju (Hənifə, Qurbon və Hənzələorə bəsdyt) və ə buj durəj barut vədiromorənbuho əz kuləho, ə xyromirəvoz ixdilot soxdut, şori soxdə əz bəsquni xyşdə.

Byldyrçiho səs xyşdəre pojundəbyrytho ə vəxd atuşmə, gənə xundut əvəl jəki əz nəzniki və bəqdə uhonigə əz durə çigəho.

Ini hə i myrdəirə ə jor mə ovurd, voşi-şirə omorə ligə ə hərəj rundə omorə səhro.

ƏZ BAL BƏQİDƏ.

I.

— İni işmu ədəjt gufdirə ki, odomi əz xyşdə nivarasy ki, cy xubigə cy əqylsyzigə ki, həmmə kor ə ojlənmə vəri, gufdirə ki, ojlənməş xurdə omorəni gufdirə. Ommo mə fikir soxdənym ki, həmmə kor ə vəqifi vəri. İni mə əz tovun xyşdə gujum...

Həci gof soxd əri həmmə hıymətly buho İvan Vasiljevic, əz gof soxdə bəqdə gəşdən-buho ə hərəjmu, əz u tovun ki, əri şəxsijə gynçohişi nəminkin əz həmmə pyşo gərəki, dəgiş soxdə şərhərə, ə qəriş komiki zihisdənytho insonho. Hic kəs xyşdən ju əri xyşdə nə gufdiri ki, xyşdən odomi nidəny varasirə ki, cy xub, cy xərəbigə, ommo İvan Vasiljevicə bu əz uçirə xosijət əri çohov dorə ə nətiçəj gof soxdəi xyşdəni-xyşdə ə məjdu vədiromorənbuho fikirhorə, və ə xotur əni fikirho ixdilot soxdə çyr-bə-çyr epizodho əz zindəguni xyşdə. Ambarə vəxdho u səlt əz jor mədəşənd səvəbə, əz tovun komiki u ixdilot soxdənbu, həvəsly birə ə ixdilotəvoz, cynki u ixdilot soxdənbu lap syqd və duz.

Həci soxd u imuhiş.

— Mə əz tovun mə mugujum. Həmmə zindəgunimə dəcirə omo həci, nəinki jə çirəjgə, nəinki əz ojlənmə, ommo səlt əz jə korigə.

— Əz cy əxi?—pyrsirim imu.

— Oh, u durazə ixdiloti. Əri xub varasirə, gərəki ambar ixdilot soxdə.

— Həri işmu gof soxit.

Ivan Vasiljevic fikir soxd, vəçohund sərə.

— Əri,—gufdi u.—Həmməj zindəguni dəgiş bisdo əz jə şəv, jə nə bugə, həmmə zutə əz səbəñ.

— Dijə cy bisdo əxi?

— U bisdo ki, mə səxd myhbətly byrym. Myhbətly birəbyrym mə ambarə karazho, ommo i bu lap səxdə myhbət mə. Giroşdə kori; ommo i səhət duxdərhoj ənu ə şyvəri. U bu B., və Varenka B.—Ivan Vasiljevic gufdi familijərə. U ə pənçoh salaiş zurba gygcəg bu. Ommo ə çovoni, həçdəhsalai, lap qədərsyz gygcəg: hyndyr, çyrəhətly, zərif və byzyrg, lap byzyrg. U xyşdəre həmmişə hədətsyz duz gyrdənbu, gujgə yzgə çirəjgə nəsdənbu, sərə jə kəm pəsəvo dorə i koriş ə gyzəli və hyndyrə bujən urəvoz borobor urə mido, nə dənişirə ə u gəşdəi və əsduqulyi ju, bynyş padşohirə xuno, komiki mitərsund odomirə əz u, əgər nazlyjə, həmmişə xyromə xəndəgyli və ləhə, və racə tovuşlyjə cymho,

və həmmə həzizijə, çovonə ofurnyşi ən u ni-
bisdogə.

— Cytar Ivan Vasiljevic nuşu dohorə xuno!

— Cəndqədər nuşu dorigaş, unqədər gənə
nuşu dorə ni bu, ki işmu xub varasit, cytari
bugə u. Ommo kor ə u nə vəri. Cyki mərə
voisdəniho gujum, biri ə cylymyn salho. U
məñəli mə student byrym ə universitet pro-
vintsiall¹. Nəsdanym xubigə i, jə xərəbigə,
ommo imurə u vəxd ə universitet nə bu
hic jə kruçokiş, hic jə teorijəş, İmu həci
çovonho birim və zihisdənbirim, ə xyşdə gy-
ro çovontə, xundənbirim və xyrom birən-
birim. Mə ambar xyrom, çəld, cyklələ, hə-
ləm dəvlətlyş byrym. Mərə lap qəribəjə jyryş
vəbu. Çəsdənbirim əz gunəl ə duxdərhərəvoz
(konkaho hələm u məñəli mud nə bu), kəjf
mikəşirim ə hərəməthərəvoz (u məñəli İmu əz
şampanski bəqəjr, hiciş nihənçirim; pul ni-
bisdogə—hic nihənçirim, ommo İmuhoirə
xuno ərəqi nihənçirim). Lap kələ həz mə
bu ə vecerho və balho. Vəçəsdənbryrym mə
xub və nə byrym tyqəir.

— Həri vəssi təhərif dorəjho xyşdərə,—bur-
ri gof jurə jəki əz İxdilotciho.—İmu, əxi, da-
nysdənim kyhnə surət dogerroti tyrə². Nə İnki
tyqəir, işmu lap gygcəg birəjt.

---

¹ Pro vintsiall—viləjətl.

² Dogerroti—kyhnə fotograf (surət kəş) qəbul biriho
ə boçəruqi Dogerrərəvoz (jaratmişsox fransuzi ə 1878 salho;
surət təş).

Gygcəgi ə qıroq, ommo kor ə u nə vəri. Kor ə u vərıki, ə vəxd əni lap səxdə myhbətmə, ə jon ən u byrym mə ə əxiri ruz mihid pəhriz¹ ə bal ə xunəj sərdor gubernii, buho sofə-dylə pirə mərdlə, hoşir, nun mynyk dijə kamerger.² Hə u çirə ə sof-dylirə: voz, ə təhər ən u qobulijətly bu zən. jyš, ə məxpəriyə gyl-vəcirə bulşəjəvoz və mujbənd birilantirəvoz ə sər vəri, ə ocuqə kyhnə, nər-mə, siprə duşho və sinərəvoz, ə təhər surət Elizovetə Petrovna. Bal ambar myhyçyzot bu: zal bu lap xub, ə xorho (məhənıho)-rəvoz, ə danandəjə muzikantho, ə u vəxd əri krepostnoyə mylkədorho həziz buhorəvoz, kələ bufet ə təhər dərijoh tihi birə şampanskihorəvoz. Cəndqədər mərə əz şampanski xoş omorənbugəş, mə nə hənçirym, unə gyro ki, şorobsyziş ə myhbətəvoz pijon byrym, ommo tə ofdorə vəcəsdym-vəcəsdym kadriləş, valsiş, polkiş, məhlymiki əri ə Varenkarəvoz vəcəsdə, mərə unqədər minkin bu. U bu ə siprə bulşəj ə qyzyrgyl-rangijə qəjişəvoz və ə siprə əlçəghorəvoz əz pust çəjrıni, hə jə kəm nəş rasirənbuho tə ləqərə, tiçə biləgju, və ə siprə atlasijə kovşləhorəvoz. Mazurkarə³ əz məçiro soxd dyşməngirimə rafdənbuho inçener Anisimov—mə ə u tə imuhoiş nidam bəxşi-

1 P ə h r i z—təhənıtho, əz pəsəj komlki birəni mihtd urusho.

2 K a m e r g e r—qulluq-sox hərəmho.

3 M ə z u r k ə—hovoş vəcəsdə.

rə—u qınoq soxd urə, ommo mə rafdy m ə jon dollok, əri əlçəgho və dir bisdorum. Həci bisdokl ə hovo j mazurka mə nə vəçəsdy m, vəçəsdy m ə jə duxdər nemsəvoz, ə pəsə j komiki pyşotəho mə gəşdəbyry m. Tərslrənbyry m, cynki ə urəvoz mə hə əz pyşotə həzyr blrə gof nə dorəbyry m, gof nə soxdəbyry m ə jurəvoz, ə ju nə dənışlrəbyry m, ənçəq dlrəbyry m hyndyrə çyrəhətlyjə bədən ən urə ə siprə bulşə j ə qyzyrgyl-rəngijə qə jış, tovuşly, qırmızı-gunə, ə luqoniləhorəvoz ə qutlnə vəri və nazlyjə həzizə cymhorəvoz.

Hə mə nəh, həmmə ədənbyry t dənışlrə ə u, və həziz doşdə urə, həziz doşdəbyry t mərdhoş və zənhoş, nə dənışlrə ə u ki, u tor soxdəbu həmməşurə. Minkin nə bu ərl həziz nə doşdə.

Ə qonun gyro¹, mə mazurkarə nə s vəçəs-dənbyry m gəş, ommo əz rəsdəki mə hər vəxd ə urəvoz vəçəs-dənbyry m. U, həjə nə omorə əz qəriş həmmə j zal mijomo duz ru jə mə, və mə lıng mişəndy m, guzət nə soxdə mi-rəhət soxdəlirə, və uş ə xəndəgy lirəvoz soq-boşi misoxd mə ərl varəslrəlmə. Kə jki lmu-rə nəznik ovurdut ə jon ən u, və u nə va-

---

¹ Ə qonun gyro — Inçu varəslrə gərəkl, kl ə vəçəs-dəki ə mazurkə mi-rəhət misoxdut ə nuşunəho j fiqurirəvoz və ə jə kəm vəçəs-dəlho, vəçəs-dəgorho çlrə mibisdorut dy əz jəkl tə jə kəm vəxd.

rasi kacestvojmarə,¹ u dəsə ə mə nə dorə, çumund ləqərə duşhorə və, ə nuşunəy həjfbəri və təsəlmi dorəi və sokit soxdəirəvoz, xəndysd əri mə.

Kəjki mazurkairə soxdim ə valsəvoz, mə xəjli vals soxdum ə urəvoz, və u ambar nəfəs kəşirə, xəndysdə muğufdi ə mə: „encore“. Və mə vals misoxdum dijəş və dijəş h ss nə soxdə çəndəgmərə.

— Cytar əxi hiss nə soxdit, mə fikir soxdənymho lap ambar hiss soxdəjt, u məhəl əz kişdi bəndju qəlgyrdəki; nə ləki ən xysdərə, hətto əz kişdibəndjuş.—ğufdi jəki əz qinoqho.

Ivan Vasiljevic hə jə bə qırmızı bisdo və qəhrly horoj soxd:

—Əri, init işmu imuholnə çovonho. İşmu əz çəndəg bəqəjr hicişə nəs dirənit. Ə vəxd imu həci nə bu. Cəndqədər mə səxd myhbətly byrym, unqədər xub (sypanç nə birə) mibisdo u əri mə. İşmu imuhoj dirənit pojhorə, nərmi səxdirə və cyjgə jə cijgərəş, işmu vəkəndənit partal zənhorə ə komiki, işmu myhbətly birənit, ommo əri mə, cytar gufdi-

---

¹ Kacestvo—avtor ədəj guldirə əztovun hədəthoj dynjohi, u məhəl ə balho lədət dənuho. Jə cənd mərədə molsdğə əri vəçəsde hə ə jə zənəvoz, ə u təklif misoxdut əri horoj zərə jəkirə əz kacestvo (məsələn: „gygcəg“, „çəld“, „xub“ və qəjriho), hə əz pyşotə ə hərəşu bəxş mibisdo. U məhəl əz mərədho, „kacestvoj“ komirə horoj mizəgə zən, məçəsde ə urəvoz ə həmməj vəçəsde.

rihorə xuno Alfons Karr—xubə nyvysdəgor bu—ə nuşunəy myhbət mə həmmişə partalhoj byrynçi bu. İmu nə inki məkəndim partalhoşurə, hətto calaşmiş misoxdim, əri pucundə birəhənəişurə, ə təhər xosə kuk Nyvəh.¹ İşmu urə nivarasit...

— Ə u guş mədcrit. Pəsəy cy bisdo?— gufdi jəki əz imu.

— Əri. Unqədər mə ə urəvoz vəçəsdym, nə dyrym vəxd cytar giroşdgə. Muzikciho ə vomundəirəvoz—danyşdənit ki, cytar ə əxir bal birənigə—zəryt hə u hovoş mazurkarə, vəxyşdyt əz jon qinoqho və əz jon stolhoj qortli bəbə-dədəi, guzət soxdə xurək şəvirə, lakejho² zutə ə hərəkət ofdorut ovurdə cy bugə. Səhət səsə bu. Gərək bu mənfihət vəgyrdə əz əxiri minutho. Mə jə karazigəş viçiryu urə, və İmu sadimyn karaz giroşdim ə qəriş zal.

— Həri, əz ci xurdə varasdə bəqdə kodrilmə?— gufdurum mə ə u, ovurdə urə ə jon çigəju.

— Bəlki, əgər mərə nə bərdydgə,— gufdi ə xəndəgyliərəvoz.

— Mə nihylym bərdə,— gufdurum mə.

— Dit vor-zənə— gufdi u.

— Həjfbəri kəşlrənym əri dorə,— gufdurum mə, dorə ə u siprə uçuzə vor-zənə.

¹ Xosə kuk Nyvəh—Şim, pucundliho (ə d'in tyrorəvoz) birəhənəi bəşəy xyşdəre əz şirəy ongur pijon birəki ə sər komki xəndəşdəbyryt u kukhojgəy Nyvəh—Hom və İofit.

² Lakejho— Xurəkhorə bərdə-ovurdə soxdənytho qulho.

—Gi iş ə işmu munugu, həcfbəri məkəşit gufdirə,—gufdi u ə mə və burra kupəy pari vor-zənirə do ə mə.

Mə vəgyrdym kupərə, ənçəq hə ə dənışi-rəlrevoz danysdym gufdirə həc mərə və soq-boş mərə. Mə nə inki xyrom və razimənd byrym,—mə byrym bəxdəvər, xuşhol, mə byrym nik, mə dije, mə nə byrym, gujgə byrym jə ofurnuşi xorii nisdijə ci, nəş danys-dəniho bədirə və ənçəq hə əri jə niki boçə-ruqlı birəniho. Mə kupərə pəhəny soxdum ə qəriş əlçəg və poisdym, quvot nə bisdo əri çiro birə əz ju.

—Dənışit, bəbə, ədət əri vəçəsde təvəqə soxdə mərə—gufdi. burbundə mərə ə hyn-dyrə ə darama figuraj bəbəj xyşdə, polkov-nikə, ə nyqrəijə cinhorəvoz poisdəbuho ə dər ə ki xozjajka və bəşqə zənhojgə.

—Varenka, inço bijo,—şinririm imu kələ səs xozjajkarə, ə boşluq burlijənti və ə eli-zavetijə duşhorəvoz.

Varenka rafd ə ki dər, və məş ə pəsəju.

—Guit, ma ch'ere bəbəşmurə gərdy ə imurəvoz. Həri, poçalujstə. Pjotor Vladislavo- vic,—ruj bisdo xozjajkə ə polkovnik.

Bəbəj Varenka ambar gygçəg bu, daram, hyn dyr, və çyrəhətlyjə pirəmərd. Sifət ən u bu lap qirmizi, ə siprə ala Nicolas I bur-mişə biqhorəvoz, ə siprə, tə biqho rasundə omorə bakenbardhorəvoz və ə pyşo şunə zərə omorə glişhorəvoz və uçirə xyromijə.

xəndəgyli dəbu ə tovuşlyjə cymho və lovhoj ən u ən duxdər jurə xuno. Gəjmişi ən u bu xub, ə firəhə, ə unqədər buholy nə birə ə varajundə omorə ordenhorəvoz, ə häng dovhoi ə buru vədiromorə sinərəvoz, ə quvotlyjə duşho və duraza, myñkəmə pojhorəvoz. U bu nacalnik hovhoi ə tip kyhnə qulluqcihoj nikolai.

Nəznik bisdorm ə ki dərho, polkovnik nəh soxd, gufdirə, ki u əz xəjöl vədəkyrdi vəçəsəərə, ommo hər cyş bu, ə xəndəgylirevoz, dəşənd dəbə ə cəpi taraf, vədəşənd şimşilirə əz qobuq, do urə ə quilluq soxdənbuho çovonə kuk, və kəşirə əlçəg zamşərə ə dəş rasdl,— „həmmə mijo ə qonun gyro bu“,—xəndəgyl gufdi u, gyrd dəş duxdərə və poisd ə corək əborot, guzət soxdə səs muzikə.

Guzət soxdə səs hovoij mazurirə, u çəld dədo jə pojə, vədəşənd dyjymynə, və hyndyrə, gurunə figuraj ju goh jovoş və duz, goh səsly və ləpərly ə dodorə omorəi podoşvəhorəvoz və poj ə poj, hərəkət misoxd ə ojlənməj zal. Zərifə figuraj Varenka giroşdənbu ə jon ju nə məhlym, ə vəxd ju kutəh norə jə nəbugə firəh norə lynghoj cyklə, siprə atlasijə pojləhoj xyşdəərə. Həmməj zal ədəbu tiqət dorə ə hər hərəkət əni çyfdho. Məş nə inki dusd doşdym hətto ə dyl xuşirəvoz dənişirym ə işu. Illohki dyl-xuş soxdəbu mərə cəkməhoj ən u, kəşirə omorəbuho ə dugməhorəvoz—xubə

cəkməho əz pust gusələi, ommo mudly bəş biz-biza nəbu, bu kyhnə ə corkynçijə buzhorəvoz və dozon syz. Vədi birənbuhorə xuno, cəkməhorə qyc soxdəbu cəkməci bataljoni: „Əri bərdə və gəjmiş soxdə həzizə duxdər xyşdəre, u nəş vosdorənbu mudlyjə cəkməho, ommo mokurd „xyşdən qyc soxdəiho“, fikir misoxdum mə, illohki i corkynçijə buzlyjə cəkməho, dyl-xuş soxdə mərə. Vədi bu ki, u kəjigə xub vəçəsdi gufdirə, ommo imuhøj bu gurun, və pojhoju dijə vəs-çədəri tik nəbu əri həmməj ən u gyzələ və bəçidə vəçəsdəiho, komihorəki u çəlit soxdənbu əri çirə soxdə. Ommo u əxirki çəld giroşd dy gərduşə. Kəjki u çəld no pojhorə, gənə vogosund işurə ə jəki, cəndçədər jə kəm ə gurunirəvoz, ofdo ə sər jə suqrə zani, ommo duxdər xəndəgyli soxdə və duzatmiş soxd jubkarə, komirəki bəbəşu ilişmiş soxdəbu, duz giroşd ə ojlənməju. həmmə kələ-kələ cək zəryt. Ə jə kəm quvotirəvoz tik vəxyşdə, u nazuşmənd, həziz gyrd duxdərə dəshorə ə guşhoju və, moc soxdə əz pyşoniju, ovurd ə ki mə, fikir soxdə hisdi ki, gujo mə ədəm vəçəsdə ə urəvoz. Mə gufdurum ki, mə kavalər ən u nisdym.

— Hərli, həmmə jəkni, İmuhoj İşmu girorit ə jurəvoz, — gufdi u, ə şlrinirəvoz xəndəgyli soxdə və şimşillə girovunda ə qob.

Cytar ki, ə nətçəj əz butilkə jə xollə tihi birəniho və ə qəd ju dəriho həmmə ə kələ kəfhorəvoz tihi birənihorə xuno, həcu ə dyl məş myhbət rujə Varenka azad soxd həmmə ə çun mə pəhəny birihə boçəruqihoj myhaətə. Mə u məhəl qəl gyrdəbyrym həmməj dynjohə ə myhbətmərəvoz. Mə dusd doşdənsyrym xozjajkarəş ə boşluqəvoz və ə elizavetijə həjkəljurəvoz şyvər jurəş, qinoqhorəş, lakejhorəş həcyn ərl mə vamastrə mundəbuho inçener Anlsimovəş. Ə bəbəjən u, ə u cəkməhoj xunəlrəvoz və şlrin, ə duxdər xyşdə uxşəş zərənbuho xəndəgyliərəvoz, mə dorum u vəxd lap təhərifi, nazuşməndə hiss soxdəl mərə.

Mazurka varasd, səhəb xunəho təvəqə soxdut qinoqhorə əri ci şəvi xurdə, ommo polkovnik B. vəxyşd, gufdirə ki, urə gərəki səbəh zu vəxyşdə, və soqboşi soxd ə səhəb xunəhorəvoz. Mə tərsyrym, ki duxdərəş mibəryt, ommo u mund ə dədəj xyşdəərəvoz.

Əz ci xurdə bəqdə mə ə urəvoz vəçəs-dym gof dorəbyrymho kadrilla. Və nə dənişirə ə u ki, mə gujgə əxlrsyz bəxdəvərym, bəxd mə hə zəvər və zəvər bilsdo. İmu əz tovun myhbət hiciş nə gufdirim; mə nə pyrsyrym nə əz u, nə əz xyşdəş əzu tovun ki, vynyum u

dusd doşdaniga mərə. Mərə hə u vəs bu ki, mə urə dusd doşdanym. Ommo mə tərsirənbyrym ənçəq əz jə kor, cy hərki glri nə vacarunu i bəxd mərə.

Mə ə xunə omorəki, partalə vəkəndym və fiklr soxdum əz tovun xov, mə dirənym ki, i hic minkln nısdı. Ə dəs mə dəbu kupə əz vor zəni ju və bitəvə əlçəg ju, komlrəki u dorəbu ə mə, rafdəki ə karet¹ vənşydəki. və mə vənşyndym dədəşurə və bəqdəjurə. Mə dənşlrym ə i ciho, və cym nə bəsdə dyrym urə ə pyşojmə, ə u minut, kəjki əz dy kavaler u viçl, danysdə hisdl kacestvoj mərə. və şlnlrym həzizə səs, kəjki u gufdi: „**Kələgədini? həri?**” və şor do dəs xyşdərə ə mə, jə nə bugə u vəxd nyşdəbirlmho ərl ci xurdə lovhərə ə pəjələj şampanski vogosundə və əz zir pyşoni dənşlrənbu ə mə əxuşholə cymhorəvoz. Ommo əz həmmə ambar mə dyrym urə çyfd ə bəbəj xyşdərəvoz, kəjki u duz ədəbu hərəkət soxdə ə ki ən u və ə kələgədi və şorlrəvoz əz xyşdə və əz uş dənşlrənbuho ə həmmə xuşdyl birə dəbirləgorho. Və mə azadsyz vogosundum urə və bəbəşurə ə jə zərifi, xuşholijə hiss soxdəi mə.

U məhəli ə jəki zihisdənbirim ə rəhmətlyjə bllormərəvoz. Bllor mə dynjohə dusd nəş doşdənəbu və nırafđ ə balho, umuhoj u ədənəbu nəzyr birə ə ekzamen kəndidati

---

¹ Karet—fəjtun sər dəgyrdə.

və ədəbu gırövundə lap duzə zındəgunl. U xısrəbu. Mə dənıştiry m ə boluş vogsundə omorə və tə nımə ə dy rujə lyhyf fillıtrəvəz pucundə omorə sərə, və mərə səxd jəzuqi omo ə u, jəzuql ə u xotur ki, u nəsdanbu və nəş cəxşirənbu¹ u bəxdəvərirə, komlrəkl mə dirənbryrym. Qulbəgljə qul imu Petruška rasd omo ə mə ə şəhəməvoz və voisd kuməki soxu ə mə əri partal mərə vəkəndə, ommo mə rəhə dorum jurə. Bynyş xovolyə sifət ən u, ə lov birə mujhorəvoz ə mə burbundə omo həziz, kori soxdəni. Caləşmiş soxdə əri səs nə soxdə, mə ə buz-pol gıroşdum ə vitoq mə və nyşdym ə sər çomoxob². Nəh, mə lap bəxdəvər byrym, mə xısrə nəsdanbyrym. Əzu sovoi mərə gərm bu ə gərm soxdə omorə vitoq, və mə mundlrə³ nə vəkəndə, jovoş-jovoş vədiromorum ə pyşol vitoq, şinelə vokurdurn, burunt dəre vokurdum və vədiromorum ə kucə.

Əz bal mə rafdym ə səhət pənçl; təjtə ə xunə rasirə, nyşdə ə xunə, gıroşd dy səhə-tigəş, həci ki, mə əz xunə vədiromorəkl tovuş bılrəbu. Bu lap ryqənljə hovo: bu dumon; ə ovəvoz pıır birə vər f ədəbu həl birə ə rəhho, və əz həmmə bunho ədəbu tlhl birə. B. zihisdənbryryt u məhəl ə əxir şəhər

¹ Cəxşirə--ləzat dirə.

² Çomoxob--bytyn lyhyf dyşəg ə həmmə ovodunl-hojurəvoz.

³ Mundlr--Partal ləşgəri-dövhöl.

ə jon kələ səhro, ə jə əxir ən komıkl bu çlgə gəzişi, ə jəklgə Institut duxdəri. Mə giroşdum əljəbuljə təngə rəhimurə və vədiromorum ə kələ kuca, ə çəki rasd omorim ə pojədəho və həsbəho ə kirşəhoj hyzyməvoz, ovurdənbyrytho çurtllhorə tə mostovoj. Və həsbəho ə zir tov-tovijə dygəho tar birə səhərə vəçohundə, və ə həsdillhorəvoz pucundə omorə furqonciho, poj vəcirənbyrytho ə zurbəjə cəkməhorəvoz ə jon borbərtho, və xunəhoj kucaho, ə qərliş dumon burbundə omorənbuho lap hyndyrho, həmmə ərlim ə həziz və qədərly bu.

Mə ə səhro vədiromorəngə, ə çəki bu xunəj ənuho, mə ə əxir ju ə taraf çlgə gəzişi dlyrm, cy bugə jə kələ sljəhi və əz unço şinlyrm omorənbuho səs karanaj və qovolə. Ə dyl mə hər vəxd ədənbu xundə və hərəblr şinirə omorə hovoj mazurka. Ommo l bu jə çlrəjgə, səxd, xərəbə muzik.

„I cy cini?“—fikir soxdum mə və ə çirqə ə minçl səhro, ə cəmcəməkljə rəh rafdym rujə səsho. Sad lyng rafdəki, mə əz qərliş dumon sər gyrdym əri səcmliş soxdə ambərə sijəhə odomihorə. Ə hisobəvoz, soldatho buryt. „Həlbət, ədət xutə birə“,—fikir soxdum mə və ə jə çlgə ə dəmyrci ə tənju ryqən-zərə nime pusti və pyşosinə vəri, cy bugə bərdənbuho və ə pyşoj mə rafdənbuhorəvoz, rafdym nəznik. Soldatho ə sijəhə mundirhorəvoz polsdəbyryt ə dy çərgə dy ə pyşojəki, gyrdə tufənghorə ə jon poj, və nəş

çymysdänbyryt. Ə pəsəj ən uho poisdəbyryt qovolciho və karanajciho və nə poisdə ədəbyryt vogohruş soxdə hə u xərəbə, ohi-zari-jə hovorə.

—Cy soxdə uho?—pysryym mə əz dəmyrci poisdho ə jə çərgə ə mərəvoz.

—Tatarə ədət kufdə əz tovun virixdəi,—ə qəhrəgynirəvoz gufdi dəmyrci, dənişirə ə durə əxir çərgəho.

Mə sər qyrdym dənişirə hə ə unço, və ə migləj çərgəho dyrym, cy bugə jə myhyçyze ci, nəznik birənbuho ruja mə. Rujə mə nəznik birənbuho bu tə kişdi-bənd birəhnə soxdə omorə odomi, bəsdə omorəbuho ə tufəngəhoj dy soldat, komihoki bərdənbyryt jurə. Ə jə çərgə ə işurəvoz ədəbu rafdə hyndyrə odomi dovhoi ə şinel və furaçkarəvoz, figuraj komiki əri mə toniş omo. Kəşirə həmməj çəndəgə, bərdə pojhora əz sər ovlyjə vərɸ, çəzon dorə omorə odomi, ə zir əz dy taraf ə sər ju tihl birənbryrtho zarə zərəiho, ədəbu omorə ruja mə, bəhzi vəxd pəsəvo ofdorə, uməhəli urə ə tufəngəvoz bərdənbyrytho un-ter-ofitserho hyl mizəryt pyşovo, u pyşovo ofdorəki, u məhəl un-ter-ofitserho mygyrdyt urə əz ofdorəi, mikəşyryt pəsəvo. Və əz u pəs nə poisdə, ədəbu rafdə myhkəmə, çymysdə-çymysdə rafdənbuho odomi dovhoi. U bu bəbəj ənu duxdər, ə qirmizijə sifət, sip-rə biqho və bakenbardəvoz:

Səri hər zərəi çəzon dorə omorə, mihtijorə xuno micarund əz həzijət qyçə-qyç birə sifət xyşdəre ə u taraf, əz kominço ə ju moxurdgə zarə, və siprə dəndyhorə dəndynə-q'irinçi soxdə, vogohruş misoxd cy bugə hə jə çirə gofə. Ənçəq kəjki, u səlt nəznik bisdo, mə şiniryım i gofhorə. U gof nəş soxdənbu, ənçəq ədənbu noləkəşirə: „Biorho, rəhm-bəri soxit. Biorho, rəhm-bəri soxit“. Ommo biorho rəhm-bəri nəş soxdənbuyryt, və kəjki dəsde səlt tərəz bisdo ə mərəvoz, mə dyrym cytar ə pyşoj mə poisdəbuho soldat, ə myhkəmirəvoz nogə jə lyngə pyşovo ə fitəvoz tik gyrdgə cubuqə və səxd dodogə əz kəmərtatar. Tatar ofdo pyşovo, ommo unterofitserho, gyrdyt urə, və jə əzuni zarbigə ofdo ə sər ən u əz u tarafigə, və gənə əzi, və gənə əz unlgəş... Polkovnik ədəbu rafdə əz jon və ədəbu dənşirə goh ə zir pojhoj xyşdə, goh ə çəzon dorə omorə odomi, vokoşirə nəfəs, vor dorə qutinəhorə, və jovoş-jovoş rəhə dorə nəfəs əvirə əz hərəj vokurdə omorə lovho. Dəsde əz u çigə mə poisdəbyrymho giroşdangə, mə cyklələ əz hərəj çərgəho dyrym kəmərtəzon dorə omorərə. U bu ə təhər ala-ala, tar, qirmizi, divəhsyz, mə hic bovor nə soxdum, ki içirə mibu gufdirə çəndəg odomi.

—Oj xudo!—gufdi əkimə buho dəmyrci.

Dədə sər gyrd lap dur birə. Ommo hə həcu əz hər dy taraf zarəho ədənəbu tihi birə ə sər cəmysdə omorə, satma xurdə odo mi, və hə həcu ədənbyryt kufdə omorə qovolho və fit zərə karanajho, və hə həcu ədənəbu myhkəm lyng vəclərə, hyndyrə, darəmə figuraj polkovnik ə jə çərgə ə çozon dorə omorərəvoz. Hə birdən polkovnik poisd və zu nəznik bəsdə ə jon jəki əz soldatho.

— Mə tyrə xub mimolynum!—şiniry mə qəhrlyjə səs ənurə.—Mimolyni mi? Hi?

Və mə dyrym cytar u ə quvotlyjə əlçəg zamşəvoj dərljə dəs xyşdəərəvoz əz sifət tər-sundə omorə çovonə, quvotsyza soldat zəgə, ə u xotur ki, u vəs-qədəri səxd nəş dödorən-bu cubuq xyşdəərə əz qırmızinə kəmə tatar.

— Bijorit taza rizgihol!—boçəh zə u, dən-işirə və dirə mərə. Həci nuşu dorə ki, u mərə nəş şinoxdə, u tərslı və bəd qyçundə sifətə zuri carusd. Mərə tə unçoş həjə omoki, nə danysdym ə çə dənışymgə, gujgə ki mə lap həjəlyjə təxsirkorl soxdəm, cymhorə zəfru dorə təhədi soxdum əri ə xunə rafdə. Ə həmməj rəh ə guşhoj mə dəbu goh kufdəi səs qovol və fit karanaj, goh şinrə omo gofho: „Biroho, rəhməəri soxit“, gohigə mə şiniry mə qəhrlyjə səs polkovnikə, boçəh zərənəbuho: „Mi-moluni-mi? Hi?“ Ommo dyl mə bu səh qəriş, rasundənəbuho tə dylə-kovl soxdəi, uçirə dərdly ki, mə jə cənd karaz pois-

dym. Və ə mə həcl bərbundə omo ki, gujgə həjmuhoj mərəxsym həmməj ən u qəzəbhərə komlhoki darafd ə mə əz u dirəmho. Ə xə-jol mə nısdı cytar ə xunə omorumgə və dəgəşdymgə. Ənçəq hə sər gyrdym ə xov varafdə, gənə həmmərə şınırym və dyrym və həbirdən vəxyşdym.

„Vədi birənki, u cyigə jə ci danysdə, cyrə ki mə nəsdanym,—fikir soxdum mə əz tovon polkovnik.—Əgər u danysdənihərə mə midanysdymgə, mə marasyrym və u mə dirəmhoş, mə ə dijə həzljət nido“. Ommo cəndqədər mə fikiriş nısoxdumgə, mə u polkovnik danysdənihərə nıvarasırym, və xısırym, ənçəq hovoş şəhəngum, urəş əz u vəxd bəqdə, kəjki rafdym ə jon hıvırmə və hənçyrym ə urəvoz tə səlt pıjon bırə.

Cyl, işmu fikir soxdənıt ki, mə uməhəli qəror soxdəbyrym ki, mə dirəmho xərebə kor bu? Hic jənçiqiriş. „Əgər u soxdə omorənbugə ə i bovorınırəvoz və qobul bısdogə ə həmmə nə mınkınıhorəvoz, məhlymiki, uho danysdət cyigə i, cyrə ki mə nə danysdəm“,—fikir soxdum mə və çəht soxdum əri danysdə ırə. Ommo cəndqədər çəht soxdumgəş—bəqdəş nə danysdym ırə. Ommo nə danysdəş, ə qulluq dovhoi darafdə nəsdənbırym, cytar pyşotə voısdənbuhərə xuno, və nə ınki ə qulluq dovhoi qulluq nə soxdum, ommo ə hic çıgəş qulluq nə soxdum

və ə hlc çigəş işmu dirənithorə xuno, həməl nə omorum.

— Həri, urə imu danysdənim, cytar işmu ə hlc kor həməl niomoritgə,—gufdi jəki əz imu.—Xub guit: cəndqədər odomiho ə hlc kor həməl niomorut, əgər işmu nibisdoritgə.

— Həri, u dijə səlt əqylsyzini,—ə həjfbəriirəvoz gufdi Ivan Vasiljevic.

— Həri, myhbət cy bisdo?—Pyrslrim imu.

— Myhbət? Myhbət əz u ruzəvoz vadarafd. ə puci. Kəjki u duxdər, həmmişəirə xuno, xəndə ə sifət vəri, ə fikir murafd, həlysdı ə jor mə mijomə polkovnik ə məjdu və ərimə gujgə jə təhər nəloiqi və kubutirə xuno mi-bisdo, və əzum bəqdə ə u sər gyrdym ərəri qit rasd omorə. Myhbətiş həcu vadarafd ə puci.—Ini içirə birənyt korho əz komiki dəgış birəni və rafdəni həmməj zindəguni inson... Ommo işmu guit,—varasd u.

Jasnajə Poljanə

20 Avgust 1903 sal.

2 m. 50 kəp.
Məcələt 35 kəp.

Л. Н. ТОЛСТОЙ
ГАДЖИ МУРАД

АЗЕРНЕШР
ТАТСКІЙ ОТДЕЛ
Баку - 1937